

A
SZABAD HAJDÚK

TÖRTÉNETE

A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

IRTA

DUDÁS GYULA.

„EZ VILÁGNAK HISTORIÁIT
OLVASSÁK FEL, SOHA
ILYEN HADAT BENNE
NEM OLVASNAK.“

ILLÉSHÁZY.

SZEGED.

K I A D J A E N G E L A D O L F.

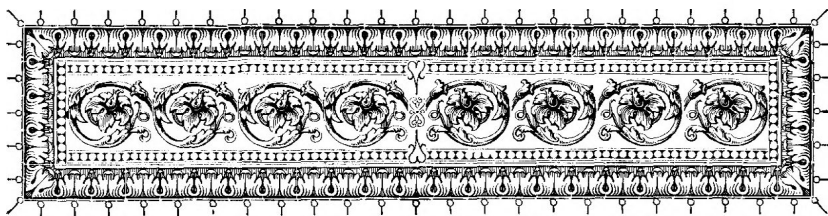
1887.

Nyomatott Engel Adolf könyv- és könyomdai műintézetében Szeged

SZILÁGYI SÁNDOR

URNAK

TISZTELETEM JELÉÜL.

ELŐSZÓ.

Hazai történetírásunk egyes monografiákban még sokkal szegényebb, semhogy nagy mérvben kívánatos ne volna, a magyar nemzet multjában szereplő s az eseményekre döntő befolyást gyakorló tényezőknek alapos kutatások s egykorú kútfők nyomán való méltatása. A magyarországi szabad hajdúkat is oly tényezőnek ismeri a történelem, mely hazánknak főleg a XVI-ik és XVII-ik századbéli multjában kiválólag nagy szereppel bírt s mely honi történetirodalmunkban kellőleg méltatva mindeddig nem volt. A szabad hajdúk szereplésének egy önálló monografiában való feldolgozása tehát — azt vélem — nemcsak a nemzeti multunk iránt érdeklődő közönségre nézve lehet örvendetes, hanem az a történeti szakirodalomra nézve is nyereségnek tekintendő.

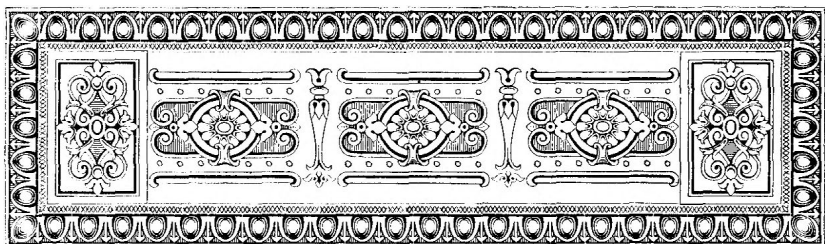
E kettős körülmény birt arra, hogy a szabad hajdúk történetéről irt művecskémet sajtó alá bocsássam,

VI.

bizton hívén, hogy ugy különösen Hajdúvármegye érde-
mes közönsége, mint az egykori hajdúk dicső multjának
örököse, valamint általában a nemzet multja iránt érdek-
lődőknek egyaránt kedves szolgálatot teszek, midőn e
monografiát közrebocsátom.

Zentán, 1887. évi május hó végén.

I.

A hajdúk eredete és szereplése Bocskay kora előtt.

A hajdúk ősi eredetét sűrű homály fedi. A hagyomány s az írók véleménye azonban megegyez abban, hogy a hajdúk eredetileg nyájőrök és pásztorok voltak s nevüket a „hajtó“ szónak elferdítése folytán nyerték.¹⁾ A hazai emlékek, krónikák és oklevelek a XV-ik század előtti időkből róluk nem emlékeznek, s az első hiteles adat, mely a hajdúkra vonatkozik, 1514-ből való. A hajdúk eredetileg sem külön társadalmi osztályt, sem valamely népréteget nem képeztek, hanem a hazánkban főleg a multban divó nagymérvű baromtenyésztés szolgálatában álló egyének voltak ők, kik utóbb a török háborúk kezdetének korszakában a pásztorbotot fegyverrel cserélték fel s a határokon részint mint őrök, részint pedig mint rablók szerepeltek. A körülmény, mely szerint a hajdúkra vonatkozó első országos intézkedés csak a XVI-ik század második tizedében hozott, mutatja, hogy a hajdúk, mint elkülönített testület, a XV-ik század végén kezdhettek fellépni.

¹⁾ Egyet. Magy. Encyklopaedia, IX. 110. Czuczor-Fogarasi: Magy. nyelv szótára, II. 1296. Fényes: Magyarország. leírása, V. 149—152. Récsy: Közjog, 504—506., stb.

Az első hiteles emléket, mely reájuk vonatkozik, törvénytárunk őrizte meg az utókor számára. Az ország rendinek az 1514-ik évi nevezetes országgyűlés alkalmából alkotott törvényei közt a LX-ik és LXI-ik törvénycikk őket illeti. A hajdúk e törvények szerint úgy tűnnek fel hazai történetünkben, mint oly pásztorok, kik felfegyverkezve kalandoztak szerte, s a hon védelme helyett rablásra vetemedtek és a közbiztonságra nézve veszedelmesekké váltak. Csak így magyarázhatni meg a II. Ulászló által szentesített törvény azon pontját, mely szerint: „a pásztorok, kik közönségesen hajdúknak hivatnak, lándzsát és más fegyvereket nem viselhetnek.“ A törvény még hozzáteszi, hogy a mely fegyveres hajdú első ízben elfogatik, az testileg fenyítettessék, s ha ismételten fegyvert viselne, életével lakoljon.¹⁾ Az ugyanezen évi LXI-ik törvénycikk egyszersmind gondoskodott arról, hogy a pásztorok, kiknek soraiból kerültek ki a rabló hajdúk, ezentúl csak jóhirű emberek lehessenek, s elrendeli, miszerint a barmok őrzésére szállásán senki roszhirű embert tartani ne mérjen, „hogy ekként a hajdúk gonoszságai megszűnjenek és elenyésszenek.“²⁾

Hogy ezen törvényes intézkedésekre mennyiben volt szükség, ezt csak gyanítani vagyunk képesek, mert a hajdúk elszaporodásáról és dúlásairól e korban még csak keveset hallunk. A törvény azonban világosan mutatja, hogy a hajdúk garázdálkodásainak nagymérvűeknek kellett lenni, mert különben a baj orvoslásáról nem kellett volna éppen az országgyűlésnek intézkedni.

Hogy a hajdúk a XVI-ik század első éveiben már tömegesen jelentkeztek, mutatja az a körülmény is, mely szerint az 1514. évi pórlázadás egyik tényezőjéül ők szerepeltek. A keresztések jórésze oly elemekből gyűlt össze, melyek

¹⁾ 1514. évi Decr. VII. Art. LX. §. 2—3.

²⁾ U. az. Art. LXI.

közel állottak ahhoz a szárandó társadalmi osztályhoz, melyet az u. n. szegénylegények képeztek. Dózsa György hadában voltak nagy számmal hajdúk is, kik részt vettek a pór had összes dúlásaiban s osztoztak a leveretésök után következő súlyos büntetésben. Az egykoru Verancsics ugyanis említi, hogy midőn Dózsa Szeged környékén a keresztes hadat gyűjté, táborába hajdúk és latrok is nagy számmal sereglettek. ¹⁾ Dózsa Györgynek a temesvári harcokban történt leveretése után pedig Zápolya állítólag a kiéhezett hajdúknak vetette oda ételül a pór vezér holttestét.²⁾

A hajdúk garázdálkodásainak a fentebb említett 1514. évi szigoru törvények egyelőre véget vetettek, s a mohácsi vész előtti időszakban róluk mitsem hallunk. A mohácsi vész után beállott zavarok azonban kedvező alkalmul szolgáltak arra, hogy a hajdúk ismét fegyvert fogjanak s kalandozásaikat újra megkezdjék. Hazánk alsó vidékei a törökök által elpusztítván, a parasztok és pásztorok egy része részint önvédelmi, részint támadási célokból fegyveres csapatokba állt, s mint ilyen hol a török, hol a magyar ellen fordult. A Ferdinánd és Zápolya közötti viszály csak növelte a hajdúk számát, kiknek most már alkalmunk nyílt, az ellenpárt híveit pusztítani. Egyes portyázó csapatok lepték el a néptelenné vált vidékeket, s a kalandvágy mindenkit magával ragadott. A rablás és pusztítás napirenden volt; mindenki saját felelősségére hadakozott. A zavar, bizonytalanság tetőpontra hágott és sokaknak a birvágó, sokaknak a félelem adta kezébe a fegyvert. A hajdúk a mohácsi vész után már nem pusztán rablócsapatokat képeztek, hanem oly fegyveres testület színében tűnnek fel, kik az uralgó rendkívüli állapotok között saját maguk védelmére s az ellenség romlására fogtak fegyvert. Tulajdonképi szereplésök a hajdúknak a mohácsi vész

¹⁾ Verancsics A.: Összes művei, II. 6.

²⁾ Szerémi Gy.: Emlékirata, 67. l. Székely J.: Világkrón., 59. l.

után kezdődik, s bár a „szabad hajdú“ elnevezés az egész XVI-ik század folyamán még elő nem fordul, mindazáltal kétségtelen, hogy a függetlenül, avagy egyes várparancsnokok és vezérek szolgálatában hadakozó hajdúk fellépése e kortól fogva számítható.

A hajdúk tényleges szerepléséről első ízben a Ferdinánd király és Zápolya között kitört küzdelmekben hallunk. Az 1527. évben Debreczen környékén végbement csatározások alkalmával Bodó Ferencz vezérlete alatt a hajdúk a Bakics Pál és Török Bálint alatti Ferdinánd-pártiak ellen harczoltak, még pedig oly sikerrel, hogy kitartásuk az ellenség egyik vezérét is méltó bámulatra ragadta.¹⁾ A következő 1528. évben Zápolya felvidéki táborozása közben hadának egy részét állandóan hajdúk képezték, kik szakadatlan harczaik által hasznos szolgálatokat tettek. Így értesülünk, hogy midőn János király Patakról Sátoralja-Ujhelyre ment s az ottani klastromban megszállt, a hajdúság és a hadban levő lengyelek a szabadban vertek tábort. A jó egyetértés azonban a különböző elemekből álló táborban nem sokáig állott fenn, mert a hajdúk egy éjjel a lengyelek nejeire törvén, ez által véres küzdelmet idéztek elő, melyben mindkét részről sokan hullottak el. E csetepaté jó eredménye egyedül az lőn, hogy a vérszemet kapott hajdúk táborukból felkerekedve, Ujhely várát, melyet a német párton levő Deák Simon védett, megszállták s csakhamar feladásra is birták.²⁾ A német seregek ellen folytatott küzdelmekben mindenütt részt vettek a hajdúk, s az ugyan-ezen évi Szina melletti vereségben is osztoztak.³⁾

De nemcsak János király, hanem Ferdinánd hadában is szolgáltak ezidétt hajdúk. Szereplésökről biztos adatok nem maradtak fenn, s csak 1542-ből halljuk róluk, hogy a Vác

¹⁾ Szerémi i. m. 203.

²⁾ U. a. 211.

³⁾ U. a. 218.

körül Buda megszállására összesereglett német had egy részét szintén ők képezték. A Perényi alatti hadak előbb Pestet ostromolták, s midőn már a város kerítésein elég rés nyílt, legelőször a hajdúk nyomultak a városba. Miután azonban a németek őket követni nem merték, a törökkel vívott véres harcban sokan veszték el.¹⁾ Halljuk továbbá, hogy a következő 1543-ik évben, midőn II. Szulejmán szultán Székesfejérvár ellen indul, e várban nem kevesebb, mint 800 gyalogos hajdú volt a német és olasz őrségen kívül. Az ostrom közben folyt csatározásokban tevékeny részt vettek ezek, s hogy a vár csak hosszas küzdelem s csak nagy áldozatok árán került végre török kézbe, ezt főleg nekik lehetett tulajdonítani.²⁾

De míg egy részök fegyvere által hasznos szolgálatokat tett a hazánk földjén hadakozó feleknek, addig másrészők garázdálkodásai folytán már ekkor előidézte azt, hogy ellenök nemzetközileg megállapított intézkedések tétessenek. Ugy a bécsi udvar, mint a portá egyaránt megunt a hajdúk dúlásait, s így történt, hogy az 1547. év utólján létrejött egyezés szerint ki lett kötve, hogy a rabló hajdúk ellen kölcsönös üldözést folytassanak s a kézrekerült gonosztevők úgy a török, mint a német részről egyaránt halállal büntetessenek.³⁾

A felvidéki várak őrségeinek egy részét szintén hajdúk képezték, s egyáltalán úgy látszik, nemcsak a nyílt harcban, hanem a falak védelmében is jó katonáknak bizonyultak. A többi közt Szitnya váráról tudjuk, hogy akkor, a midőn 1549-ben Ferdinánd hadai elfoglalták, számos hajdú is volt az őrség soraiban. Az egykoru lantos a hajdúk itteni viszontagságait a következőleg éneкли:

¹⁾ Szerémi i. m. 377.

²⁾ U. a. 388. s köv. l.

³⁾ Brüsseli okmánytár, II. 144.

„Erősen kezdék Szitnya várát vinya,
 Benne Makri Lukács porkoláb vala,
 Vele sok jó legin és hajdú vala,
 Kik kiütnek vala, sok kárt ők tesznek vala.“¹⁾

A hajdúk vitézsége azonban csakhamar vészessé vált a szitnyaiakra. Bak Orbán vezérlete alatt ugyanis kiment 100 hajdú, kik közül az ellenség által a vezérrel együtt 56 elfogatott, mire a várbeliek félelembe esvén, Makri Lukácsot kényszerítették, hogy Ferdinánd hűségére adja fel a várat.²⁾

A következő évben az alsó Tisza és a Maros vidékén megindult hadmozgalmak alkalmával az alvidék hajdúi is a tett mezejére szólítottak. A török seregek fenyegető hadjáratai, melyek mintegy a nemsokára bekövetkezendő nagyobb hódítások bevezetéséül szolgáltak, csaknem naponta látogattak s folytonos rettegésbe ejtették e vidék lakóit, s azok szabad fegyveres csapatok szervezése által iparkodtak a veszély elejét venni. A Maros és Tisza környékén egész függetlenül működő hajdúcsapatok alakultak, melyek a szerte száguldó törökök ellen bosszuló harcokat folytattak. Kászon budai basa ez év őszén maga is Szeged körül táborozott, s úgy látszik, már ekkor a maros- és temesvidéki várak megvéételét tervezte. Deczember első napjaiban fel is kerekedett hadával s a Maros mentén nyomult az u. n. bánsági részek ellen. A hajdúság hírével vevén a basa előrenyomulásának, Arad körül számra mintegy 1400-an összegyülekeztek s a sereg után nyomultak. Nem nagy távolra Aradtól elérték Naduma boszniai basa 2000 főből álló segédcsapatait s egy merész támadással meg is támadták azt. A harcz állítólag reggeltől estig tartott, a midőn a hajdúk végre a török tábort hatalmukba ejtvén, az ott zsákmányul ejtett tárgyak megosztása végett egy közeli faluba vonultak, hol aztán egész éjjel a másnap kezdendő

¹⁾ Tinódi S.: Szitnya megvéése, 77—80. vers.

²⁾ U. o. 81—88. vers.

uj harczzról tanakodtak. Azonban még fel sem készülhettek a hajdúk, midőn a törökök rendbe hozván magukat, a falvat megtámadják s egy rövid küzdelem után megverik s egész Aradig üzik a hajdúkat, kik ezen csatában 200 halottat vesztek. A basa most Szinand község ellen indult, melyről tudta, hogy szintén hajdúk tanyája, s kéri, hogy a hajdúkat szolgáltatassák ki bosszujának. A lakosság félelemben lévén, kapuit megnyitja s a benyomuló törökök a bentlevő néhány hajdút leölik. Ezalatt a hajdúk azon része, mely Aradra futott s kiket az aradiak sebeikben három napon át ápoltak, negyednapon a lakosságra törtek s a várost iszonyuan fel-dúlták. Balassa János szolnoki parancsnok az aradiak veszedelméről értesülve, gyors csapatokkal sietett a hajdúk ellen, de mire Arad környékére ért, ott találta a boszniai basát, kivel megütközni tanácsosnak nem tartván, kénytelen volt eredmény nélkül visszatérni. Arad őrsége a hajdúk garázdálkodásai következtében igen meggyengült, s most Kászon basa seregeit a boszniai seregekkel egyesítvén, könnyű szerrel vette be a várat, honnan a hajdúk csak kevéssel előbb 3000 arany értékű prédával iramodtak el.¹⁾

A délvidéki hajdúk ezidétt mindinkább jelentékenyebb szerepre tettek szert, főleg miután éppen e tájban ismeretlen körülmények közt a szegedi eredetű Tóth Mihály állott élükre. Ő az 1510-es évek elején még szegedi bíró volt, s csak miután szülőföldje is török kézbe esett, bujdosott ki onnan s csapott fel hajdúvezérnek, hogy teljes erővel küzdhessen a törökök ellen.²⁾ Mint a következmények megmutatták, Tóth hatalmas hajdúcsapatot szervezett s a török ellen csakugyan mindinkább több sikerrel hadakozott. Részletes tudósítások Tóth szereplésének első részleteiről nem maradtak fenn, de bizo-

¹⁾ Verancsics levele Nádasdy Tamáshoz, 1550. decz. 11-ről. (Összes művei VII. 167—168.)

²⁾ Tinódi S.: Katonánál. XXII. 234.

nyos, hogy a Temes vidékén már az előző évek folyamán megkezdte támadásait. Az 1551. év elején egy török hadosztály Kamber bég vezérlete alatt a szegedi bég segélycsapataival Makó ellen indult, valószínűleg azon célból, hogy a várost, mely a marosvidéki hajdúság egyik központja volt, ártalmatlanná tegye. A makóiak korán értesülvén az ellenök készülőkésztől támadásról, a környék községeiben szerte tanyázó hajdúságtól kértek segílyt, kik nem is késték a veszélyeztetett város segílyére sietni. A hajdúság összetartása megmentette Makót, mert a törökök támadása visszaveretvén, Kamber bég Szeged felé menekülni kényszerült.¹⁾

Ugyanez évben újabb győzelmet arattak a hajdúk. A Makó elleni sikertelen vállalat után Ulomán belgrádi basa egyenesen Temesvár megvételésére indult. A temesvári őrség Balassa Mihály és Horváth Ferencz vezérlete alatt kivonult a várból s nyilt harcot kezdett a törökökkel. A győzelem már-már Ulomán basáé lón, midőn a magyarság segílyére megérkezett Tóth Mihály és Nagy Ambrus a hajdúsággal s Ulománt annyira tönkreverték, hogy csak 300-ad magával menekülhetett Belgrád felé.²⁾

Hasonló szerencsével küzdöttek éppen e tájban a hajdúk hazánk más részein is. A német hadak egyik osztálya Königsberg ezredes alatt Győr és Pápa környékén állott ez év őszén, midőn a budai basa szept. 1-én 1500 lovassal Pápa megvételésére indult. Königsberg most a Pápában tanyázó hajdúság parancsnokával, Bácskai Jánossal egyetértőleg 300 pápai hajdút állított lesbe a pápai erdőkben, mig egy kissé távolabb egy nyilt térségen 300 pápai és 200 győri hajdúval Rátkai Pál foglalt helyet. A törökök éjjel közeledvén Pápa felé, előbb Rátkai hadát érték el, mely minden ellentállás

¹⁾ Forgács F.: Magy. Historiája, Mon. Hung. Hist. XVI. köt. I. könyv 18. l. és Tinódi: Erdély hist. IV. rész. 1117—1140. vers.

²⁾ U. o. I. könyv. 24. l.

nélkül megfutván, a törökök egész győzelemittasan s meglehetősen rendtelenségben nyomultak azon erdő felé, hol a hajdúk másik csapata lesben állott. A csel teljesen sikerült, mert midőn a törökök az erdőhöz értek, a hajdúk nagy rivalgással s trombitaharsogással csaptak rájuk, s rövid harc után teljesen szétverték őket. A basa maga is sebekkel menekülhetett és a hajdúk nem kevesebb, mint 400 lovat nyertek zsákmányul.¹⁾

Az 1552. év nehéz küzdelmekkel köszöntött be. Már korán hire járt, hogy a törökök ez évben nagy hadjáratokat fognak indítani a még be nem hódolt részek ellen. Másrészt nem tagadhatni, hogy a német és magyar hadak is támadólag készültek fellépni ez évben, s e tervekbe a hajdúság is be volt avatva. A magyar hadak egyelőre Szeged és Hatvan visszavételét célozták annál inkább, mert ez a nemzet s a király nyíltan kifejezett óhaja volt. Ferdinánd király még az elmúlt 1551. évi nov. 6-án írta volt a Lipppa körül táborozó Fráter Györgynek, hogy nem látja időszerűtlennek a főpap figyelmét Szegedre is felhívni, mert valamint azelőtt, úgy most is erős reményt táplál — ugymond — az iránt, hogy e város a törököktől visszafoglalható. Kijelenti egyszersmind a király, hogy reméli, miszerint Fráter Szeged visszafoglalását meg fogja valósítani.²⁾

Fráter György, ki Szeged sorsa iránt minden időben mély érdeklődést tanusított, a király felhívására kétségkívül annál inkább felkarolta Szeged visszavételének eszméjét, mert annak végrehajtására táborában éppen egy alkalmas egyén is volt, a kinek Szeged szülővárosa lévén, annak megszabadítása szintén kedvencz eszméjét képezhette és a mi a fő, mint hajdúvezérnek a terv végrehajtására kellő ereje is volt. E férfi a már fentebb említett Tóth Mihály vala. Tóth az

¹⁾ Brüsseli okmánytár, II. 269—271.

²⁾ Ferd. levele Fráterhez, Tör. Tár, 1881. 61.

előző év folyamán debreczeni és marosvidéki hajdúival a temesi részekén harczolt, midőn pedig Fráter Lippát vette ostrom alá, hadaival ő is oda rendeltetett. Lippa bevételében a hajdúknak is volt része, s ezt Fráter a királyhoz intézett egyik levelében maga is elismerte.¹⁾

Az 1552. évben lefolyt táborozásokról általában véve csak kevés tudósítás maradt fenn, s a mi fennmaradt is, kevés világot vet a hajdúk tetteire. Részletes tudósításaink vannak azonban a hajdúk azon nevezetes vállalatáról, melylyel Szegedet ez év tavaszán megvették, s mely egyszersmind gyászos következményt hozott reájok. Fráter György Szeged visszafoglalásának eszméjét meg nem valósíthatta, mert, mint tudva van, 1551. decz. 17-én Alvinczen megöletett. Hadai azonban, melyek német, szerb és hajdúcsapatokból álltak, az 1552. év tavaszán elhatározták a terv megvalósítását.

Még téli szállásaikon nyugodtak a török hadak, midőn a marosvidéki német és szerb hadak vezérei, Aldana és Bakics Péter, közös megállapodások szerint Aradon febr. hó közepén haditanácsot tartottak, melyben a hajdúk vezérei, Tóth Mihály és Nagy Ambrus is részt vettek. A támadás részletei tervszerűleg meg lettek állapítva, és pedig akként, hogy míg Tóth és Nagy 5000 főből álló hajdúcsapatukkal Becskereken át kerülnek Szeged alá, Aldana és Bakics mintegy 2—3000-nyi német és szerb haddal pedig a Maros felől közelednek a város alá. A támadás részleteibe e helyütt nem bocsátkozunk s csak azt említjük fel, hogy a csel teljesen sikerülvén, a városban levő magyarság segélyével a hajdúk s a többi csapatok betörték a városba, s a várat is már-már elfoglalják, ha mig egyrésztől a hajdúság rablásra és garázdálkodásra nem vete-medik, addig másrésztől a törököknek Budáról segély nem jő. A török csapatoknak könnyű módon sikerült a hajdúkat

¹⁾ Fráter levele Ferdinándhoz. U. o. 64.

s németeket Szeged alatt tönkrevetni, mire ezek óriási veszteséggel menekültek márcz. 3-án a város alól.¹⁾

A hajdúk Szeged elleni vállalata végzetes eredményüvé lön. A veszedelem, mely őket itt érte, egyelőre kipótolhatatlan maradt, mert csapataik s vezetőik legjobb része a törökök fegyvere alatt hullott el. Merész vállalatuk s veszteségük hire bejárta az egész országot s mintegy baljóslatu előjelül szolgált azon további veszteségekhez, melyeket a magyarság az ez évi hadjáratok folyamán szenvedett. A hajdúk marosvidéki része ettől fogva önálló szereplésre képes nem volt, s vagy elszéledt, vagy pédig egyes várak szolgálatába állott. Így Temesvár- és Egerben szintén szolgáltak hajdúk, sőt ez utóbbi várban az ez évi (1552.) erős ostrom ideje alatt, egykoru adatok szerint, nem kevesebb, mint 200 hajdú tanyázott.²⁾ Temesvár és a szomszédos erősségek eleste azonban csak befejezte a marosvidéki hajdúk szegedi vereségét, mert ettől fogva Tóth Mihály és hivei nagyobb részt leszorítottak a cselekvés szinteréről.

Nem is hallunk ez évben többet a hajdúk szerepléséről a tiszántúli vidékeken, s csak annyi bizonyos, hogy az ország egyes részein, várakban és városokban huzták meg magukat. De míg itt a cselekvés szinteréről többnyire leszorultak, addig a Dunán túl újabb szereplésökről értesülünk. Ali budai basa ez év őszén Veszprémet támadta meg, és pedig úgy látszik egyenesen azért, hogy a benne tanyázó hajdúk garázdálkodásainak véget vessen. A törökök támadása a hajdúk egy részét félelembe ejtvén, ezek az ostrom alatt tört réseken át titkon Ali táborába menekültek, de a basa őket — az egykoru író szavai szerint — nem ugyan mint árulókat, hanem mint olyanokat, kik egykor a törököknek hallatlan károkat okoztak,

¹⁾ Tinódi: Szegedi veszedelem. Forgács i. m. I. könyv 33—36. l. Istvánfi: Hist. XVII. könyv, 204—207. l. (1685. kiad.) Verancsics: Össz. művei, II. 92., stb.

²⁾ Brutus: Ung. Rer. Hist. (Mon. H. Hist. XIV. köt.) XIV. könyv, 419. l.

mind kivégezteté. Veszprém a túlhatalomnak ezután nem is sokáig állhatott ellent s a hős védelem daczára csakhamar elesett.¹⁾

Az 1552. évvel a hajdúság szereplésének első cyklusa lejárt. Mintegy ötven év alatt egészen kiforrtta magát az a rabló csőcselékből s szegénylegényekből álló martalócz had, melynek első megalkotói a kóbor és kalandhajhászó pásztorok valának. Lassanként tömörültek s több-kevesebb fegyelemben mintegy önálló katonai testületet képeztek, oly katonai testületet, melynek célja nem többé a szertelen kalandozás, hanem a törökök elleni tervszerű küzdelem vala. Természetesen nem szabad hinnünk, hogy ez átalakulási phazison az összes hajdúság átesett volna. Nem, mert a hajdúk legnagyobb része továbbra is megmaradt rablónak, s csak a marosvidékiek tömörültek egységes fegyveres testületté. A marosvidéki hajdúság Tóth Mihály és Nagy Ambrus alatt a magyarországi hajdúk legkiválóbb részét képezte, s ez a szegedi vereséggel csaknem teljesen megsemmisült. De Tóth Mihálynak és hiveinek szereplése bármily tragikus véget ért is, mindazáltal ők voltak első sorban azok, a kik a hajdúságot híressé tették s a hajdúknak mint katonáknak hadászati fontosságát nemcsak bebizonyították, hanem a kortársak által el is ismertették. A szó szoros értelmében kristallizálódott a XVI-ik század közepéig a hajdúság egy része, s a rablókból honvédő harcosok alakultak. A szegedi veszedelem azonban éppen ezen kristallizálódott részét tette tönkre a hajdúknak, s innen kezdve nagyobb területeken és egységes tervek szerint működni őket jóideig nem is halljuk.

De az ország különböző részeiben tanyázó s jobbára rablásból élő hajdúknak azért még mindig nyílt alkalom arra, hogy itt-ott szerepelhessenek. A tiszai részek ezidétt a török által jobbára behódoltatván, úgy látszik fő fészkeket most

¹⁾ Istváni: Hist. XVII. könyv. 208. l. (1685. kiad. szerint).

már nem a bihari, marosi és temesi részek, hanem a Duna vidéke képezte. A Duna két partja már régebben is állandó tanyája volt a hajdúknak, mert mint fő közlekedési vonal, dús zsákmányt ígért. Főleg pedig mióta Buda is török kézbe került s így a folyamon való forgalom nagyban élénkült, a hajdúk egész rajai lepték el s tették veszélyessé ama vidéket. Midőn az 1553. év nyarán Verancsics és Zay a portára voltak követségbe indulandók, Verancsics július 16-án Komáromban kelt levelében tudatá Ferdinánd királylyal, hogy utazásuk igen veszélyesnek ígérkezik a hajdúk leselkedései miatt. Magában a tolnai révben, hír szerint, nem kevesebb mint 600 hajdú leselkedett, kik barátot és ellenséget egyformán fosztogattak; miért is kevésben mult, hogy a követség Komáromtól Belgrádig terjedő útját nem szárazföldön volt kénytelen megtenni ¹⁾

Azonban nemcsak a folyamon való közlekedést tették bizonytalaná, hanem a dunamelléki részeket is rettegésben tartották. A városokból kijövő török csapatokat folyton csipkedték, s ha podgyász vagy élelem volt velők, azt, ha csak szerét ejthették, elrabolták. Ugyanez év (1553.) július közepe táján történt, hogy Budáról Szinan nevű csausz némi kísérettel Báltaszékre indult, s midőn a város közelébe ért, 60 korotnai hajdú hirtelen meglepte, kincseit és lovait, valamint két szolgáját elrabolta. A csausz is csak nagy sebesen menekült meg a biztos haláltól, s midőn Verancsics július 21-én Budán volt, a basa személyesen kérte ki közbenjárását arra, hogy Ferdinánd király a korotnai hajdúktól az elrablott egyéneket és tárgyakat elvegye s Szinan csausznak visszaadassa. Vajjon lett-e eredménye a közbenjárásnak, nem tudjuk, de tény, hogy Verancsics Ó-Budán jul. 21-én kelt levelében a basa kérelmét a király elé terjeszté. Verancsics e leveléből az tűnik ki, hogy Korotna várában a király szolgálatában

¹⁾ Verancsics: Összes művei, III 16. és 19.

álló hajdúság tanyázott, s így hihető, hogy a dunamelléki hajdúk nagyobb része szintén Ferdinánd király hívéül vallotta magát.¹⁾

A következő években a nagyobb hadjáratok szünetelvén az apró csatározásokról nem maradtak fenn oly részletes tudósítások, melyek a hajdúk ténykedésére világot vetnének. Bizonyosra vehető azonban, hogy úgy a várak- és városokban szolgáló, mint a független és senki fennhatósága alatt nem álló hajdúság állandóan fegyverben volt, és úgy a falak között, mint azokon kívül teljesíté feladatát. A felső Tisza-Dunaköz, mint a hódoltsági vidékek határos része, a kóbor hajduknak szintén tanyájává vált ezidétt már, s a budai és hatvani török parancsnokoknak nem kevés gondot okoztak incselkedéseikkel s becsapásaik által. Ez volt, vagy ez lehetett egyik oka annak, hogy a török 1559-ben már Jászberényt is erődde alakítani s török őrséggel ellátni készült, mint ezt egyik egykoru író említi. Mielőtt azonban a várost megszállták volna, szükséges volt a vidéket a hajdúságtól megtisztítani. Október hó közepén egy szubasa lőn egy csapattal kiküldve Jászberény környékeinek kikémlelésére, s csak miután ellenállásra nem talált, szállott meg az ottani monostorban és fogott hozzá küldetése céljának megvalósításához.²⁾

De bár a hajdúk ténykedéséről ez időközből mit sem hallunk, az a körülmény, hogy a hajdúk ügyét éppen e tájban az országgyűlés is szabályozni s a hajdúságot a szó szoros értelmében megrendszabályozni kívánta, a mellett tanuskodik, hogy a szabadon barangoló csapatok egyaránt veszélyesek voltak úgy a magyarra, mint a törökre nézve. Az 1563. évi országgyűlés beható tárgyalás alá vette a hajdúk ügyét, s reájok vonatkozólag a következő határozatokat hozta, Mindenekelőtt, hogy a szerte kóborlás eleje vétessék, ki-

¹⁾ Verancsics: Összes művei, III. 30—31.

²⁾ Verancsics levele Perényihez, 1559. okt. 28-ról. Összes művei, VIII. 89.

mondattott, miszerint a hajdúk ezentúl csakis a végvárakban lakhatnak, s itt is csak szoros katonai fegyelem alatt. Foglalkozásukra nézve megszabatott az is, hogy a gyalogos hajdúság az erősségeket őrizze, a lovas pedig a falakon kívül harcoljon az ellenség ellen. Szünetlenül a várak falain kívül barangolniok azonban épp oly kevéssé szabad, mint nem szabad egyáltalán a király fenhatósága alatt álló alattvalókat megkárosítani akkor, a midőn a helyőrség kapitánya őket portyázásra kiküldi. Kimondá továbbá a törvény, hogy a várak parancsnokainak gondja legyen arra, nehogy béke idején a hajdúk a törököket bántalmazzák. Szigoruan megtiltatott továbbá, hogy az ellenséggel nem határos és így egyáltalában nem veszélyeztetett vidéken bármely főúr vagy várparancsnok szolgálatában hajdúkat tarthasson. Végül kimondattott, hogy e törvény ellen elkövetendő vétségek megtorlásával az ország főkapitánya van megbízva.¹⁾

Érdekes volna tudni, mily eredménye lett e törvénynek s vajjon mennyiben teljesült az általa elérni remélt cél. Mert hogy egészben véve nem teljesült, ez a kor viszonyaiból önként következtethető. A hajdúk legnagyobb részének nem parancsolt senki, s a törvény szigóra őket ritkán érhetette utól, mert jobbra ismeretlen helyeken, majd a török, majd a magyar várak és városok környékén kóboroltak. Ha azonban e törvény egészen végrehajtható lett volna, úgy a hajdúk rendes katonasággá alakulnak s egységes működés által fontos szolgálatokat tehetnek vala. De mindez csak csekély részben lőn elérve, mert csak azon hajdúkat lehetett a törökkel határos részek őrizetére rendelni, kik eddig is az egyes várparancsnokok, vagy a német zsoldos seregek vezérei alatt álltak. Az 1563. évi törvény mindazáltal akár lett foganatosítva, akár nem, nevezetes világot vet a hajdúság akkori állapotára, s nevezetes világitásba helyezi hazai viszonyainkat is. A

¹⁾ 1563. évi XXIII. t.-cz. 1—6. §.

hajdúk, kik eleinte kizárólag gyalogokból álltak, ezidétt már lovon is tesznek szolgálatot, s így a híres gyalog hajdúság már a XVI-ik század közepe táján átalakulófélben volt a később hiressé lett lovas hajdúvá. Gyalogságuk nemcsak az ország határain belől vált hiressé e század első felében, hanem hiressé lett az a külföld előtt is. Így az egykoru velencei követjelentések szerint oly kitűnő gyalogság gyanánt vannak feltüntetve, melynek egyedüli hibája csak az, hogy nincs kellőleg begyakorolva és fegyelmezve.¹⁾ A hazai írók, köztük főleg Forgács Ferencz,²⁾ szintén élénk színekkel festik a hajdúság jó katonai tulajdonait, s a XVI-ik század közepéig rendszerint „pedites rustici“, „agrestium peditum“, stb. név alatt említik őket, mi nyilván mutatja, hogy a hajdúság e korban még túlnyomólag gyalogokból állott. Még 1564-ből is van egy tudósításunk, mely azt tanúsítja, hogy hajdúk neve alatt gyalogok értetnek. Egyik német követ, Zasius Ulrich Bécsben ez évi okt. 11-én kelt levelében tudósítván Ágost szász választót a magyar ügyekről, a többi közt említi, hogy a Kassára törekvő Báthory mellé a császár 200 lovast és 200 hajdút adott.³⁾

A következő évek hadimozgalmaiból mindinkább több-több értesülést nyerünk a hajdúság szerepléséről. Így tudjuk, hogy midőn a német hadak nagyobb része Schwendi vezérlete alatt 1565. évi febr. hó végén Szatmár ostromára indult, a német kézben levő Szerencs várában Villei János parancsnoksága alatt magyar hajdúság maradt őrségül.⁴⁾ Hogy Schwendi hadában hajdúk szintén voltak, ezt annál inkább fel kell tennünk, mert a szerencsi őrség eredetileg a királyi hadsereg alkatrészét képezte s egyáltalán fel nem tehető,

1) Századok, 1875. 664.

2) Forgács: Magy. Hist. (Mon. H. Hist. XVI. köt.) I. könyv, 33—36. l.

3) Tört. Tár, 1878. 475.

4) Zasius levele a szász választóhoz. T. Tár, 1878. 478.

hogy a fővezér hadában több hajdú nem létezett volna, vagy hogy a hadában levő összes hajdúságot rendelé amaz egyetlen erőd védelmére. Minden jel oda mutat, hogy a hajdúság, főleg az 1563. évi törvényhozás szigorú intézkedéseinek életbelépte óta, jórészen állt császári szolgálatban, s így mindazon haditényekben és táborozásokban részt vett, melyek e korban felmerültek. Zasius német követnek 1565. jun. 6-án kelt egyik tudósítása szerint Schwendi zsoldos hadai között a német, burgundiai és magyar lakosságon kívül már 2500 hajdút is foglalt magában,¹⁾ a következő 1566. évi táborozásokban pedig ugyancsak Schwendi Lázár parancsnoksága alatt nem kevesebb, mint 1500 hajdú vett részt.²⁾

A maros- és tiszavidéki hajdúság az 1552. évi szegedi vereség folytán — mint már említők, — legnagyobb részt szétzüllött, vagy egyes várak ótalma alá vonta meg magát. Oly végvidéki s a törökkel határos erőd volt e korban Gyula vára is, melynek őrizésében legnagyobb részt hajdúság osztozott. Lehet, hogy önként; de lehet, hogy a főntebb érintett törvények következtében vonták meg magukat itt a hajdúk, kik állandóan háborgatták a törökök szomszédos vidékeit, s rablásaikkal tetemes károkat okoztak. 1566-ban Kerecsen György volt parancsnoka a gyulai őrségnek, a mely által elkövetett garázdálkodások meggátlása végett Ferhád budai basa jónak látta szept. első napjaiban a vár elfoglalására indulni. A hajdúk, kiknek rablásai miatt — az egykoru író szavai szerint — egész a Dunáig senki sem volt biztonságban, a törökök megjelenésére magukba szálltak s erős kitartással védték a várat mindaddig, mignem Kerecsen a túlnyomó erő előtt meghajolva, szabad elköltözés föltétele alatt szept. 8-án megadta magát.³⁾

¹⁾ Zasius levele a szász választóhoz. Tört. Tár, 1878. 483.

²⁾ U. az. U. o. 497.

³⁾ Szamosközi: Rer. Ungar. (Mqn. H. Hist. XXI. k.) I. könyv, 48. l.

Gyula elestével utolsó posztijukat veszítették el a tiszavidéki hajdúk, s ettől fogva mindinkább a bihari részekre szorultak. De a bihari és azzal szomszédos részeken tanyázó hajdúság nem is annyira a törököket, mint inkább a békés lakosságot nyugtalanította, sőt az erdélyi határokat is pusztította. Ez volt oka, hogy Báthory István fejedelem 1572-ben haddal támadta meg a nagyváradi-vidéki hajdúságot s több csatában meg is verte. E hadjáratról részletes tudósítások nem maradtak fenn, de annyi mégis bizonyos, hogy a porta, melynek szintén sok panasza volt már ekkor a bihari hajdúk ellen, Báthory győzelmes harczai felett örömét fejezte ki, még pedig annál inkább, mert épp ezidétt a sarkadvidéki hajdúság a gyulai török őrségnek nem kevés kárt okozott.¹⁾

Az ország különböző részein tartózkodó hajdúság féktelenségének meggátolására sem Báthory hadjárata, sem a törökök foglalásai, sem pedig az 1563. évi törvények sem voltak elegendők. A jórészen senkinek sem engedelmessé csapott szabadon üzték továbbra is az ellenségnek és barátnak egyaránt ártó rabló kalandjaikat, s ez volt oka, hogy az országos rendek már 1575-ben szükségesnek látták az 1563. évi intézkedéseket egész szigorral megújítani s ismét törvénybe iktatni.²⁾ Hogy azonban a törvényes intézkedés eredménye ismét mily kevésbé mutatkozott, legjobban kitűnik azon körülményből, hogy a következő években egymást érték a hajdúkra vonatkozó törvények. Rudolf király országlása alatt s főleg mióta a tizenöt éves török háború kitört, a hajdúk száma s az általok okozott sérelmek mindinkább növekedvén, 1595-ben két nevezetes és látszólag üdvös törvény alkottatott a hajdúkra vonatkozólag. Az ezen évi XXXI-ik törvénycikkben kimondatott, hogy semmiféle magán ember saját szolgálatában sem gyalogos, sem lovas hajdút nem tarthat. Azon

¹⁾ Magyar Missilis levelek. T. Tár, 1879. 732.

²⁾ 1575. évi XIII. t.-cz.

ur, a ki ezt tenné, nota infidelitatisba esik, a hajdú pedig, ki egyesek szolgálatába áll, halállal büntetendő.¹⁾ Hasonló szigorral lép föl az ugyanezen évi XXXII-ik t.-cikk, mely szerint a szerte kóborló és sem várak őrizetéhez nem tartozó, sem pedig a császári vezérek parancsnokságát el nem ismerő hajdúkat elfogatás esetén nyomban ki kell végezni.²⁾

A napirenden levő török harczok, az éppen ezidétt dúlt tizenöt éves háboru viszontagságai minden tetre vágyó honfit a cselekvés mezejére szólítottak; minden fegyverfogható ember táborba szállt, s ha nem is a birodalmi hadak zsoldosai s önkéntesei közé állott, mégis, mint saját tűzhelyét védelmező harczos, szolgálatot tett a haza ügyének. Magyarország e korban egyetlen nagy táborrá alakult s csatazaj hallatszott Kárpátoktól Adriáig. Nem csoda tehát, ha e zavaros időkben a hajdúk száma mindegyre növekedett, s hogy úgy a császári seregek soraiban, mint a szabadon portyázó csapatok élén mindinkább több és több hajdúval találkozunk. A tizenöt éves török háboru egyenes eredményének tekinthető tehát az, hogy a szabad hajdúság számban és erőben oly fokra emelkedhetett, mint a milyennek e század végén s a következő elején föltűnt. A XVI. század ezen végső éveiben fejlődött ki másodizben önálló hadászati tényezővé a hajdúság, s éppen ekkor alakult meg fokozatosan az a hatalmas katonai testület, mely a következő század első évtizedében Bocskay szolgálatába állott, s mint Bocskay hive, valódi történelmi jelentőségre emelkedett. Természetes azonban, hogy a mily mértékben növelték a háboruk a hajdúk számát, épp oly mértékben növekedett független hatalmuk, melyből kifolyólag egy nagy részök annál több garázdaságot követett el. Így érthető, hogy már 1596-ban felújították a rendek a hajdúk ellen az előző évi törvényt, s hogy intéz-

¹⁾ 1595. évi XXXI. t.-cz.

²⁾ 1595. évi XXXII. t.-cz.

kedésök annál sikeresebb legyen, egyszersmind kimondották, hogy a mely főispán vagy főkapitány a hatósága alá tartozó területen a garázda hajdút megtűri, állásától fosztassék meg.¹⁾ A következő 1597. évi törvényhozás újból kiterjeszté figyelmét a hajdúkra, s nem mulasztotta el az előző évi intézkedést megújítani; mert mint a törvény világos szavai tudatják velünk: „ki nem lehet mondani, mennyi károkat okoz ez emberi faj mindenfelé.“²⁾ Az ugyanezen évi XXIV. t.-cz. szintén a hajdúkkal foglalkozik, s hogy mintegy az előbbi törvényzikket megszorítsa, nyíltan rendeli, hogy ha bármely ur, nemes vagy várkapitány hajdút tart saját szolgálatában, az összes javainak elvesztésével bünhődjék.³⁾ De hogy a hajdúk között e korban mily különbség létezett, éppen e törvény mutatja. Különbség tétetik ugyanis a szabad és nem szabad hajdúk közt. A törvény szigora itt a szabad hajdúk ellen fordul, kik alatt oly kóbor katonák értetnek, a kiket egyes urak szolgálta czimén tartanak saját használatukra, még pedig jobbára csak azért, hogy általok saját maguk számára is raboltassanak. Az ily hajdúk — mondja a törvény — a török-lakta vidékek bekalandozása czimén bejárják a szegény nép telepeit és falvait, elhajtják annak marháit s folyton pusztítanak.⁴⁾

Ezekre vonatkozólag irá 1598-ból az egykoru Illésházy hogy: „ezen időben az faluk és városok Buda és Esztergom körül mind puszták voltak, elfutott vala az nép. Ezek közül az futott nép közül és a fizetetlen végbeli gyalogok közül ... szabad hajdúk támadtak; ezek csak itt az fölső Magyarországnban többen voltak három ezernél. Ezek nagy kárt tettek sokszor az törökökben, meg is verték őket. gyakorta,

¹⁾ 1596. évi XXXXIII. t.-cz.

²⁾ 1597. évi XXIV. t.-cz.

³⁾ 1597. évi XXIV. t.-cz. 2. §.

⁴⁾ U. az, I. §.

Budán alul városokat elrablottak, nagy sok nyereséget nyertek a törököktől, Budán alul 20—25 mértföldnyire elmentek, Mohácsot, Szegszárdot, Tobolyát megvették és hátratrétőben az törökök megvittak velek, de igen megverték a mieink őket, nagy vitézséget cselekedtek önmaguktól, szabad akaratjukból, senki sem fizetett nekik. Baranyában, Somogyban kastélyokat vertek fel és meg is vették a törököktől és felprédálták, elégették.“¹⁾

Illésházy ez előadásából világos, hogy ő a szabad hajdúk nevezete alatt éppen azon rabló hajdúkat érti, a kikre az előző évek törvényei vonatkoznak; nem pedig azokat, kik királyi seregekben szolgáltak. A rabló és nem rabló, a szabad és nem szabad hajdúk között azonban nehéz lenne e korban épp úgy, mint bármikor, határozott különbséget tenni; mert a hajdúk egyik nap beálltak valamelyik vezér csapataiba, másnap pedig már ismét kalandozásokon találjuk őket. Kétségtelen azonban, hogy a királyi szolgálatban álló s a rabló hajdúk között már a kortársak is tettek különbséget, bár ebből még nem következik, hogy szabad hajdúk alatt csakis a szabadon garázdálkodó csapatok értendők.

Az 1590-es évek harcaiban nagyszámu fegyveresekre lévén szükség, valószínű, hogy a szabadon élő hajdúság tetemes része beállott a királyi zsoldjába. Hogy az ezidétt a Duna vidékén táborozó királyi hadakban a hajdúság nem csekély számban volt képviselve, mutatja azon körülmény, mely szerint egyedül Pálfi Miklós alatt több ezer főre menő hajdúság állott. Alig vivatott egyetlen ütközet, alig történt valamely nevezetesebb vállalat, melyben hajdúk nem vettek volna részt. Kimerítő és részletes tudósítások hiányában elég, ha arról értesülünk, hogy az 1598. évi október hóban Budát ostromló királyi német és magyar seregek soraiban a hajdúság is részt vett. Pálfi alatt itt több mint 4000 hajdú volt, a kik az ostrom

¹⁾ Illésházy I.: Feljegyzései. Mon. H. Hist. VII. k. 55—56. l.

tartama alatt nem dicstelenül harczoltak. Így az egykoru tudósítás feljegyzé, hogy október 11-én Pálfi hajdúi a megromgált bástyákon át a várba nyomultak s kemény harcz után három főbb török tisztet s 300 embert levágván, 14 ágyut ejtettek zsákmányul.¹⁾

Buda sikertelen ostroma után a hajdúk a királyi csapatokkal Győr és Komárom vidékére tértek vissza, e két erőd lévén e korban a keresztény seregek hadi működésének bázisa. A következő 1599. év tavaszán újból megindulván a hadi mozgalmak, a győrvidéki hajdúk, kik állandóan Pálfi Miklós alatt álltak, a dunántúli részeknek török-lakta vidékeit dúlták. A hajdúk Fehér és Baranya megyékben fordultak meg leginkább, hova Pálfi utasítására június hóban rontottak be, s miután Mohács- és Szegszárdig kalandoztak, a Dunán felfelé jövő barcsi béget megverték, 300 emberét levágták, 20 hajóját és 4 sajkáját, sőt a vezért magát is elfogták s kegyetlenül kivégezték. Pálfi a hajdúknak azután robbantó szereket küldött, melyekkel a szegszárdi és eszéki hidakat légberöpítették, a vidéket pedig egész a Drávaig elpusztították. E közben történt, hogy mialatt a hajdúság a Duna mentén feljövén Ráczekevéig, ott a budai ki-kijáró őrséggel csatározott, azalatt jun. 18-án Budától Győr felé a török egy nagyobb élelemszállítmányt indított a Dunán, mit a hajdúság észrevévén, legott megtámadni készült, mire a török hajóhad Budára visszamenekült. Jun. 19-én azonban egy másik flotilla indult Ibrahim basa alatt Buda felé, melyet a hajdúság észrevévén, Tolna tájékán lesbe állt. A hajók éjjel Tolna alatt a folyó egyik szigeténél horgonyt vetvén, a nagyszámu hajdúság hajnali egy órakor sajkákról hirtelen megtámadták a mély álomba merült törököket s annyira tönkrevették, hogy csak kevesen menekülhettek. A győzők kezébe roppant zsákmány, élelem és hadiszer, 58 gimblia és 60 nagyobb hajó esett.

¹⁾ Brüsseli okmánytár, III. 99.

1200 török hullott el s csak az eszéki bég volt képes a hajós sereg némi töredékét megmenteni. A hajdúság e véletlen győzelme által oly nagy zsákmányhoz jutott, hogy azt elszállítani nem bírván, 8 sajka, 9 ágyu és a löporkészlet kivételével felégette vagy a Dunába süllyeszté.¹⁾

A hajdúk ez idei táborozásáról még egy bővebb tudósítást birunk Rudolf királynak ez évi aug. 7-én kelt s Albert főherceghez intézett levelében, mely az egykoru hadi tudósítások összegezéséül tekinthető. E szerint a dunavidéki hajdúság ez év nyarán Nagy Balázs és Nagy Miklós kapitányok alatt harczolt, s Baranya vidékének elpusztítása után a Dráván is átkelvén, ott Valkó megyében több mint 1000 házat égetett fel s 200 nőszemélyt, azonkívül annyi férfit ölt meg, hogy azok számát nem is lehetett tudni. E csatározásokban esett el az anatóliai beglerbég ismeretlen nevű fia is, egy jeles török vezér, ki ekkor Valkóban telett. A hajdúk 100 szép lóval tértek vissza a Dráván, s bár Mazul eszéki basa utjokat állta, őt megszalasztva, békén tértek állomásaikra.²⁾

Mialatt a hajdúk a dunántúli vidéken ily győzelmesen harczoltak, némi szerep jutott az ország más vidékein levő bajtársaiknak is. A törököknek behódolt temesi részeken éppen ekkor alakult egy hajdúsereg szerb és magyar emberekből, kiknek vezére, Deli Márkó, Báthory András fejedelem hive vala. Deli Márkó sok szolgálatot tett a magyar ügynek és sokat ártott a törököknek. Így éppen e tájban Báthory a Temesvár közelében táborozó Alip Kerai tatár fejedelemmel levén alkudozásban, Óvári István és Rácz István követeit nagy ajándékokkal küldte a khánhoz, azonban mielőtt rendeltetési helyökre értek volna, a kóbor katonák által kirabolattak. Báthory Deli Márkóra bizta a rablók kinyomozását, s

¹⁾ Pálfi levele a királyhoz. Brüsseli okmánytár, III. 109—113. és Istvánfi M.: Hist. XXXI. könyv, 479—480. l.

²⁾ Brüsseli okmtár, III. 116—117.

ez meg is felelt a bizalomnak, mert hajdúival a rablók üldözésére menvén, azokat egytől-egyig levágta. De az elrablott kincseket már nem volt képes visszaszerezni, mert azt a rablók állítólag bevitték Szatmárra Básta Györgyhöz.¹⁾

Deli Márkó hajdúival már az 1598. év őszén az alsó Dunánál táborozván, ugyanakkor, midőn Mehemed basa Pancsovánál állott, átkelt a Dunán, s miután a török hajókat kirabolta, betört messze a török földre, sőt állítólag egész a Balkán vidékéig száguldozott. De a következő 1599. évben Bulgáriába törvén hajdúival, midőn már gazdag zsákmánnyal terhelve hazatérőben volt, a kladovai bég által megveretett s hajdúi nagyobb részben levágtatván, maga is elfogatott s Konstantinápolyba vitetett, hol életével lakott.²⁾

Ugyanezen időből egy más hajdúseregről értesülünk, mely a Báthory fejedelem és Mihály vajda közötti háboruban lépett a szereplés színterére. Ez Baba Noáknak szerb hajdúcsapata volt. Baba Noák, mint Mihály vajda hive, 1599 ben tört Erdélybe a vöröstoronyi szoroson.³⁾ E hajdúság, mely jobbára magyarországi szerbekből és magyarokból állott, tevékeny részt vett az erdélyi küzdelmekben, s hogy Mihály vajda Báthory felett győzedelmeskedett, ezt első sorban Baba Noák hajdúinak köszönheté.⁴⁾

Mialatt az idegen eredetű s csak csekély részben magyar hajdúságnak az erdélyi részekben tevékeny szerep jutott, a magyarországiakról is újabb híreket hallunk. Így a többi közt Rudolf király egyik levelében arról tudósítja a brandenburgi választót, hogy a hajdúk Szinán basa dunántúli táborának egy részét felvervén, négy zászlót vettek el a törököktől.⁵⁾

¹⁾ Szamosközi F.: *Res. Transsylv.* (Mon. H. Hist. XXVIII. köt.) IV. könyv 247—8. l.

²⁾ Szamosközi i. b. III. könyv, 148. l.

³⁾ W. Bethlen: *De rebus Transsylv.* IV. 365—366.

⁴⁾ U. o. IV. 385—397.

⁵⁾ *Regesták. Tört. Tár.* 1878. 905.

Hogy a Tiszán túl pedig ez év (1599.) elején tetemes hajdúság vett részt a várak védelmében, mutatja N.-Kálló példája, melyet állandóan ők védelmeztek s a tatároknak márczius elején intézett támadását hősiezen verték vissza.¹⁾ Mindinkább több győzelmet arattak azonban e korban a felső dunavidékiek, tehát éppen azok, a kik Pálfi Miklós hadát szolgálták, s kiknek sikerdús hadjáratairól már fentebb szóltunk. Pálfi hajdúi folyton éber szemmel kísérték a török minden mozdulatát, s a hol csak lehetett, kárt okoztak annak. Aug. hó első napjaiban Buda ostromára készülő német hadaktól gr. Schwarzenberg 1000 emberrel Tata megvételére indulván, Ali budai basa tetemes sereggel sietett a város segélyére. Pálfi hajdúi azonban a basa jöveteléről idején értesültek s a törököknek útját állva, harciba bocsátkoztak. Rövid küzdelem után 400 török fedte a csatatért. Ali basa pedig fogva volt.²⁾

Ugyane tájban, aug. hó közepén, midőn a birodalmi seregek Budát megszállva tarták, a boszniai basa a szigeti, pécsi és koppányi bégekkel egyetemben 10,000 főnyi sereggel a vár felmentésére sietett. E felmentő sereg ellen Pálfi hajdúinak egy része küldetett ki, s ezek a törökök ellen egy egész napon át küzdöttek, miközben 200 hajdú esett el. Pálfi újabb hajdúcsapatokat küldvén a már-már csüggedők segélyére, a keresztények győzelme biztosítva lőn, mert a boszniai basa maga is elesvén, seregeinek csak egy töredéke menekülhetett be Buda várába.³⁾ E győzelem után alig egy hóval a győrvidéki hajdúság újabb sikeres vállalatáról hallunk. Pálfi ugyanis szept. 28-án kelt tudósításában arról értesíti az udvart, hogy a hatvani bég 280 lovas és 50 gyalogos kíséretében nagyobb élelemszállítmányt vivén Budára, a szerte portyázó hajdúk a vár közelében megtámadták a béget s a

¹⁾ U. o. 906.

²⁾ Egykoru tudósítás. Brüsseli okmtár. III. 118.

³⁾ Brüsseli okmtár. III. 119—120.

kíséretet részint levágván, részint pedig foglyul ejtven, az élelemszállítmányt elrabolták.¹⁾

Básta Györgynek a felső vidéken táborozó hadában hajdúság szintén szolgált; de minthogy az egykoru tudósítások rendszerint az egész felvidéki hadról általánosságban szólnak, annak alkotó részeiről pedig említést ritkán tesznek, a Básta alatti hajdúk viselt-dolgairól keveset tudunk. Tény azonban, hogy a hajdúság itt is megfelelt föladatának s hogy a hadsereg hasznavehető részének bizonyult. Midőn Básta Kassára vonult, a felvidéket dúló tatár tábor éppen Huszt felé volt visszatérőben, tekintélyes zsákmányt vivén magával. Ezt a német seregek előhadoszlopait képező hajdúság észrevette, a tatárookra ütött s a gazdag zsákmányt elszedvén, a futamodókat egész Egerig üldözte.²⁾ Hogy a hajdúk mily nagy zsákmányra tettek szert, mutatja az a körülmény, hogy egyik egykoru krónista szerint nem kevesebb, mint 13,000 ló és barom esett itt kezeikbe.³⁾ Ugyane tájban történt, hogy a szendrővidéki hajdú csapatok a szolnoki törökök ellen indultak, a várost bevették, kirabolták és fölégették. E hajdúk szintén királyi szolgálatban álltak, még pedig Rothal János német kapitány parancsnoksága alatt Szendrő várában, s híressé lettek arról, hogy kalandozásaik által kapitányuk és saját maguk számára tetemes zsákmányt gyűjtöttek.⁴⁾

A következő 1600-ik év ujra fegyverben találta a hajdúkat. A baranyai részeken Harsány faluban ütötte föl tanyáját egy csapat, melynek vezetői Fekete Miklós és a szerb Prodán volt. Ezek csaknem naponta tettek kicsapásokat, s Herberstein illyr helytartóval összeköttetésben levén, a törökök jószágát és barmait folyton rabolták, s Babocsa, Kap-

¹⁾ U. o. III. 122.

²⁾ Sepsi Laczkó Máté: Krónikája. Közli Mikó: Tört. Adat. III. 37.

³⁾ Sárospataki krónika. Tört. Tár. IV. 61.

⁴⁾ U. o. IV. 61.

roncza és Kanizsa erősségeibe terelték. Naszuf, a szigeti török bég, valamint alvezére, Juszuf, hasztalan sürgették Herbersteinnál az elrablott jószágok visszabocsátását s a hajdúk garázdálkodásainak megszüntetését, minek folytán a törökök elhatározták ama várak megvéételét, melyek a hajdúság tanyáit képezték. Naszuf bég a környékbeli török hadakat összeszedvén, az éppen Esztergomtól visszatérőben levő Ibrahim nagyvezér elé ment s a haditervek kölcsönös megállapítása után Babocsa, majd pedig Kanizsa megvéételére indultak. E várak a hajdúk kitartó küzdelmei daczára egyenként estek el, s ezáltal a dunántúli hajdúság tevékenysége mindinkább szűkebb körre szorult.¹⁾ A baranyai hajdúság csekély töredékét azonban a törökök győzelmes hadjárata sem gátolhatta abban, hogy rejtekeikben itt-ott meg ne maradhassanak s kalandozásaikat továbbra is ne űzhessék. Így értesülünk, hogy éppen ezidétt átcsaptak a Dunán s Baját megvéették; továbbá a Dráván túl Eszéket égették fel. Somogy megyéből pedig, mely szintén egyik szintere maradt kicsapásaiknak, 200 kocsi élelmet és podgyászt szedtek el a törököktől s azt minden ellenállás daczára magukkal vitték.²⁾

Az ország egyéb részein levő hajdúság ez idei szerepléséről kevés adat maradt fenn. Tény azonban, hogy a Tiszán túl, főleg a bihari részeken verődött össze legtöbb hajdú s itt a törökkel szomszédos területeken és az erősségekben foglaltak állást. Ezek a hajdúk lehettek azok, kik husvét előtti héten (1600.) Egerbe törtek s a várost rabolni kezdték. Az egri basa azonban a várból reájuk ütvén, heves küzdelem után elüzte őket; 100-nál több hajdú s 520 török esett el e harcban.³⁾ Tudjuk továbbá, hogy a Husztot ezidétt megszállva tartó német csapatok mellett tetemes számú haj-

¹⁾ Istvánfi: Hist. XXXII. könyv. 493—494. l.

²⁾ Pálfi levele Mátyás fihghez. Tört. Tár. 1878. 910.

³⁾ Sárospataki Krónika. T. Tár. IV. 62.

dúság is volt, mely a váron kívül lőn elszállásolva.¹⁾ De legtöbben vettek részt a hajdúk az ezen évi erdélyi hadjáratokban. Erdélyben ez év (1600.) nyarán Mihály vajda táborozott s az ő részén csak a goroszlói csatában állítólag közel 13,000 dunamelléki hajdú harczolt.²⁾ Ugyancsak ez év nyarán a bihari hajdúk egy része a Maros mentén kezdett sikeres harczokat a török ellen. Egy hajdúsereg jun. 16-án Gyula várát támadta meg s fel is dűlta. Azután pedig a Marost átlépve a temesi részek ellen indultak a hajdúk s az egész vidéket iszonyuan feldűlván, magát Beeskereket is megvették.³⁾ Az általuk a töröknek okozott károk oly nagyok valának hogy éppen e kalandozás alkalmából nem mulasztá el megjegyezni egyik egykoru krónista, hogy: „valamint a tatár rablott vala Magyarországbán, ugy kezdének a hajdúk a törökkel bánni.“⁴⁾

A XVII-ik század első éveit úgy Magyar- mint Erdélyországra nézve egyaránt gyászos emlékü harczok között folytat le. E harczokban a hajdúknak többnyire szintén jutott szerep, s ha tudósításaink e korról csekélyek is, mindazonáltal elegendők arra, hogy ténykedéseikről fogalmat szerezhessünk. Ez évek folyamán folytatott csatározások fejezik be a hajdúk százados szereplésének czyklusát, s mintegy bevezetésül szolgálhatnak azon másikkal nevezetes korszakhoz, mely Bocskay korát képezi. Ez évek voltak még azok, melyekben a hajdúk szerte-szórva, különböző vezérek alatt, bérért vagy a nélkül hadakoztak, az egységes működés minden jellege híján. Tény azonban, hogy bár a hajdúk ez években még egységes fegyveres testületté nem formálódtak, számuk mégis e korban kezdte elérni azon fokot, mely képesíté őket arra, hogy

¹⁾ Ungnad levele a császárhoz, T. Tár. 1883. 739.

²⁾ Szamosközi: Tört. Maradványai. IV. 102.

³⁾ S. Laczkó M.: Krónikája, i. h. III. 38.

⁴⁾ S. Laczkó M.: Krónikája, i. h. III. 38.

hazánk történetében mint önálló tényezők léphessenek fel. Az 1600-as évek elején mind sűrűbb csapatokban jelentek meg a harczok mezején, s azon tettek emléke, melyek által hiresekké váltak, mindinkább több és több krónistának nyújtott anyagot a följegyzésre. A hajdúk viseltdolgaira vonatkozó tudósítások mindinkább sűrűbbek, bár még mindig elég hiányosak arra, hogy kimerítő ismertetést e korról adni lehetne. De lássuk tehát, mily ténykedésekkel kezdik e század elején a hajdúk szereplésüket?

A dunántúliak az 1601-ik év megnyiltával sem maradtak következetlenek önmaguk iránt. Csalóközi István hadnagy tetemes számu csapatokat toborzván össze, azokkal egész Kanizsáig kalandozott, széltében dűlván a török-lakta vidékeket. S bár Ibrahim basának sikerült a hajdúk egy részét Kanizsa körül szétverni, azt még sem akadályozhatta meg, hogy a Dráván át ne keljenek s egész Szerém-Ujlakig ne pusztítsanak.¹⁾ Nem lehet tudni, vajjon Csalóközi hajdúi voltak-e azok, a kik ugyane tájban Székesfejérvár körül kalandoztak s egy szintén egykoru tudósítás szerint onnan 600 darab marhát hajtottak el.²⁾

E közben Erdélyben is nehéz küzdelmek folytak. Báthory Zsigmond a mult évben Mihály vajda és Básta elől elfutni kényszerűlvén, ez idén tetemes számu török és magyar haddal tört Erdélybe. Ekkor történt, hogy Básta hivei, hajdúk és erdélyiek, számra mintegy 2000-en, gyülekeztek össze Gyalunál Gerőfi János és Makó György vezérlete alatt, mig magában a városban a Báthory-párti Szilvási János tanyázott hajdúival. Básta, ki németjeivel ekkor Kolozsvárott táborozott, hajdúit a gyalui hajdúság ellen küldé Gerőfi alatt, mire a gyaluiak kitortek s Gerőfit megszalaszták. Az üldözésbe már-már belefáradt Báthory-pártiakat azonban csakhamar megrohanják a

¹⁾ Szamosközi i. m., IV. 152.

²⁾ Egykoru tudósítás. Tört. Tár., 1878. 912.

lesbe állított többi hajdúk s egész Gyaluig üzik, sőt bent a városban is vágják őket. Báthory hajdúi ötödfél száz embert veszelve voltak kénytelenek Gyaluból menekülni, mely várost Básta hajdúi fölgyújtván, tetemes zsákmánnyal tértek meg Kolozsvárra. A Básta seregében szolgált hajdúk az egykoru tudósítások szerint dunavidékiek valának. Bástával együtt mentek ezek be Erdélybe, bár tudva van, hogy Mihály vajda oldalán is számos hajdúcsapat állt. E hajdúk erdélyi szerepléséhez legnagyobb részt csak gyász fűződik. Básta vallonjain kívül a hajdúság volt az, mely legtöbb kárt okozott s legtöbb istentelenséget követett el. Az egykoru írók nem győzik szóval ecsetelni a szenvedést, mit Básta hadai általán, főleg pedig az azokban szolgáló hajdúk kegyetlenségei és dúlásai okoztak. „Az szabad hajdúk — írja egy kortárs 1601-ből — Erdélynek nagyobb részét mind eldúlák, sok sereg barmot, sok lovat, sok egyébféle gazdagságot hozának ki Magyarországra vélek.“¹⁾

Básta hajdúit nemcsak Báthory hivei ellen, hanem saját táborának fékentartására is fel tudta használni. Így midőn ez év derekán (1601.) egyik német ezred Pez nevű parancsnok vezetése alatt fizetlensége miatt fellázadt, a tábortól elszakadt s Magyarországra ment ki, Básta egyik jeles hadnagyát, Pográny Benedeket küldte egy sereg hajdúval, hogy engedelmességre szorítsa a németeket. Pográny utólérvén a lázadó ezredet, alkudozásba bocsátkozott annak vezetőjével s visszatérésre bírta őket.²⁾ Básta hajdúinak nagyobb része nem állott eredetileg az ő szolgálatában, hanem Mihály vajda hivei voltak azok; mert egy egykoru feljegyzés szerint Mihály vajda: „szavára és ígéretire költ volt fel a hajdúság, nem a Básta szavára. Mert Mihály vajda nekik adta volt szabad nyereségül az országot, de főképen a nemességet és minden örökségeit,

¹⁾ Illésházy: Feljegyzései. Mon. H. Hist. VII. 94.

²⁾ U. o. VII. 99.

a kivel birhatnak, mind pedig a magyarságot, nevezet szerint ezt ígerte volt a hajdúságnak, és a hajdúság erre való örültében költ volt fel.“¹⁾

Bármiként legyen is a dolog, tény az, hogy a hajdúk Mihály vajda és Bástya György tábornagy alatt egyaránt dúlták Erdélyt. A sok kirablott s feldúlt község és város sorában volt Gyulafejérvár is, hol a fejedelmi sirok sem maradtak érintetlenül. Főleg Ráczy György és Baba Noák nevű hajdúvezérek szerepléséről hallunk; az előbbi a gyulafejérvári hallatlan dúlásokat rendezte,²⁾ az utóbbi pedig az erdélyi határszéleket rabolta. Baba Noák hajdúival Lugos és Karánsebes felett is uralkodott s rabló csapataival teljhatalommal parancsnokoskodott. Innen magyarázható, hogy olykor az ellenséggel is czimborált. Ez év (1601.) őszén tudatá a temesvári basával, hogy Lugos és Karánsebes várait jó bérért kész lenne török kézbe játszani. Levele azonban elfogtatván, ő maga Kolozsvárra idéztetett, hol életével bünhődött. Baba Noák eredetileg szintén Mihály vajda szolgálatában állt, s ez tette őt egy hajdúsereg kapitányává.³⁾

Hogy a hajdúság nemcsak Erdélyben, hanem hazánkban is tetemes pusztítást és rablást vitt véghez s hogy magatartásuk egyáltalán elviselhetlenné vált, legjobban mutatja azon körülmény, mely szerint az országos rendek újból szőnyegre hozták az 1601. évi pozsonyi gyűlésen a hajdúk ügyét. Beható tárgyalások után ugyanis megalkottatott az ez évi XXVII-ik törvényczikk, mely a rabló hajdúk üldözésére vonatkozik. Hazai törvényhozásunk előző intézkedései csak általánosságban szólnak a hajdúk üldözéséről, most pedig egyenesen kimondatott, hogy mindaz, a ki birtokain kóbor hajdút megtúr, birság alá esik, és pedig ha az illető ur

¹⁾ Borsos: Krónikája. Erd. Tört. Adat. I. 60.

²⁾ W. Bethlen: De reb. Trans. V. 33—35.

³⁾ U. o. V. 7—8.

mágnás, ugy 600, ha pedig csak nemes, 300 frt birságot fizet. Be lettek továbbá a törvénybe vezetve azon kóbor hajdúvezérek nevei is, kik első sorban valának üldözendők. Ezek: Sárosi István, Budai Mátyás a Duna-, Sennyei Miklós a Tiszavidéken. Megemlíti egyszersmind a törvény azt is, hogy Konkoly Péter és Révész Mihály rabló hajdúvezérek már kézrekerültek s a komáromi kapitánynál vannak fogva.¹⁾

A viszonyokban rejlő nyomasztó körülményeknek, a hajdúk szakadatlan garázdálkodásainak kell tulajdonitanunk, hogy a rendek a következő 1602. évben ismét elővenni kényszerültek a hajdúk ügyét. Ujabb intézkedéseket ez alkalommal nem tettek, csupán az 1596. évi XXIII-ik és az 1595. évi XXXI—XXXII-ik törvénycikkeket ujitották meg s igtatták újból törvénybe.²⁾ Ugyanezen évben azonban a szabad hajdúk azon része, mely nem a védtelen nép rablásából élt, a törökökkel szemben szerzett érdemeivel tünt ki. A Budát ezidétt ismételten megszálló királyi sereg tetemes részét hajdúk képezték, s midőn az ostrom Pest bevétele daczára sikertelen maradt, az ostromló sereg egy része Nádasdy, Thurzó és Pográny vezérlete alatt a Pesten alóli török helységek és erődök elfoglalására indult. Adony, Paks és Dunaföldvár bevétele után — mi jobbára a hajdúk műve volt — a német és vallon had Buda alá tért vissza, míg a hajdúság a Dunavidék további dülására lent hagyatott. A hajdúk most először is Tolnát támadták meg, s azt bevévén, elpusztították. Azután Kalocsára ütöttek, s csak miután e városban lakó török és szerb lakosokat levágták s kirabolták, az ottani épületeket s a többi közt a város szép nagy templomát is felégették, tetemes zsákmánynyal tértek vissza a Buda alatti táborba.³⁾

Ugyanezen 1602. év nyarán a tiszavidéki hajdúság is

¹⁾ 1601. évi XXVII. t.-cz.

²⁾ 1602. évi XIX. t.-cz.

³⁾ Istvánfi: Reg. Hung. Hist. XXXIII. könyv, 512. l.

sok kárt okozott a törököknek, a mennyiben folytonos kalandozásai közben sokszor szerencse kísérte lépteit. Elbizakodottságuk és fegyelmezetlenségük azonban nem egyszer vált végzetessé s nem egyszer ejtette őket a török kegyetlenség zsákmányává. Így a miskolczi híressé vált hajdúkról halljuk, hogy miután már az egri, hatvani és szolnoki törököknek nem kevés kellemetlenséget s kárt okoztak, ez év nyarán egyik portyázásuk alkalmával annyira lerészegedtek, hogy az alkalmat jókor megragadó egri, szolnoki és hatvani törökök által megtámadtatván, csaknem egy szálig levágattak. Két egykoru krónikás szól ez eseményről, s bár az elesettek számát különbözőleg tüntetik fel, abban mégis egészen meg egyeznek, hogy az egész hajdúeregéből csak heten menekülhettek, a többi pedig mind elveszett.)

Ez évben Erdélyben is nehéz harcok folytak. Midőn a keresztény seregek Pestet elfoglalták, a nagyvezér Buda védelmére sietvén, a Havasalföldet jórészen erdélyi hajdúsággal dúló Radul vajda ellen a tatárokat küldé. Radulnak állítólag 10,000 erdélyi hajdúja volt, még pedig lovas hajdúk, kik az egykoru író szavai szerint „Erdélyben az kóborlásból meglovasították magukat.“²⁾ E hajdúk előbb az erdélyi részt, aztán Moldvát dúlták, mignem a tatárok által megveretvén, részint elhullottak, részint Erdélybe tértek vissza Bástához. E német vezérnek nagy szüksége is volt a hajdúk karjára, mert ez évben erős küzdelmeket kellett folytatnia. Báthory Zsigmondnak még mindig voltak hivei erdélyben, s ezek közé tartozott Besztercze város is, melynek megvételeére vezeté hadait ápril hóban. A merre vonult hada, pusztulás jelezte az utat mindenütt. Főleg a hajdúk követtek el legtöbb ember telenséget, elannyira, hogy az egykoru Hidvégi Mikó maga is ily szavakra fakad: „Kegyetlenségeiket mind rendről-

¹⁾ Sárospataki Krónika i. h. IV. 63. — S. Laczkó M.: Krónikája i. h. III. 40

²⁾ Illésházy: Feljegyz. i. h. VII. III.

rendre előbeszélni vagy számlálni ha tudnám is, nem lehetne, mert sok idő, sok munka, sok papiros, sok hitel kellene hozzá.“¹⁾ Ekkor pusztultak el Kolozsvár, Gyalu, B.-Hunyad, Görgény és Besztercze vidéke. Ez utóbbi város feladván magát s később a békesség Báthoryval is létrejövén, Básta még ápr. 24-ike előtt kivonult Erdélyből. Hajdúinak nagyobb része azonban, rablókalandjait folytatandó, még továbbra is Erdélyben maradt. Báthory most ezek ellen Csáky Istvánt küldte, a ki őket egy csatában megvervén, a Szilágyságba menekülni kényszeríté. A hajdúk kiveretésével a béke egy időre helyreállt, de csak rövid időre, mert csakhamar újabb csapatok törtek Erdélyre. Ez év nyarán egy 3000 főből álló hajdúsereg Toroczktól támadta meg s Báthory Zsigmond fejedelem előlük Dévára futni kényszerült. Innen küldte a seregében szolgáló 700 hajdút Lugosi Ferencz és Szelestyei János vezérlete alatt a támadó hajdúság ellen, melynek vezetői Horvát Ábrahám, Lugosi János, Adorján Pál és mások valának. Az ütközet Toroczknál jun. 11-én Báthory embereinek győzelmével végződött, mert ezek, mint az egykoru krónista megjegyzi: „ott sokat lesózának a magyarországi ebekben, hóhérokban.“²⁾

Básta e közben újból Kolozsvárra szállt német hadaival, míg a hajdúságnak meghagyá, hogy Kőrös-Bánya felől törjenek Erdélyre. Miután pedig Báthory Bástával kiegyezett s Székely Mózes Fejérvárnál megveretett, a hajdúság a Maros mentén nyomult felfelé, szerte dúlván a vidéket. „Ez hajdúságnak — írja egy kortárs — előttek Raduly vajda vala, voltanak mintegy 12,000-en, jövének be Erdélybe, kikélnék Dévánál és az Maroson átkelének Fejérvárnál, nagy iszonyu pusztítás, veszedelem lévén miattok. Papmezőnél, Abrudbányán, Keres-Bányán, Belényesben valahol eljöttek,

¹⁾ Mikó: Erdély Hist. (Mon. H. Hist. VII. köt.) 251. l.

²⁾ Mikó i. m. VII. 253. — Szamosközi i. m. IV. 170—1.

csak a földet hagyták, a parasztság ha a hegyekre nem szállhatott, mind levágták...“¹⁾

Míg Erdélyben a hajdúk lépteit mindenfelé gyász és pusztulás követte, az-alatt a dunántúli részeken ismét újabb híreket hallunk. Aug. 11-én a török Székesfejérvárt szállta meg. Silvio gróf császári vezér 1000 hajdúval és 3000 némettel védte a várat. A hajdúság a váron kívül levő sánczokban helyeztetett el s ezeket a török éjjel-nappal ostromolta. Hetednapra bevétettek a sánczok, s a hajdúk a várból künnrekedvén, majdnem mindannyian hősi halált haltak. Hogy a vár a további ostrom után aug. 20-én (1602.) török kézbe esett, ez jórészen a hajdúk vesztének tulajdonítható.²⁾

A következő 1603-ik évben Székely Mózes török és tatár seregekkel Erdélybe törvén, az erdélyiek és hajdúk Földvárnál erős csatát vívtak. Ez ütközetben a hajdúk vitézül küzdöttek s állítólag a tatárok által rájuk lött nyilakat a csata folyama alatt felszedvén, puskáikból a tatárookra nagy sikerrel lövöldözték vissza.³⁾ Székely Mózes táborában szintén voltak hajdúk, még pedig magyarországiak, kik az 1603. év elején a Tiszánál a gazdag Bornemisza Miklóst kirabolták s a prédával Székelyhez csatlakoztak, a ki rájuk előbb Gyulafejérvár környékének őrizetét bizta volt.⁴⁾ Székely hajdúi, épp úgy mint Bástáiéi, versenyt dúltak Erdély egyes részeit.⁵⁾ Az Erdélynek osztályrészül jutott nyomort az egykoru irók borzasztó czimekkel festik s hihetetlen tetteket említenek a hajdúk kegyetlenségeiből kifolyólag. A többi közt az 1603. évi télről Szamosközi azt jegyzé fel, hogy az Apahida környéki lakosság a hajdúk előli félelmében a szomszédos erdőkben bujdosott, „egész teletszaka ott éltek az mak-

¹⁾ Szamosközínél u. o.

²⁾ Illésházy: Feljegyzései. Mon. Hung. Hist. VII. 108.

³⁾ Mikó: Erd. Hist. i. h. VII. 254.

⁴⁾ Bethlen: De reb. Trans. V. 295.

⁵⁾ Szamosközi i. m. III. 72. és III. 322—3.

kon, azt törték meg és abból sütöttek ételt maguknak. Egy özvegy asszony meghal az erdőn és az vele való emberek eltemetik. Ez asszonynak volt két fia, az egyik u. m. 17 esztendő, a másik kisebb. Ezek az nagy éhség miá harmadnap mulva felásták az anyjukat és az husát lemetélvén, sok ideig azzal éltenek.¹⁾

Básta hajdúi sorában ez évben feles számu szerbek is valának Rácz György és Deli Száva vezérlete alatt. A jul. 17-én (1603.) Brassónál vívott s Székely Mózesre oly végzetes harcban Deli Száva nem kevesebb, mint ezer lovas hajdúval vett részt és ő épp úgy, mint Básta többi hajdúi, sokat tettek a győzelem kivivására.²⁾ Ugyanezen évben a hajdúság ügye hazánkban ismételen szőnyegre került az országgyűlésen, Az ország sérelmeinek orvoslása ügyében Rudolf királyhoz Prágába küldött követség, melyet Náprádi erdélyi püspök vezetett, a hajdúkra vonatkozólag is tett előterjesztéseket, mire nézve a király 1603. évi május 9-én kelt válaszában a következőket üzené a rendeknek. Tudja ő, hogy a szabad hajdúk, az országos törvények ellenére, mindenfelé dűlnak és kegyetlenkednek. Hogy ezen és a többi bajokból eredő sérelmeknek vége vessék, gondja lesz, hogy a német birodalomból seregek menjenek Magyarországra; de addig is kéri a rendeket, hogy a szolgálatukban levő hajdúságot telhetőleg korlátozzák és — a mi a fő — fizessék, nehogy császári biztosok kiküldésére legyen ismét szükség.³⁾ A sérelmek azonban már ekkor sokkal jobban fel voltak halmozódva, semhogy az ügyek állását békés uton végérvényesen eldönteni lehetett volna. A vallásügyi sérelmek az ezen évi XXII-ik törvényczikk által tetőpontjukat érték, s így föl volt halmozva azon óriási gyúanyag, mely egy szikra által lángba volt borítandó egész Magyarországot.

¹⁾ Szamosközi i. m. IV. 177.

²⁾ Szamosközi i. m. IV. 193—199.

³⁾ Illésházy: Följegyzései i. h. VII. 131.

II.

A hajdúk Bocskay korában.

Ama nagy mozgalom, mely Bocskay fellépésével a XVII-ik század első éveiben hazánkban mindinkább általánossá vált, s mely csakhamar a politikai és vallásszabadság nagyszerű harczává fejlődött: a hajdúk viszontagságainak történetében egy egészen új korszak megnyitójává lőn. A hajdúság ez ideig, jóllehet állandóan részt vett azon küzdelmekben, melyek hazánk téreit az előző század folyamán betöltötték, mindazáltal korántsem mint egységes cél által vezérelt testület, hanem mint szétforgácsolt s majd nemes, majd pedig kevésbé nemes eszmék által lelkesített rész szerepelt a különböző seregekben. Bocskay fellépése volt az a tényező, a mely a hajdúság nemesebb részét egy közös célra egyetlen hadtestté tömörítette össze és a vallási s politikai szabadság közös zászlója alá sorakoztatá őket. E korszak, a Bocskay alatti szereplés korszaka, képezi a szabad hajdúk történetének legjelentőségesebb s legfényesebb korát, mert míg egyrészt ekkor emelkedtek a harcok legbefolyásosabb tényezőivé addig éppen ekkor szereztek — a szereplésükhöz fűződő minden gyászos események daczára is — legszebb babéraikat.

Bocskay felkelésére legközelebbi okul az 1604. évi XXII-ik t.-cz. szolgálván, Bástának Erdélyből történt kivonulása után elérkezettnek látszott az idő a nyílt támadás

megkezdésére. Bocskay felkelésének tervezésénél számot vetett a tényezőkkel s már jóelőre iparkodott biztosítani a hajdúk segélyét. Előre alkudozásba bocsátkozott a biharvidéki hajdúság vezéreivel, vagyis mint az egykoru krónista megjegyzi: „alattomban magához kezdé allicsiálni a vitézlő rendet, kik elei voltak a Bástával való hadakozásban Erdély ellen, a hajdú kapitány embereket, kik közül akkor leginkább hallgatták ama lator dúló fosztó hajdúkat, úgy mint Lippai Balázst, Német Balázst, és a főemberek közül is, kik azon a porázon jártak, Segnei Miklóst, Dengeleghi Mihályt és Ibrányi Ferenczet. Ezeket nézte akkor a szélylyel Magyarországbán levő csavargó, lézengő hajdúság, mert akkor még nem volt lakóhelye.“¹⁾ A biharmegyei hajdúság kész örömet sietett Bocskay felhívásának eleget tenni, s ezt nemcsak a lelkiismeret, a szabadság eszméje iránti fogékonyság, hanem bizonyára leginkább azon ígéretek s adományok is előmozdították, melyekről némely egykoru s éppen nem pártatlan író túlzólag szól.²⁾

Bocskay hivei Kereki nevü kisdud erőd körül gyülekeztek már javában, midőn Belgiojozo kassai főkapitány Rakomaz táján szedte embereit a királyi hadak részére, különös súlyt a hajdúk felfogadására fektetvén. „Csak a hajdúknak adjunk zsoldot, mind atyjukat s mind anyjukat levágathatjuk vélek, ha a zsold mellett szabad nyereséget is adunk nékiek“, — mondá a német vezér s tetemes számú zsoldos hajdúcsapatot toborzott össze rövid idő alatt.³⁾ Aug. 15-én már Jakab János vezetése alatt szép sereg gyült össze, melynek állítólag Gyalu vára ellen kellett volna legközelebb indulnia. Az egykoru feljegyzések után bizonyos, hogy a hajdúk a toborzás befejeztével, szept. 11-én, csak oly feltétel alatt

¹⁾ Mikó F.: Erd. Hist. i. h. VII. 167.

²⁾ Mikó: i. m. VII. 168.

³⁾ Sárospataki krónika i. h. IV. 65.

esküdtek fel a király zászlója alá, ha a török ellen vitetnek.¹⁾ Belgiojoso azonban szeptember végén német és hajdú hadait Bocskay ellenében Szent-Jób és Kereki megvételére vezetvén, a Bocskayhoz titokban már ugyis szító hajdúság nyílt elpártolásra gondolt. Az alkalom erre csakhamar megjött. Pecz tábornok okt. közepén 3500 főnyi német sereggel jövén a Diószeg körül táborozó Belgiojoso segélyére, a Lippai Balázs és Német Balázs alatti hajdúság okt. 15-én Diószegnél Peczet hirtelen megtámadta s hadait szétverte. E nevezetes s a hajdúk királpárti részének átpártolását közvetlenül megelőző eseményt egyik egykoru író akként adja elő, hogy Bocskay Papmezőből Kerekibe indult s egy ellene küldött német sereget megvert, Pecz 1000 emberrel jött Kassa felől Belgiojoso mellé. A Belgiojoso hadától külön táborozó, de már Bocskay részére tért 2000 főnyi hajdúság Pecz jövetelét megtudva, annak Álmosdig eléje ment. „Találkoztanak fénes nappal találkoztak össze az hajdúk az némettel, és kezeket fogdozván, kérdik őket, hová és mely felé mennének. Egy falkáig mentek együtt az némettel és úgy beszélgettek, nem is tudtak amazok tőlük semmit félni. Elöl az lovagja volt az németnek, az gyalogja egy futamatni földön jött utánuk. Az hajdúk szakasztják el őket és közbül ezer hajdú egyeléti magát közikben, és hátul is az hajdúk felől. Mit jártok, ugymond az németnek, jó uraim annyit, mit dúljátok, fosztjátok ennyire a szegény magyarságot; lám immár valami volt lelkiglen mindeneket elvettétek, senki semmi marhájával nem szabad, az hol kinél mi maradék pénzt és marhát tudtatok is, kit még ekkéiglen el nem vett volna tőlük az sok had népe, mindeneket kikereshettek tőlük. Mert immár avval nem elégedvén, hütönkben háborgattok bennünket. Térjete meg jobb lesz, jó uraim, mert erre semmi járástok nincsen. Amazok azt mondták, hogy eszekben sincsen, hanemük oda mennek, az hová őket rendel-

¹⁾ Sárospataki krónika i. h. IV. 66.

ték. Az hajdúk, minthogy az előtt is mind el volt rendelve, mit cselekedjenek, efféle szóval csak okot kerestek, mint kapjanak beléjek, egyszersmind beléjek kapnak. Hozzá! ugymond, és iszonyúképen vágta őket, harmad része sem ment el, csak illő-fillő szaladt benne.“¹⁾ E csatában Pecz tábornok is elfogatván, Bocskay táborába nagy diadallal tértek meg a hajdúk. Belgiojoso e veszteség hírére Diószegről N.-Váradra sietett hadával, hogy onnan nem sokára Kassa felé meneküljön. Bocskay hajdúi ugyanis Lippai Balázs és Német Balázs alatt alig hogy hódolatukat Bocskaynak tetteleg bemutatták, megindultak a futamodó német had üldözésére, s így Belgiojoso N.-Váradról a Tiszán át Kassára iparkodott; de minthogy az erősség kapui előtte meg nem nyitak, okt. közepén Eperjesen át Szepesvárba menekült. Kassa a hajdúknak meghódolván, Lippai onnan okt. 31-én kelt kiáltványával a felvidék lakosságát felszólítja Bocskay zászlói alá való csatlakozásra, mire Késmárk, Lócse, Kis-Szeben, Eperjes s több város legott meghódolt.²⁾

Mialatt ezek a felvidéken történtek, a hajdúság más része szept. elején Dampiére német vezér alatt 5200 főnyi seregekkel B.-Jenő környékén kalandozott s a töröktől elnyert zsákmányt hányt a kótyavetyére. Rákóczy Lajos jenői parancsnok ezután Gyulát égette fel a lippai és jenői hajdúkkal, majd pedig Dampiére cs. tábornokkal Temesvár ellen vezette hadait. Temesvárnál ezidétt Bethlen Gábor is jelen volt, mint az erdélyi fejedelem követe, a váron kívül álló 8000 főnyi török seregben. Dampiérenak sikerült egy hirtelen támadásban a kint tanyázó s a zajra a várból kisiető Kara Jazig parancsnoknak seregeit megverni és közel 2000 lóból álló zsákmánnyal térni vissza Jenőre.³⁾ Ez volt a királyi szolgál-

¹⁾ Gyulafi Lestár: Feljegyzései. Mon. Hung. Hist. XXXI. 32.

²⁾ Ribinyi: Memorab. confess. Aug. in Hung. 329.

³⁾ Szamosközi: i. m. IV. 230—231.

latban álló hajdúk utolsó haditénye, mert Dampiére eltávó-
zása után Jenő is csakhamar meghódolt Bocskaynak. Szeptem-
ber hó utólján egy hajdúcsapat jelent meg a vár alatt, s
miután a titokban Bocskayhoz szító várparancsnok, Petneházy
István, az őrség soraiban levő németeket leitatta, az ostromlók
könnyű szerrel jutottak Jenő birtokába. ¹⁾

A hajdúk a német táborok szolgálatában legtovább az
erdélyi részekben maradtak meg. Básta seregében Horváth
Abrahám vezette még ez év nyarán a hajdúkat, kik Halmágy
táját nem is szüntek meg fosztogatni. Junius hóban már
állítólag 25,000 frt ára szarvasmarhát szedtek össze, melyet
Erdélyben eladni nem bírván, utóbb Básta távozása után
Magyarországra vittek s ott adtak el. Horváth A. júliusban
a törökök ellen Keve váránál harczolt sikerrel, s tetemes
számu foglyot és nagy zsákmányt vitt Kolozsvárra a királyi
biztosokhoz. Midőn azonban Básta távozta után okt. közepén
Belgiojoso neveztetett ki az erdélyi német hadak vezérévé, a
hajdúság annál inkább volt kész Bocskayhoz átpártolni, mert
e tábornok a hajdúk zsákmányából rendszerint részt követelt
magának is. Így felemlitik, hogy midőn egy alkalommal a
hajdúk a töröktől egy sereg marhát raboltak s abból a tábor-
noknak csak 50 darabot küldtek, Belgiojoso ezen oly dühbe
jött, hogy vallonjai által az egész zsákmányt elvétette a hajdúk-
tól. ²⁾ Bocskay ügyének győzelmes előhaladása okozta azt,
hogy rövid idő alatt nem maradt az erdélyi német hadaknál
csak vajmi kevés számu hajdú, hanem a legnagyobb rész
Magyarországba jöven, Bocskayhoz sietett csatlakozni. ³⁾

Mire nov. hó beköszöntött (1604.), a felvidék nagyobb
része Bocskay pártjára állott, s most már a hajdúság előre-

¹⁾ U. a. IV. 257—258.

²⁾ Bethlen: De reb. Trans. VI. 54—89.

³⁾ Istvánfi: Hist. XXXIII. könyv, 521—529. l.

nyomulását a császári csapatoknak fegyverrel kellett megakadályozni. Básta, ki ezidétt Esztergom körül táborozott, nov. közepén parancsot kapott a hajdúk elleni támadás megkezdésére. 15,000 főnyi haddal indult Német Balázs hajdúi ellen, kik egész Rimaszombatig kalandoztak már ekkor, s nov. 14-én Osgyánnál Bástával harciba is ereszkedtek. A csata itt a hajdúk szétszórásával végződött, maga Német is elfogatván, felnégyeltetett.¹⁾ Mig Básta most Osgyántól Putnok alá vonult győztes hadával, addig Lippai Balázs Belgiojosot Szepes várában szorongatá. Básta tehát e vár fölmentésére indult, de miután jövetelének hírére a hajdúság eltávozott, Kassa felé ment. Utközben Edelénynél találkozott Bocskay táborával s nov. 28-án egy heves ütközetben a hajdúkat ismét meggyőzven, Szendrő megvételére vonult, e vár bevétele után pedig decz. 3-án végre Kassa vivásához fogott. Bocskay az edelényi vereség után Szikszóra tért hadával, s minthogy katonáinak nagy része elszéledt, parancsot adott ki, hogy a seregéből elfutott s visszatérni nem hajlandó kóbor hajdúkat a hol érik emberei, ott vágják és akaszszák.²⁾

Bocskay úgye a tél beálltakor éppen nem állott jó lábón. Básta a felső városok legnagyobb részét behódoltatta, s bár Kassát meg nem vehette, mindazáltal a Bocskay-pártiak ügyének jó előmenetelét megakadályozta. Bocskay a tél elején még folyton figyelő állást foglalt el Eperjes és Kassa táján, s csak miután Básta Kassa alól elvonult, a következő 1605. év január havában bocsátá szét részint Fülek, részint pedig N.-Bánya tájára téli szállásokra hajdúit. A nyugalom azonban nem sokáig tartott, mert Básta már febr. hóban megindult Tokaj felé, hogy azt élelemmel ellássa. A hajdúság Básta fölléptével legott kimozdult téli szállásairól s a német tábort nyomon követte Tokajtól Eperjesre, hol febr. közepén csatába

¹⁾ Szamosközi i. m. IV. 260.

²⁾ Szamosközi i. m. IV. 260. és Mikó i. m. VII. 169—171.

is ereszkedtek, s bár Bástá itt is győzött, sőt néhány száz hajdút le is vágott,¹⁾ Bocskay emberei a német hadat Pozsony felé vivő útjában messze vidékeken át követték, s a hol lehetett, csipkedték.²⁾ Sőt itt-ott a hajdúság még a német hadak kimozdulása előtt megkezdé ez év elején az ellenségeskedéseket, mint amint az Kassa körül is történt, honnan a hajdúság a környékbeli községekben: Sóváron, Kellemesen és Sz.-Péteren telelő németeket támadta meg, és bár azok vezére, Kolonics Károly, erélyes ellentállást fejtett ki, mégis számos foglyot ejtve tért vissza Kassára.³⁾ Ugyane tájban (jan. 10.) a tiszántúli hajdúk egy része Gyulafi vezérlete alatt Szatmár német őrségét birta a vár átadására, mi által a szatmári részek is Bocskaynak hódoltak.⁴⁾

Ez évi január hó 6-ra hivatott össze a pozsonyi országgyűlés, mely első sorban a béke helyreállítására lett volna hivatva. A békekisérletek azonban eredményre nem vezethettek immár, mert az erdélyiek Bocskayt febr. 21-én fejedelmökké választották, s midőn a következő hóban a király követei őt Kassán felkeresték, a békealkudozások sikerre nem vezethettek. Az ápril hó közepén tartott szerencsi gyűlés Magyar- és Erdélyország közös fejedelmévé kiáltván ki Bocskayt, a felkelő csapatok az általános támadást mindenfelé megkezdték. Minthogy Bástá fizetetlen hadával Pozsony felé távozni kényszerült s a felvidéken erősebb támadástól félni nem kellett, Bocskay Gyulafi László alatt egy hajdú-dandárt Erdélybe küldött, hol a várakban levő német őrségek még mindig veszélyeztették uralmát. Az erdélyi hajdúkat ugyanis, kik Makrai István alatt Szamos-Ujvár körül táboroztak, Hofkircher német vezér már kora tavasszal meg akarta semmi-

1) Gr. Nohenlohe levele a szász választóhoz. T. Tár. 1878. 920.

2) Sárospataki krónika i. h. 6c. 1.

3) W. Bethlen: De rebus Transsylv. VI. 209.

4) Sárospataki krónika, 69. 1.

síteni s Gyulafejérvártól Tordán át pusztitva nyomult ellenök, sőt talán le is veri őket, ha a felkelő nép által hadai szét nem üzettek volna.¹⁾ Gyulafi első dolga volt, hogy hajdúit a németekkel erősen megrakott Medgyes ellen vezesse, s azt rövid ostrom után megvevé.

E közben a felvidéken is megkezdődtek a harczok. Bocskay hajdúkból és nem hajdúkból álló hadait Homonnai Bálint fővezérlete alatt három hadtestre osztá Rhédey, Dengeleghy és Német Gergely alatt, s ezek első teendője volt az erősségek és a városok behódoltatása. Ápr. 15-én a hajdúk egy része Dezsőfi János alatt már Lőcse falai előtt állott s a várost megadásra szólítá. A lőcseiek egyelőre nem voltak hajlandók kapuikat megnyitni, hanem kijelentették, hogy a hajdúknak a további előrenyomulásra szabad utat engednek, de városukat feladni csak akkor fogják, ha Bocskay az egész felvidéket meghódoltatja. A hajdúk erre a környékbeli majorokat felégetve, Igló felé el is távoztak.²⁾

Bocskay hivei ez idő alatt egyre szaporodtak, főleg miután Básta György távoztával egyidejűleg Rhédey Ferencz a Kolonics alatt még német szolgálatban levő hajdúkat legyőzte, vezéroket Lévába szoritotta s mintegy 6000 hajdút Bocskay hűségére esketett.³⁾ A hajdúk már ekkor egész Pozsonyig kalandoztak. Czobor Mihály, Bosnyák Tamás és Dengeleghy Mihály Füleket, Drégelyt, Nógrádot, Szécsént, Bujákat, stb. megvevén, Rhédey jun. 1-én már Nyitrát szállta meg s a várost jun. 11-én elfoglalván, miután a vár őrsége Forgács püspök ellen föllázadt, a vár is csakhamar kezébe került.⁴⁾ Rhédey ezután pár ezernyi hajdúval Kolonics Sziegfridet szoritotta ki a bányavárosokból, N.-Szombatot, Tren-

1) Gyulafi Lestár: Feljegyz. i. h. XXXI. köt. 39—41. l.

2) Századok, 1883. 850.

3) Szamosközi i. m. IV. 327.

4) Forgács levele Mátyás fihghez. Pray: Epist. Proc. III. 283.

csént és Szakolczát elfoglalta s azután Dengeleghyt, Czobort és Bosnyákot a morva szélek dulására küldé. Pappel Vilmos és gr. Salm német vezérek azonban a morvaországi hadakkal csakhamar visszaverték a hajdúkat, sőt a határokon átjöve, Szakolczát is felégették.¹⁾ Junius elején Német Gergely a Dunán átkelvén, hajdúival szintén sikerrel harczolt, amennyiben Sümeget, Kapornakot, Szombathelyt, Veszprémet, Palotát s több várost megvett, a német seregeket a vidékről elüzte, Sopron és Vas megyéket egészen Bocskay alá hódoltatta. Azután beküldte hajdúi egy részét Stájerországba, hol egyik alvezére, Hagymási Kristóf, 600 lovas hajdúval nagy pusztításokat vitt végbe.²⁾ Ugyanekkor a felvidéki seregek egy része a sziléziai határokon barangolt, s majd a határokon kívüli, majd a németek által még megszállva levő vidékeket dúlta. De míg a hadiszerencse Bocskaynak mindenfelé kedvezett, addig a Csallóközben most egyszerre súlyos veszteség érte. Itt Somogyi Mátyás ezredes alatt tetemes számú hajdúság volt, mely most, az ígértéknek engedve, német részre állt át. Somogyi 1000 lovas és 2000 gyalog hajdúval lépett a király zsoldjába Morsperg cs. ezredes közbenjárása folytán Rhédey, az ama vidéken táborozó hajdú-dandár vezére, sietve rontott hadaival ez árulás megboszulására, de miután Morsperg egy német ezreddel s feles rácz haddal állta el utját, a boszuló tervről kénytelen volt lemondani.³⁾

Aug. hó elején a hajdúk Pozsony körül harczoltak, hova Básta lázongó hadával még a tavasszal vonult. Csaknem naponként intéztek támadásokat a hajdúk a város sánczai ellen, de a németek által mindig visszaverettek. Nagy-Szombat, Galgócz s a bányavárosok már azonban mind a hajdúk kezében voltak ekkor, a Csallóközből pedig már jóval előbb

¹⁾ Istvánfi: Hist. XXXIII. könyv. 521—529. l.

²⁾ Németi levele Rhédeyhez. Szamosközinél i. m. IV. 342.

³⁾ Mátyás fhg levele Albert fhghez. Brüsseli okmtár. III. 185.

5000 főnyi hajdúból, törökből és tatárból álló had ment a Dunán s az osztrák határokat égette és rabolta. Bástyá most Hohenlohe cs. tábornokot küldé ellenök, de ennek sem sikerült őket megfékezhetni, mert a hajdúk száma egyre növekedett, Bocskay neve népszerűvé lön, s csakhamar 1400 főre menő fölkelő sereg verődött e vidéken össze.¹⁾ A vágvidéki részeken eközben szakadatlanul tartott a táborozás. Aug. 17-ike körül egy sereg hajdú ujjal Morvaországba tört s oly pusztitást vitt ott véghez, mely az udvar figyelmét is magára vont.²⁾ A Homonnai és Rhédey alatt álló hadak ezidétt Galgócznál tanyáztak, és pedig nem is a legjobb egyetértésben. Dengeleghi és Dezsőfi hajdúkapitányok viszályba keveredtek egymással, s hogy a seregekben szakadás nem állt be, az a fővezérnek, Homonnai Bálint tapintatos föllépésének volt köszönhető. A hajdúk között — úgy látszik — sem nagy fegyelem, sem teljes egyetértés nem volt, sőt inkább minden jel oda mutat, hogy egymás között folyton egyenetlenkedtek. Békétlen, fegyelmet nem ismerő s czivódó népből állt Bocskay hadainak nagyobb része, s az egykoru és a viszonyokkal ismerős Homonnai nem is mulasztotta el megjegyezni, hogy: „az háború is az hajdúknak szemtelenségek miatt lett vala.“³⁾

Aug 20-án már (1605.) a Galgócz körüli hajdúság, hir szerint, az egész tisztkar ellen összeesküdött, hogy a hópénzeket, ha följebb nem emelik, el ne fogadják. Aug. 21-én valóságos lázadás tört ki, Dengeleghi, Dezsőfi és Egri István kapitányokat s több hadnagyot elfogtak, azután felültek s táborhelyeiket felégetve Szempte felé távoztak. Homonnai erről értesülvén, Nagy-Szombatból legott Kereszturra ment s követei által a hajdúk lázadó részét ígéretek által visszatéríteni iparkodott. Hosszas alkudozások után végre meghajlottak

¹ Mátyás fbg levele Joachim választóhoz. T. Tár. 1878. 921.

²) U. az. T. Tár. 1878. 922.

³. Homonnai B. Naplója. Tudomány Tár. 1839. évf. V. 181.

a pártosok s egy hópénz fejében visszatértek. „Minemü mod nélküli zendülés volt az, — írja Homonnai — azt Dengeleghi sógor describálná, és ha az én jelenlétem sem használ vala, akkor is arczczal jöttek volna mind az egész hadak fejedelmünkre, ekkor is szolgáltam valamit. És így vala, hogy az ország nagy aranyos zászlóját felülttettem az kereszturi mezőben és magunkkal levő három taraczkokkal isten kikiáltására lövettem, megizeném a hadaknak, ha valaki az én kegyelmes uramnak hive, az zászló és lövés mellé jöjjön; szót fogadtak vala.“¹⁾

Bocskay eközben július hó végén Erdélybe volt kénytelen menni, hol Gyulafi László a feles számu német és rác z hadak ellen egészen balsikerrel harczolt. A királyi hadak ugyanis a hajdúkat Holdvilágnál és Ebesfalvánál keményen megverték s Gyulafi hadainak legszebb részével a csatateren lelte halálát. A vereségben utóda, Bogáthi János azonban megváltoztatta a küzdelmek folyását, amennyiben a német és rác z hadakat Medgyesből kiüzte és Segesváriba szoritotta be, hol ostrom alá vette őket. A szászok azonban erélyesen támogatták a királyi hadakat s Bocskay főleg a szászok megnyerése végett jött most Erdélybe, s miután seregeivel előbb Gyalut, azután Segesvárt elfoglalta, szept. 18-ikára országgyűlést hirdetett, hol az egész tartomány hódolatát fogadván, október hó elején visszatért Magyarországba.²⁾

Az erdélyi ügyek rendbehozatala után a fejedelem minden gondját az esetleges támadások visszaverésére fordította s azon működött, hogy a porta támogatását megnyerje. A német részről jövő támadások feltartóztatására nagy előny nyel leendett a duna- és végvidéki várak birtokbavétele, miért is Homonnai utasitva lett, hogy a még német kézben levő erődöket, főleg pedig Érsekujvárt s esetleg Pozsonyt fog-

1) Homonnai Naplója i. h. V. 252.

2) Istvánfi XXXIII. k. 526—529. l.

lalja el. Homonnai, miután a Némethi alatt a Dunán túl működő hajdú-dandár aug. hó utolsó napjaiban a fősereghez tért vissza s azzal a Mohamed nagyvezér által küldött török csapatok is egyesültek, aug. 30-án Érsekújvárt vette ostrom alá. Ujvár körülfárasztása csaknem két hónapon át tartott ugyan, de ez nem gátolta a hajdúságot abban, hogy kalandozó harczait ne folytassa. A vidéken s az őrséggel egyaránt folyt a küzdelem. Szeptember 20-án Rác Ábrahám, Rác György és Szabó Lukács hajdú hadnagyok a Csallóköz pusztítása közben a németekhez átpártolt hajdúktól megvette a nagymgyeri dunai révet, s ez által nem csak a dunántúli részek dűlására nyílt ismét szabad ut hanem a siker hatása folytán a német részre állt hajdúság egy része Palotás hadnagy alatt Bocskay hűségére visszapártolt. E közben szeptember 22-én Básta erős hadakkal sietett Ujvár fölmentésére s Komáromnál a Dunán átkelt. A Csallóköz prédálása azonban azért folyton tartott; a hajdúk e napokban bevitték az ujvári táborba a lázadó hajdúktól elvett nagy zászlót, szeptember 29-én pedig maga Rác György hajdúhadnagy 15 fogoly németet vitt Homonnai elé. Október 17-én végre megadta magát az érsekújvári őrség s most Homonnai a vár őrizetét a Bosnyák, Nagy Márton és Farkas Mihály alatti hajdúkra bizván, Pozsony felé indult. Seregeinek egy része Németh Gergely vezérlete alatt okt. 20-án már ismét „Bécsország“-ot égette, Pozsonyt pedig felszólítá Homonnai, hogy adja meg magát, mert különben valamennyiöket kardra hányatja. Ez alatt Bocskay is megindult Kassáról s okt. 29-én már tudatá Homonnaival, hogy Füleki jöjjön eléje. Homonnainak azonban újabb baja támadt a hajdúkkal, mert okt. 30-án a mocsonoki táborban a katonák önhatalmulag gyűlést tartván, fizetetlenségök miatt panaszt emeltek s hátralékos zsoldjaikat követelték. Homonnai szép, lelkes beszédben megnyugtattván őket, a dolog ez alkalommal szakadásra nem vezetett.¹⁾

¹⁾ Homonnai Naplója i. h. 252—367. l.

Illésházy István ezidétt Bocskay által a vágvidéki részek helytartójává neveztetvén, mindenkép azon volt, hogy az ama vidékeken táborozó hajdúság garázdálkodásait minél szűkebb korlátok közé szorítsa s telhetőleg fékezze őket.¹⁾ Tudták ezt a hajdúk maguk is, s általában haraggal viseltettek Illésházy iránt, annál inkább, miután tudták, hogy a katonaság zsoldjának fizetésével ő van megbízva, és ha zsoldjukat pontosan meg nem kapták, rendszerint azt hitték, hogy azt Illésházy készakarva tartja vissza. Már szept. 8-án írta Bosnyák Tamás hajdúkapitány Illésházynak, hogy: „a hajdúság megint a régi zendülést vette fel, mind Nagyságodra kiáltanak, és ha módjuk volna benne, gonosz szándékkal is vannak Nagyságodhoz, fejenkint azt mondják, hogy urunknak (t. i. Bocskaynak) reáfelelt Nagyságod hogy az maga pénzből Dengeleghi hadainak megfizet Nagyságod, az Rhédey hadának azon kívül az ország jövedelméből; azt mondják, hogy jobb volt volna, ha ugyan egy pénzt sem adtak volna senkinek is, mert így nagyobb ok adatott a visszavonásra; mind csak Nagyságodra vetnek okot, mint aféle gaz nép, azt sem tudja, mit beszél.“²⁾ Illésházynak volt is elég oka arra, hogy a hajdúság magatartását kárhóztassa, mert a hajdúk épp úgy, mint a Bocskay segélyére érkezett török csapatok ellenség és barát földjét egyaránt pusztították. Azért írta egyik levelében a fejedelemhez, hogy: „A vezérpasa (Lala Mohamed) ez is Magyarországot jött rontani, nem az németeket; az jobbagságot sok ezer szekérrel mind Budán alól takarja, az élést cséplik és szekereken, tevéken mind Pestre és Budára takarják; az hajdúság is tékozolja és pusztítja.“³⁾

A belső viszályok, a hajdúk által okozott panaszok daczára mindinkább előrehaladt Bocskay szabadságküzdelmé-

¹⁾ Istvánfi i. m. XXXIV. könyv. 530—544. l.

²⁾ Bosnyák levele Illésházyhoz. T. Tár. 1878. 822.

³⁾ Illésházy levele Bocskayhoz. T. Tár. 1878. 21.

nek ügye. Homonnai a hajdúsággal okt. végén már Pozsonyt is fenyegeté, s midőn ennek folytán a német had a Csallóközből eltávozott, e vidéknek német részre pártolt lakói küldöttségileg siettek Homonnainak hódolatukat bejelenteni, mert a hajdúság erősen kezdé rablani őket. ¹⁾ Homonnai hada eközben Bocskay rendelete szerint Fülel tájáig haladt előre, s még mielőtt a fejedelem megérkezett volna, ismét meghasonlottak. Nov. 1-én ugyanis megjelentek a hajdúkapitányok Homonnai mint fővezér előtt, s minthogy Illésházy állítólag korholó és gyalázó levelekkel kereste meg őket, nemcsak súlyos panaszokkal léptek fel ellene, hanem egyenesen arra kérték a fővezért, engedje meg nekik, hogy Illésházy ellen indulhassanak s megölhessék. A fővezérnek csak nehezen sikerült a hajdúkat lecsendesíteni, s miután Bocskay utitervét megváltoztatván, már Buda felé járt, most nov. 3-án megtette az intézkedéseket, hogy a hajdúk minden további békétlenkedés nélkül téli szállásaikra költözzenek. Nov. 6-án Homonnai megvendégelte a hajdúkapitányokat, s téli szállásaikra őket elbocsátván, csekély hajdúsággal megindult Buda felé, hogy ott Bocskayval találkozassék. Nov. 8-án Érsekújvárhoz ért hol a hajdúság fejének, Dezsőfi Jánosnak a szükséges utasításokat a vár védelmére megadván, nov. 9-én Udvardon, Visegrádon át nov. 11-én a Rákosmezőre ért, hol Bocskayval csatlakozott. ²⁾

Bocskaynak Mohamed nagyvezérrel a Rákosmezőn nov. 10-én történt találkozásánál a hajdúság tetemes számban volt jelen, ³⁾ s miután a törökkel az ügyek elintéztettek, nov. 22-én indult a hajdúság Bocskay és Homonnai alatt Váczon át Nógrádba, honnan a fejedelem a korponai gyűlésre, Homonnai pedig téli szállásra vezette megmaradt hadát. ⁴⁾

¹⁾ Péchy J. levele Homonnaihoz. U. o. 837.

²⁾ Homonnai Naplója i. h. V. 369—373.

³⁾ Mikó: Erd. Hist. i. h. VII. 170—172.

⁴⁾ Homonnai i. m. V. 373.

A nov. 17-én tartott korponai gyűlésen megkezdett béketárgyalások eredményre nem vezetvén, a következő évi január közepén az alkudozások újra elkezdettek s egyszersmind Mátyás főherczeggel az alkudozások tartamára fegyverszünet is kötöttet. E fegyverszünet azonban nem arra való volt, hogy a hadakozó felek teljes tétlenségben maradjanak, hanem csak arra, hogy a háboru iszonyai némi részben mérsékeltesse. A hajdúság egész télen át üzte rablásait s a szegény népet épp úgy sanyargatta, mint az ellenséget.

Az 1606-ik év, mint említők, fegyveres békével köszöntött be, s minthogy a komolyabb békealkudozások már febr. 9-től fogva folyamatban voltak, a hajdúk nagyobb hadjáratokban nem is vehettek részt. Az év nagyobb része egész a béke megkötéséig szakadatlan táborozásban telt el, oly táborozással, mely nem az ellenség, hanem a föld népére volt leginkább káros eredményü. A bizonytalanság, a körülmény, hogy az alkudozások megszakadásának pillanatában a támadást a német hadak ellen újból meg kell vala kezdeni, ez okozta azt, hogy a hajdúság folyton a felső vármegyék keleti részén tartatott táborban a nélkül, hogy nyílt háboru folyt volna. De bár a háboru szünetelt, a hajdúk pusztá táborozása elegendő volt arra, hogy a felvidék keleti vármegyéi óriási károkat szenvedjenek. A vezérek hasztalan iparkodtak a hajdúkat fékezni, hasztalan akarták parancsok és rendeletek által a kóborlást és rablást megakadályozni, mert azok egészen önkényüleg léptek föl, egyik vármegyéből a másikba mentek át, ott és azt tették, a hol s a mit akartak. „Sokan gyülekeztek — írja Illésházy jan. 3-án kelt levelében a fejedelemnek — tiz ezernél még többen vadnak az Rhédey uram hadával egyetemben; ezek ezennel teljességgel elpusztitják az egész földet... jó volna azért idején gondot viselni ezekre. Minthogy az hajdúkkal úgy végeznék, hogy egy hópénzzel, nemességgel és szabad földdel ölégednének meg, azért nekünk úgy tetszék, hogy az mit

kevesebb kárral és romlással végeztetünk el, jobb volna. Irjon azért fölséged Rákóczy Lajos uramnak egy kemény parancsolator, hogy az hajdúságnak és valamelyik kapitány-ságnak megadhatjuk az egy hópénzt, oszolna el és menne haza“ . . .¹⁾ Hogy mily nagy volt ezidétt már a szükség s mennyire kifosztatott a felvidék népe, legjobban mutatja az a körülmény, hogy midőn január végén Érsekujvárba az őrség ellátására élelmet és bort akar Baráthy István hajdúvezér hordatni, kénytelen Illésházyhoz azon panaszszal fordulni, hogy a nép szekereket s barmot nem képes e célra előállítani, mert a hajdúság, a török és tatár mind elhajtotta azt e vidékről.²⁾

Ez volt oka, hogy ugyane tájban Illésházy nem is mulasztá el Bocskayt arra kérni, hogy a hajdúságot, mely immár „elemésztette a vármegyéket“ s melyre a folyamatban levő békealkudozások miatt nagy szükség különben sincsen, bocsássa el vagy telepítse le más vidékeken.³⁾ Ugyanezen tárgyban irt Illésházy febr. 9-én a fejedelemnek, kérvén őt, hogy miután már a hajdúságra minden pénzét elfizette, parancsolja meg Rákóczy Lajosnak és Rhédeynek, ne pusztítsák az ő saját birtokait is, hanem vonuljanak el ama vidékről másfelé.⁴⁾ Rákóczy Lajos ellen Illésházynak sok panasza volt éppen azért, mert utasításait nem vette figyelembe, hanem önféjüleg küldözte ide-oda az egyes hajdúcsapatokat.⁵⁾

Bocskay a hajdúság visszahívásáról s állandó telepekre való leszállításáról ezidétt már komolyan gondolkodott. A békealkudozások folyton tartván, a béke teljes beállása bizonyosnak látszott, s éppen ezért a dúlások, miket a hajdúk a

¹⁾ Illésházy levele Bocskayhoz. T. Tár. 1878. 43.

²⁾ Baráthy levele Illésházyhoz. T. Tár. 1878. 846.

³⁾ Illésházy levele Bocskayhoz. T. Tár. 1878. 63.

⁴⁾ U. az, ugyanahhoz. U. o. 74.

⁵⁾ U. a., u. a. T. Tár. 1878. 80.

felvidéken elkövettek, csak siettették a leszállítás tervének megvalósítását. Bocskay ápr. 29-én vigasztalólag írta Illésházy-nak, hogy a hajdúk leszállítása érdekében értekezletet tartott, s az e célra kiküldött biztosok: „most rendelnek a hajdúságnak füvelő helyeket, kit oda föl Pozsony felé, kit az Duna mellett való szép tágas rétekre gondoljuk, hogy leszállítanak.“¹⁾ A leszállítás azonban nem kevés nehézséggel járt s azért mindegyre késett. Még júniusban is úgy kóboroltak a hajdúk, mint előbb s a jobbágyságot egyaránt pusztították. „Ez világ historiáit olvassák fel, — írja ez időből keserűen Illésházy — soha ilyen hadat benne nem olvasnak, az hajdúk birják, élük és szabadon pusztítják az országot és még azért fizetést is kér és kíván“ . . .²⁾ Aug. elején már teljes volt az elégedetlenség s nagyok voltak a panaszok a hajdúkkal szemben. A megyék csaknem mind el voltak árasztva hajdúkkal s a garázdálkodás elannyira napirenden volt, hogy egész vidékek mentek tönkre. Illésházy aug. 1-én kelt levelében tudatá Thurzó Györggyel, hogy a hajdúság Turóczmegyét már teljesen letarolta, s bár Liptót háromszor csatangolták be rablások és fosztogatások között, most Kopsia Miklós lovas hajdúsága újra Liptóba menni készül. Örömmel segítne azon, — írja tovább Illésházy — hogy a hajdúság Árvamegyébe ne menne, de ő egyáltalában nem bír velők. A saját maga jószágait is feldúlták a hajdúk, s nem hogy a másét, de a magáét sem képes megoltalmazni tőlük. Különösen sok kárt a lovas hajdúság okoz, most pedig Árvába nem lovasság, hanem gyalogság készül, legyen tehát nyugodt Thurzó, ezek talán nem fognak garázdálkodni, s ha talán mégis károkat okoznának, tudassa azt Rhédeyvel, a ki bizonyára meg fogja büntetni őket. Egyébiránt szigorú hangon tartott patens-

¹⁾ Bocskay levele Illésházyhoz. T. Tár 1878. 82.

²⁾ Illésházy levele Bocskayhoz. T. Tár. 1878. 294.

levelet küldött a hajdúkra, melyben a garázdákat erősen fenyegeti.¹⁾

Eközben a békealkudozások mindinkább közelgettek befejezésükhöz. Illésházy, mint a felvidék helytartója, egyfelől ezt, másfelől a hajdúk leszállításának halasztgatását látva, minden igyekezetét oda fordítá, hogy a hajdúságot részint a királyi hadakba való felfogadás, részint a végvárak őrizetére rendelés által valahára kiküszöbölhesse az eddig megszállva tartott vidékekről. Bocskay azonban nem volt hajlandó a hajdúk végleges leszállítására mindaddig, míg a béke megpecsételve nem volt. Éppen ezért szept. 14-én kelt levelével parancsolólag írta Illésházynak, hogy: „az hajdúság állapotját kegyelmetekre úgy bizzuk, hogy valameddig a magunk dolgaink ő fölségöktől jó végét nem érjük, addig senkit és azokban kegyelmetök mi tőlünk el ne szakasszon és az ő fölségök hűségére ne kötelezzon, sem pedig az végházakban ne rendeljen, ne szállítson, mert sem a végházakat, sem az mezei hadakat addig semmiképen kezünkben ki nem bocsátjuk, míg az ő fölségökkel való végzéseink épen nem confirmáltatnak.“²⁾ Bocskay akarata teljesítve lőn, a mennyiben a hajdúság egyelőre a megszállott területeken maradt. Érsekujvár körül 2000 hajdú táborozott, a többiek Bars,- Nógrád- és Hontban, továbbá Nyitrában állomásoztak, s ezek, bár eleinte gonoszul viselték magukat, szept. vége felé már megbékéltek, — mondja az egykoru tudósítás.³⁾ — De az Érsekujvár körüli hajdúság még mindig sok panaszra adott okot. Baráthy István ujbári parancsnok még szept. 27-én is azt kénytelen írni Illésházynak, hogy a hajdúság egyre rakoncátlanokodik s fegyelmet nem respektál. Embereit nem is küldheti közéjük, mert verik és fosztják őket, a vidék

¹⁾ Illésházy levele Thurzóhoz. T. Tár. 1882. 423.

²⁾ Bocskay levele Illésházyhoz. T. Tár. 1878. 329.

³⁾ Nyáry Pál lev. Illésházyhoz. U. o. 856.

terményeit s a szőlőt lefoglalják. A szegénység Szempte felé menekülni kénytelen. Irja továbbá, hogy félő, miszerint a hajdúság a menekülő nép után indul s talán még a Vágot is átlépi.¹⁾

Ezalatt a békealkudozások Bocskay és az udvar között szept. 24-én, másfél hó mulva pedig a törökökkel is befejeztettek, s mind a bécsi, mind pedig a zsitvatoroki egyezmény megpecsételve lőn. Most már elérkezett volna az ideje, hogy a hajdúság a felvidékről leköltözzék, de úgy látszik, egyrészt a béke tartósságában való kételkedés, másrészt az évszakok előrehaladottságánál fogva a leszállítás mindegyre késett. Hogy Bocskay a béke szilárdságában egyelőre nem igen hitt, világosan mutatá az a körülmény, hogy a hajdúknak megparancsolta, hogy addig meg ne induljanak, míg ő maga fel nem szólítja őket. Ugyanigy irt Bocskay a végvárok kapitányainak, hogy az erődöket, míg ő el nem rendeli, a békepontok értelme daczára, a németeknek át ne adják.²⁾ A fejedelem ily irányu intézkedései különböző módon magyaráztattak az egykoruak által, s általánossá lett az a vélemény, hogy Bocskay a hajdúságot nem annyira a németektől való félelem, mint inkább azon okból nem szállítja le, mert azok hátralévő zsoldját nem volt képes kifizetni, s félt, hogy támadásra ingerli őket.³⁾ Bármiként álljon is a dolog, kétségtelen, hogy Bocskay a hajdúság leszállítását mindegyre halasztgatta, s így a tél végre is a felvidéken marasztalta őket. Bocskay a béke állandóságában még okt. első napjaiban sem bizván, tudatá Illésházyval, hogy a hajdúságot nem hogy leszállítani sietne, de sőt újabb csapatokat fog küldeni hozzá. A mi az általok elkövetett dúlásokat illeti, ezek ismétlődni nem fognak, mert erősen reájok parancsolt levele által;

¹⁾ Baráthy levele Illésházyhoz. T. Tár. 1878. 857.

²⁾ Illésházy levele Thurzóhoz. T. Tár. 1882. 425—426.

³⁾ U. az. U. o. 427. l.

különben pedig ha ennek daczára rakonczátlankodnak, büntesse meg keményen őket.¹⁾ Illésházy a fejedelem szándékáról ertesülve, erősen ellenzé a hajdúk fölküldésének tervét, mire Bocskay azt válaszolá, hogy a hajdúságot leszállítani még nem tanácsos, mert a német és török hatalom egyaránt vesztérhesen nehezedik Magyarországra; de nem is lehet őket még most leszállítani, mert a végkielégítésükre szükséges pénzzel sem rendelkezik.²⁾ Ugyanezen értelemben nyilatkozott Bocskay még okt. 18-án is, s így Illésházy lassanként szintén belenyugodott a gondolatba, hogy a helyzeten változtatni egyelőre nem lehet.

A bécsi békeegyezmény alkalmából létrejött megállapodás szerint a hajdúk leszállítására s végkielégítésére ő felsége a király tetemes mennyiségű pénzt és posztót ígért, s egyzersmind megbizá a kir. biztosokat, hogy a hajdúkból mintegy 10,000 főnyit saját zsoldjába fogadjanak fel. Illésházy, látva, hogy Bocskayval nem boldogul, most már mindenkép azon volt, hogy Thurzó György által a király zsoldjába fogadandó hajdúság bére Bécsből mielőbb kieszközöltessék. Thurzó okt. 21-én kelt levelében tudatá Illésházyval, hogy ő felsége nem tiz, hanem csak hat ezer hajdút kíván zsoldjába fogadni, s hogy ennyinek egyhavi zsoldja és posztója már ki is rendeltetett.³⁾

De bár Bocskay a hajdúság leszállítását mindegyre késleltette, ott, a hol a sereg jelenléte veszélyessé vagy elviselhetlenné vált, a népet iparkodott tőlük legalább némi mérvben megszabadítani. Így Kassán okt. 21-én kelt rendeletével Rákóczy Lajos dandárparancsnoknak meghagyta, hogy a Fekete Péter, Szilasi János és Török István alatt levő hajdúságot egyidőre vezesse ki Bereg, Szatmár és Bihar vár-

¹⁾ Bocskay levele Illésházyhoz. Tört. Tár. 1878. 579.

²⁾ Bocskay levele Illésházyhoz. T. Tár. 1878. 585—586.

³⁾ Thurzó levele Illésházyhoz. T. Tár. 1878. 600—601.

megyékből, míg a szüret ideje tart, hogy a nép békén szüretelhessen.¹⁾ Hasonirányu rendeletet adott ki a fejedelem ugyanakkor, a melyben meghagyá, hogy Belényes vidékére ne szállítson Rákóczy hajdúkat, mert ugymond, ez az egyetlen vidék, mely Nagyváradot táplálja; ha pedig oda hajdúság jó, ugy a váradi őrség számára elegendő élelem és takarmány aligha marad.²⁾

Ezalatt Illésházy nem szünt meg újabb panaszokkal lépni fel a hajdúk ellen Bocskay előtt. A fejedelem most ujabban is iparkodék Illésházyt a helyzet változhatatlanságáról meggyőzni, s kijelenté, hogy ő a hajdúk dúlásainak nem oka, mert ha birná, keblén tartaná a hajdúkat. Kérte továbbá Illésházyt, hogy a király által a hajdúság leszállítására küldött pénzből és posztóból juttasson valamennyinek, hogy így ha az idő eljő, annál békésebben lehessen lefegyverezni őket.³⁾ Illésházy panaszai ezidétt már annál inkább jogosultak valának, mert a hajdúk nem csupán a föld népét élték és rabolták még mindig, hanem a béke fentarthatását is kétségessé tették. Nevezetesen nyílt támadást kezdtek itt-ott a német csapatok ellen. Így okt. 21-én a csallóközi német had egyrésze a Dunán takarmány szerzése végett átkelvén, a komáromi hidhoz vonult, hogy a szerzett takarmányt hazaszállítsa; a hajdúság meglepte és szétverte a németeket, lovaikat pedig magával vitte. Ugyanily eset ismétlődött okt. 23-án, a midőn egy takarmányt szállító csapattól 14 lovat raboltak el a hajdúk. A királyi biztosok, Thurzó és társai, nem is mulasztották el e dolgokat Illésházyyal tudatni s tőle sürgősen elégtételt kérni.⁴⁾

Bocskay azonban ezek daczára még okt. 28-án is arra inté Illésházyt, hogy a hajdúsággal lehetőleg kimélettel bán-

1) Bocskay levele Rákóczyhoz. T. Tár. 1878. 602.

2) U. az. U. o. 602.

3) Bocskay levele Illésházyyhoz. T. Tár. 1878. 606.

4) A kir. biztosok levele. T. Tár. 1878. 608—609.

jék, mert majd akkor gyül meg velük a baj, a mikor már minden rendben lesz s a béke a törökökkel is helyreáll.¹⁾ A zsitvatoroki békealkudozások e napokban éppen javában folytak, s ha tudjuk, hogy a békebiztosok okt. 30-án kelt levelökkel mily rossz híreket irtak a fejedelemnek az alkudozások folyásáról,²⁾ könnyü belátni, hogy Bocskaynak volt oka arra, miszerint a hajdúkat maga ellen fel ne ingerelje s barátból ellenséggé tegye. Nov. 11-én végre a zsitvatoroki egyezmény is megpecsételtetvén, a seregek leszállításának eszközlése mindinkább lehetővé vált. Minthogy pedig a hajdúk nagyobb része Bihar- és Szathmármegyében volt letelepitendő, ennél fogva mindenekelőtt e vidéket kellett a béke értelmében rendezni. N.-Váradban még mindig német őrség levén, nov elején ezek kiköltöztetése volt napirenden. Bocskay meghagyá. Rákóczy Lajosnak nov. 5-én, hogy legyen készen minden órában arra, hogy a német őrséget a vidékről elkísérhesse. Egyszersmind e célra 500 székely gyalogot rendelt melléje s szabadságot adott neki, bármennyi lovast is összeszedni, csak arra kérte, hogy hajdúkat e célra a világerő se alkalmazzon, mert ezek: „borittas korokban, vagy egyéb időben is szállás avagy egyéb dolgok végett zürzavart indítanak.“³⁾ Érdekes tudni, hogy a váradi őrség maga is szerfelett félt a hajdúságtól, s mielőtt a kiköltözés ideje elkövetkezett volna, a németek értésére adták Bocskaynak, hogy bármily nagy kíséretet rendelne is számukra, addig el nem távoznak, míg Bihar vidékén hajdúság tanyáz. A fejedelemnek erre nem volt mit tenni, mint meghagyni Rákóczynak, hogy a bihari részeken Szilasi, Fekete Péter és Török István alatt levő hajdúságot szállítsa el egyidőre valahová.⁴⁾

¹⁾ Bocskay lev. Illésházyhoz. U. o. 613.

²⁾ A biztosok levele. U. o.

³⁾ Bocskay levele Rákóczyhoz. T. Tár. 1878. 619.

⁴⁾ U. az. U. o. 621.

A felvidéken táborozó hajdúság lefegyverzése s leszállítása ezidétt már megvalósulásához közeledvén, ez alkalomból különféle hírek keletkeztek, melyek között legkétségteljesebb az vala, hogy a hajdúság leköltözése esetén a közben eső vidékeket rabolni fogja, mert kellő élelemmel és pénzzel ellátva nem lesz. Illésházy e hírről értesülvén, irt a fejedelemnek, mire Bocskay nov. 13-án kelt levelében megnyugtatót íparkodott őt, kijelentvén, hogy e hír merőben koholt s minden alapot nélkülöz. A hajdúság — ugymond — nem fog kárt okozni, ha csak erre maguk a vármegyék nem ingerlik őket, bár másrészt hiszi, hogy a vármegyék egy pár elrabolt baromért nem fognak a szabadságért oly hőszíleg küzdött hajdúkkal kikötöni.¹⁾ Nov. hó vége felé már Szilasi, Csomaközi, Fekete Péter, Csatári János és Kovács Albert kapitányok alatti hajdúság a bihari és szatmári részeken le volt szállítva. Ugyane tájban tudatá Bocskay Illésházyval, hogy a felvidéken levő hajdúk közül a végházak őrizetére rendelt hajdúságot fegyverezze le s egyelőre tartsa vissza. A Bécsből nyert pénzt ossza ki közöttük s küldjön azonkívül 1000 frtot, hogy azt a tiszántúliak közt eloszthassa. Minthogy pedig Kevi Miklós, Palai Pál, Somogyi György, Füzi István, Nagy Mátyás, Hajdú Gergely, stb. kapitányok hadai még mindig fenn voltak, meghagyta Illésházynek, hogy ha ezeket elbocsátásuk előtt ki nem fizetné, az e célra szükséges pénzt és posztót küldje le s majd ő fogja kielégíteni azokat.²⁾ A leszállítás természetesen sok bajjal járt, főleg mivel a kifizetésre szükséges pénz nem volt kéznél. Bocskay és Homonnai, kik a tiszavidéki hajdúság leszállításával voltak elfoglalva, nem egy ízben voltak kénytelenek sürgetőleg kérni Illésházyt, hogy a szükséges összeget utalványozza. A hajdúk

¹⁾ Bocskay levele Illésházyhoz. T. Tár. 1878. 624.

²⁾ Bocskay levele Illésházyhoz. T. Tár. 1878. 630.

kifizetése részben a királytól e célra nyert összegekből, részben egyéb jövedelmekből történt. Homonnai decz. 2-án tudatá Illésházyval, hogy ő már a hajdúkra a megyék adóhátralékait is mind elfizette, a felvidéken levő hajdúságot tehát ne küldje le, hanem ha lehet, fegyverezze le ott helyben s fizesse ki őket az ottani megyék és városok adóhátralékaiból, hisz Bocskay is a korponai és kassai adóhátralékokból fizette ki az általa leszállított hajdúkat.¹⁾ Kevés adat maradt fenn arra nézve, hogy az egyes hajdúcsapatok mily összeg pénzzel lettek kielégítve. Valószínű azonban, hogy az egyes dandárok különbözőleg voltak fizetve s egyiknek több a másiknak kevesebb összeg járt. Homonnai egykoru feljegyzései szerint tudjuk csupán, hogy az általa leszállított Kovács János, Dezsőfi János és Török István alatti dandárok minden lovas hajdúja 4, minden gyalogja pedig 3 frtot kapott végkielégítésül.²⁾ Az egyes dandárok vándorlása és kóborlása még decemberben is egyre tartott. Decz. 7-ike körül Rhédey a nyitrai részekről Kövi Miklós hadát 4 zászlóval Trencsénbe küldte, mit Illésházy meggátolni akarván, nyiltan kijelenté, hogy ő oda azokat be nem bocsájtja, mire a hajdúk Turócza vonultak.³⁾

Deczember hó közepén Bocskay erélyesen hozzálátott a fokozatos leszállításhoz. Legelőször a tiszántúliak tették le a fegyvert, s míg ezeknek kellő szállásokot s földet jelölt ki, meghagyta Illésházynek, hogy a felvidéken tanyázó hajdúkat egyelőre még tartóztassa vissza, mert különben zavarok támadhatnának. Egyszersmind intézkedés tétetett az iránt is, hogy a bécsi béke értelmében ő felsége a király által a hajdúság kielégítésére ígért 25,000 frt áru posztó és 20,000

¹⁾ Homonnai levele Illésházyhoz. Tört. Tár. 1878. 611–2.

²⁾ U. o.

³⁾ Illésházy levele Thurzóhoz. T. Tár. 1882. 427.

frt készpénz valahára beszereztessek.¹⁾ Bocskay utolsó napjaiban is folyton a leszállítással foglalkozott s decz. 11-én újból írta Illésháznak, hogy ha már a hadak egy részét fizetetlenül küldte le, küldjön kellő mennyiségű pénzt is, mert a még fent levő hadat az ottani vármegyék adójából kifizetheti.²⁾ Ugyanezen kérését ismétlé a fejedelem Bornemisza Miklós követe által is, meghagyván Illésháznak, hogy Rhédeynek hadait a Tátrán túli vármegyék adójából fizesse ki.³⁾

A tiszavidéki hajdúság letelepítése körülbelül be volt már fejezve, midőn Bocskay hirtelen halála decz. 29-én bekövetkezett. A beállott gyász megszakítja a folyamatban levő leszállítás és letelepítés munkálatát s meggátlá egyszersmind azt, hogy a hajdúk a fegyverviseléssel fölhagyva, a békés életre térjenek.

Bocskay halála fordulópontot képez a hajdúk szereplésének történetében, mert e ténnyel járt le azon rövid korszak, mely alatt a hajdúság egyetlen nagy célért egységes vezetés alatt küzdött. Hogy Bocskay szabadságharcza nem lőn eredménytelen, s hogy a bécsi béke ugy vallási, mint politikai téren teljesíté a nemzet kívánalmait, ebben a hajdúknak kétségkívül első sorban voltak érdemei. Bocskay a hajdúk érdemeit maga is elismerte, sőt méltányolta is, a mennyiben 1605. deczember 12-én a szolgálatában levő összes hajdúkat nemesi rangra emelte s szabadalmakkal látta el, s ezen szabadalmakat nemcsak 1606. évi szept. 2-án kelt oklevelével erősíté meg, hanem azokat a bécsi béke okmányába is befoglaltatta, mi által hazai törvényeink sorába is beczikelyezve lőn.⁴⁾ Bocskay az összes hajdúságot nemessé tette s

¹⁾ U. o. 428.

²⁾ Bocskay levele Illésházyhoz. T. Tár. 1882. 636.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Az 1605. évi decz. 12-én kelt szabadalom-levelél közölve van Uj Magyar Muzeum 1856. évi I. k. 317—318. l.

egszersmind külön földterülettel jutalmazá, és ámbátor a szabad hajdúkerület megalakulása nem ez időben vált ténynyé, mindazáltal kétségtelen, hogy a hajdúvárosok későbbi kiváltóságos állásának alapja közvetlen Bocskay által lón megvetve.

III.

A hajdúk viszontagságai Bocskay halálától 1619-ig.

Bocskay halála után a hajdúság szereplésének történetében új korszak állt be, oly korszak, amely míg egyrészt az 1604–6-ik évek között lefolyt időszak előtti szabad működésre nyújtott tágas teret, addig másrészt a hajdúságnak, mint önálló kiváltságos testületnek, megszilárdulására vezetett. A fejedelem halálával, vagyis inkább a bécsi béke létrejövetelel megszűnt a hajdúságot eladdig összetartó vaskéz nyomása, s a hajdúk, jóllehet külön területtel s szabadalmakkal bőven el valának látva, újból a kalandos háborúk tömkelegébe vegyültek. Hadászati jelentőségök a Bocskay korában vívott küzdelmek által minden időre meg volt állapítva, s ezentúl mint egyik legfontosabb hadi tényező jöttek úgy a király s az erdélyi fejedelem, mint a törökök részéről is tekintetbe.

Bocskay halálakor a hajdúság leszállítása éppen javában folyván, a szomorú esemény nem akaszthatá meg e munkálat menetét. Illésháznak, mint a bécsi és zsitvatoroki békeegyezmény végrehajtására kiküldött királyi meghatalmazottnak, fő feladata az volt, hogy a hajdúság mielőbb eltávolíttassék a felvidékről, s vagy a királyi hadseregbe soroztassék, vagy pedig a Bocskay által kijelölt tiszántúli részeken letelepíttessék. A beállott tél folyamán tehát folyton ez ügygyel foglalatoskodék. Január első napjaiban (1607.) érte-

sülvén Thurzótól, hogy a hajdúság már Árvamegyéből is kiindult, meghagyá neki, hogy most mindenekelőtt Liptóból vezettesse ki őket. A királyi zsoldba állni óhajtókat ugyanekkor fogadta fel Illésházy, mert már Kassáról 1607. jan. 4-ike körül elindultak a kir. biztosok, kik a végvárakat a kir. hadak előtt megnyitják. Ugyanekkor Illésházy Bécsből a szükség fedezésére ujabban kért pénzt és posztót ¹⁾ s ennek beszerzésére Bogádi nevű megbízott emberét küldte.²⁾

Az 1607-ik év első napjaiban fennálló viszonyokra érdekes világot vetnek Illésházynak gr. Forgács Zsigmond nógrádi főispánhoz ezidétt intézett sorai, melyekben őt a helyzetről értesíti. Ezek alapján tudjuk, hogy a hajdúság Bocskay halálának hírére nem érzett nagy hajlamot a leszállásra, sőt a Tiszán túl ugyanekkor mintegy 6000-en ültek fel ismét annak daczára, hogy már teljesen ki voltak fizetve s le voltak szállítva. Az Elek János és Kövi Miklós alatti hajdúk pedig a helyett, hogy leköltöztek s leszálltak volna, Trencsénből Gömörbe rontottak be s onnan minden parancs daczára sem tértek vissza, hanem nagy pusztítások között barangolták a vidéket. Illésházy, bár e hajdúk már az ő likovai és turóczi jószágait is egészen feldúlták, nem vélte jónak, ellenök fegyverrel fellépni, s azt írta Forgácsnak, hogy ha Bécsből legalább annyi pénzt küldenének, mennyi a hajdúk félhópenzének kifizetésére elég lenne, ő le tudná e kóborlókat is szállítani.³⁾

Míg Illésházy a legveszélyesebb csapatok leszállítására szükséges pénzt sem tudta előteremteni, addig Buczy Benedek hajdúkapitány bepanaszolta őt Nyáry Pál és Széchy György kassai békebiztosoknál, hogy az ő hadának egyáltalán nem akar Illésházy végkielégítést adni. A békebiztosok erre

¹⁾ Illésházy levele Thurzóhoz. Tört. Tár. 1882. 428—9.

²⁾ U. az. 429.

³⁾ Illésházy levele Forgácshoz. T. Tár. 1878. 640.

jan. 7-én kelt levelökkel megkeresték s felszólították Illésházyt, hogy a császártól nyert pénzből juttasson Buczy hadainak is annyit, a mennyi azokat megilleti, mert — ugymondának — ez a had két teljes éven át állott Bocskay szolgálatában s még egyetlen hópénzt sem nyert. Fizesse ki tehát őket, s minthogy már a szabadságért évek óta harczoltak, mustrálja meg, és a ki arra való, ossza el a végházak őrizetére. ¹⁾ Nyáry Pál kassai kir. biztos e tájban szintén a hajdúk leszállításával foglalatoskodék, s mivel készpénzben a hiány nagy volt, a hajdúkat részint marhákkal elégitette ki, részint pedig csak puszta ígéretekkel birta leszállásra. Hogy a hajdúság végkielégítésére mily tetemes összeg pénzre volt szükség, legjobban mutatja az, hogy mindennek daczára jan. hó közepéig 6000 frtot fizetett szét köztük Nyáry. ²⁾

Még a hajdúság leszállítása be sem volt fejezve, midőn újabb események s újabb mozgalmak keletkeztek. Bocskay végrendeletileg Homonnai Bálintot ajánlván az erdélyi fejedelmi székbe, az erdélyiek febr. 8-án ennek daczára Rákóczy Zsigmondot választák fejedelmökké, kit, mint buzgó katolikust, Rudolf király örömmel erősített meg. Homonnai igényeit föladni nem lévén hajlandó, a hajdúság segélyével iparkodott terveit megvalósítani. Bocskay tetemei fényes hajdúkisérettel febr. elején eltakarítottván, a mozgalmak legott megkezdődtek. Illésházy korán felismerte a helyzet veszélyességét, s már márcz. 9-én tudatá Mátyás főherczeggel, hogy Rákóczy Zsigmondnak Erdély fejedelmévé történt választatásából könnyen nagy mozgalom támadhat, főleg miután a határszélek nincsenek mindenütt kellőleg megerősítve s a kóborló hajdúk, kivált a felső vidékeken, fegyvereiket még most sem tették le. ³⁾ Homonnai ez év tavaszán hozzá is látott terveinek

¹⁾ A biztosok levele Illésházyhoz. T. Tár. 1878. 862.

²⁾ Nyáry levele Illésházyhoz. T. Tár. 1878. 865—866.

³⁾ Illésházy levele Mátyás főhöz. T. Tár. 1878. 877.

megvalósításához, s egyrészt a törökök, másrészt a hajdúk segélyében bizva, nyílt hadszedéshez látott. Ápr. hó 7-én Mátyás főherczeg tudatá a királylyal, hogy Homonnai a török egyenes biztatására Erdély fejedelemségére aspirál s a hajdúságot erősen gyűjti maga köré. ¹⁾

De míg Homonnai nagyratörő tervei újabb mozgalmak előjeleit mutatták, sokkal nagyobb mozgalom indult meg éppen a trón közelében. Rudolf király s az uralkodóház tagjai közt kitört viszály már e tájban sokkal magasabbra hágott, semhogy az ügy békés elintézését nyerhetett volna. A május 10-re hirdetett pozsonyi országgyűlés elnapolása után a Rudolf király iránti ellenszenv a rendeknél is mély gyökeret vert s Magyarország akkori kormányzójának, Mátyás főherczegnek, könnyű szerrel sikerült a nemzetet pártjára állítani. S míg az udvar körében a nehéz bonyodalmak számai szövődtek, a féktelen hajdúság Nagy András vezérlete alatt szintén nyugtalanodni kezdett. Ők az országgyűléstől s a királytól várták, hogy a Bocskay által adományozott szabadalmakban megerősíteni fognak, de éppen az országgyűlés elnapolása, a királyi megerősítés halogatása birta őket arra, hogy újból fegyverre keljenek. Junius hó közepén a hajdúság fel is kerekedett, s egyesülve azokkal, kik a fegyvert Bocskay kora óta még le sem tették, egész Tokaj és Putnok vidékéig barangoltak. Kalandozásaiknak senki sem vethetvén véget, rabló hadjárataikat egész őszig folytatták, a föld népét élték s mindenféle szabadon garázdálkodtak.

A hajdúk felkelésének céljáról különböző hírek keringtek, s úgy látszik, általános volt a hit, hogy ők az ország szabad prédálására fogtak fegyvert. Érdekes világot vet azonban a hajdú vezérek jellemére az a körülmény, hogy akkor, a midőn felkelésök céljáról ily hírek keringtek, jónak látták tetteik igazo-

¹⁾ Mátyás fhg levele a királyhoz. Brüsseli Oktmár III. 224.

lására a felkelés valódi okát és célját feltárni. Nagy András és Elek János hajdú vezérek 1607. okt. 31-én Létán kelt és Rhédey Ferenczhez intézett levelökben e tárgyban a többi közt ezeket írják: tudják ők, hogy a hajdúk gyülekezésének okát és célját sokan félremagyarazzák, sőt azt is állítják némelyek, hogy ők Magyar- és Erdélyország kárára igyekeznek; de ez nem áll, mert ők hazájokért kívánnak és fognak harczolni a német ellen. „Mi — ugy mondának — fejünk fenállótáig soha az törökök mellől el nem állunk, hanem fejünk fenállótáig az németre szablyát vonzunk s rajtok halunk meg is; mi soha többé németet nem uralunk, hanem azt uraljuk, a ki magyar fejedelme lesz Magyarországnak.“¹⁾ A hajdúk e sajátságos elhatározását egyenes eredményéül kell tekintenünk azon ténynek, hogy a király és az országgyűlés Bocskay intézkedéseit még mindeddig nem hagyta jóvá, s a török a hajdúkat ellenállásra buzditotta. Forgács Zsigmond és Dóczy Endre királyi biztosok nov. 2-án (1607.) jelentették Mátyás fhnegnek, hogy a hajdúk a szolnoki bég ösztönzésére keltek fel, sőt Debreczenben gyűlést is tartottak, s a Szikszó körül táborozó csapatokkal együtt elhatározták, hogy királyt választanak.²⁾

A hajdúság e váratlan elhatározása elvégre is felkelté az intéző körök figyelmét, s most a királyi biztosok a felső vármegyékben nemesi felkelést rendeltek el a hajdúk ellen és egyszersmind Mátyás főherczeget is sürgették kellő segédc csapatok lerendelése iránt. Mátyás főherczeg, a dolgok valódi állásáról értesülvén, legott közölte azt a királylyal, s miután a hajdúk terveiről s a törökök fondorlatairól is értesítette, arra kérte, hogy irna Báthory Gábornak, hogy jönne ki Erdélyből s verné szét őket.³⁾ A hajdúk ekkor már mindinkább terjeszkedtek, mind több és több helységet foglaltak el. Má-

¹⁾ Nagy A. és Elek J. levele Rhédeyhez. T. Tár. 1867. 133—134.

²⁾ A biztosok levele. Brüsseli okmt. III. 231.

³⁾ Mátyás fhg levele. Brüsseli okmánytár. III. 232—233.

tyás főherczeg nov. 9-én tudatá Rudolf királylyal, hogy a hajdúság Szikszót és több más helységet — a Bocskaytól nyert szabadalmakra hivatkozva — elfoglalt, s mindazokat halállal fenyegeti, ki őket háborgatni akarná. Tudatá továbbá, hogy a felkelőkkel Ali budai basa összeköttetésben áll, kéri tehát a királyt, hogy, miután az egész mozgalom a Bocskay intézkedéseit illető megerősítés halogatása miatt indult meg, adja ki végre nyilvános resolútióját ezen intézkedések megerősítése felől.¹⁾ Mátyás főherczeg ugyanezen tárgyban még nov. 16-án is sürgeté a királyt, kijelentvén, hogy a mozgalom rendkívül veszélyes, már csak azért is, mert a birodalmi sereg már eloszlott.²⁾ Egyszersmind másrészt a főherczeg meghagyta a királyi biztosoknak, hogy, ha lehet, szép szóval és ígéretekkel lépjenek érintkezésbe a hajdúkkal. Forgács és Dóczy kir. biztosok tehát Kékedi és Bornemisza követeiket küldték a szikszói táborba az alkudozásokat megindítandó. A hajdúk azonban a követek előtt nyíltan kijelentették, hogy addig nem nyugodnak, míg a magyaroknak nemzeti fejedelmök nem lesz.³⁾ A királyi biztosok most Homonnaihoz fordultak, kérvén őt, vesse közbe tekintélyét s fegyverezze le a hajdukat. Azonban, bár nem lehet tudni, vajjon Homonnai tett-e az ügyben valamit, a hajdúk szikszói táborában nem hogy el nem oszlott, hanem nov. 22-ike körül már 7000 főre növekedett, miért is Forgács és Dóczy a főherczegtől fegyveres segílyt kérni ismét jónak látták⁴⁾

Az udvar és az állam viszonyai nem levén olyanok, hogy a szükségessé vált diplomatiái avagy fegyveres intézkedések rögtön megtétethettek volna, a hajdúk fölkeléséből eredő veszély naponkint nagyobb és nagyobb mérveket öltött.

¹⁾ Mátyás fmg levele a királyhoz. Brüsseli okmtr. 234—235.

²⁾ U. az. U. o. III. 236—237.

³⁾ A kir. biztosok levele. Brüsseli okmtr. III. 239.

⁴⁾ U. az. U. o. III. 240.

A kir. biztosok hasztalan sürgettek segílyt, Mátyás főherczeg hasztalan iparkodék a királyt a hajdúk kívánalmainak teljesítésére birni, mert a hosszas török háborukban a kormányfő s a birodalom ereje teljesen kimerülni látszott. Az intéző körök s az országos rendek a hajdúk felkelését a törökök egyenes biztatásának eredményeként tekintették, s éppen ezért Ali budai basát vélték a baj' előidézőjének. Éppen ez okból kérdés intéztetett e tárgyban a basához, a hajdúk felkelésének netalán rejtett okai kitudása végett, mire Ali basa nov. 10-én kelt átiratában válaszolt a rendeknek s a vármegyéknek, értésökre adván, hogy ő a hajdúk czélját maga sem ismeri, sőt csodálja, hogy ők, a kik a hajdúkhöz közelebb vannak, tőle puhatolódnak e tárgyban. Igéri egyébiránt, hogy, ha a hajdúság zenebonát csinál, ő a zsitvatoroki béke épségben tartásáról, esetleg fegyveres erővel is, kezeskedni fog.¹⁾

E hó elején (1607.) követség küldetvén ugyane tárgyban a budai basához, ezeknek Ali ugyanez értelmében, a többi közt a következő írásbeli választ adta: csodálja, hogy a rendek kérdik, miért mozog a hajdúság, holott azok nekik testvéreik. Ha már tőle akarják megtudni, mi az oka a hajdúság felkelésének, kijelenti, hogy ez abban áll, hogy azok a Bocskay által nekik adott falvak birtokába nem vezetettek be. Egyébiránt ő is azon van, hogy csendesedjenek le, és e végett embereit el is küldte már hozzájuk; most már csak arra kéri a rendeket, hogy ezentúl fenyegető leveleket ne küldjenek a hajdúknak, mert ezzel csak ingerlik őket. A mi pedig végül a rendek fegyveres készületeit illeti, tudatja, hogy, ha haddal merészelnék a hajdúkat megtámadni, ez esetben neki kellene a hajdúk védelmére fegyvert fogni.²⁾

¹⁾ Ali levele a rendekhez. Török-magy.-kori Tört. Emlékek. Okmtr III. 77.-d

²⁾ Ali válasza a követekhez. Tör.-magy.-kori Tört. Emlék. XIII. 145.

Forgács és Dóczy még nov. 25-én is sürgették a segélyt a főhercegtől, s egyszersmind értésül adták, hogy, ha még tovább is késnek, a tiszai tartomány az országtól elszakad.¹⁾ Valószínű, hogy a biztosok s a főherceg Báthory Gáborral is érintkezésbe léptek a hajdúk lefegyverzése ügyében, s így történt végre, hogy Báthory 1607. nov. hó vége felé tetemes sereggel jött ki Erdélyből Tokaj tájára, a hajdúk ellen. Ali budai basa Báthory jövetelének céljáról értesülvén, nov. 30-án kelt levelével tudtára adta, hogy a hajdúk felkelése nem irányul sem ellene, sem Magyarország épsége ellen, távozzék tehát békével, mert tudja meg, hogy a hajdúk a szultán pártfogása alatt állnak, s a ki őket megtámadni merészelné, az a szultánt támadja meg s annak haragját idézi fel maga ellen.²⁾

A hajdúk, a török segélyben bizva, mindannak daczára sem voltak hajlandók a leszállásra, hogy a rendek s a felső vármegyék csaknem naponta küldözték fenyegető s intő leveleiket. Illésházy maga is megvolt győződve, hogy a hajdúságot a felkelésre a török biztatja, s minden perczen attól tartott, hogy a nagy fáradsággal létrehozott béke előbb-utóbb fel fog bomlani. E nézetének még nov. 15-én kelt s Thurzóhoz intézett egyik levelében adott kifejezést,³⁾ s úgy látszik, e nézet lassankint általánossá vált. Innen van, hogy senki sem gondolt többé arra, miszerint a hajdúk kíváncsi teljességek s a Bocskaytól nyert falvak birtokába igtattassanak, hanem csupán az esetleges támadás elleni védelemről gondoskodtak maguk a vármegyék is. A hajdúk elnyomulása és pusztítása elég ok volt arra, hogy az egyes vármegyék erélyes védelmi intézkedéseket tegyenek. Liptóban nov. végén meghagyta Illésházy, hogy minden nemes és nem nemes

¹⁾ A biztosok levele. Brüsseli okmtr. III. 241—242.

²⁾ Ali basa levele Báthoryhoz. Brüsseli okmtr. III. 242—243.

³⁾ Illésházy levele Thurzóhoz. T. Tár. 1882. 430.

egyaránt keljen fel s álljon a szorosokra, nehogy a hajdúság a megyébe betörhessen. Egyszersmind meghagyta Thurzónak nov. 26-án kelt levelével, hogy a nemességet és pórságot ültesse fel Árvamegyében is, és állítsa ki a megye határainak védelmére.¹⁾

Minthogy — mint fentebb érintők, — az ország rendei Homonnait közbenjáróul kérték fel a hajdúk ügyének elintézésében, főleg pedig a lefegyverzés eszközlésében, ő decz. hó elején érintkezésbe lépett Nagy Andrással, s megkérte, hogy lépne vele egyezsége. Nagy András decz. 3-án írta a szikszói táborból válaszát Homonnainak, melyben kijelenté, hogy hajlandó a tanácskozásra, de csak úgy, ha abban a budai basa megbizottai is részt vesznek. Addig is tehát, míg a basától ez irányban választ nyer, kéri Homonnait, jelölje ki az alkudozás helyét és idejét, s a követeknek adjanak kölcsönösen hitlevelet az értekezleten való szabad megjelénésre.²⁾ A hajdúk ellen összetoborzott seregek ezidétt Szerencsnél álltak, s most, hogy az alkudozások végre megkezdhetők voltak, az összesereglett felvidéki rendek s a hajdúk küldötteinek közös megállapodása folytán decz. 13-án elhatározottat, hogy a felkelők végleges lecsendesítésére a megyék részéről 100, és a hajdúk részéről is 100 lovas menjen Sennyei Miklós és Rhédey Ferencz vezetése alatt. A lefegyverzés műve pár nap mulva meg is kezdetett, de, minthogy időközben az erdélyi seregek után Rákóczy Zsigmond fejedelem is Váradra jött, a hajdúk ebben újabb támadást láttak és sokáig makacszkodtak. Az erdélyi hadak egy része e tájban Göncznél táborozott, honnan Báthory Gábor decz. 18-án tudatá a fejedelemmel, hogy az egyezkedés foly ugyan, de eredmény eddig alig mutatkozik. Hiszi azonban, hogy, ha szép szóval nem,

¹⁾ Illésházy levele Thurzóhoz. T. Tár. 1882. 430—431.

²⁾ Nagy András levele Homonnaihoz. T. Tár. 1867. 147—148.

hát fegyverrel sikerülni fog a hajdúkat leszállítani, mert sem a rendek, sem ő nem engedheti, hogy az ország épsége ellen törjenek. Kérte egyszersmind Báthory a fejedelmet, hogy parancsolja meg Bihar, Kraszna, Külső- és Középszolnok vármegyéknek, hogy üljenek fel s jöjjenek a hajdúk ellen a gönczi táborba.¹⁾ Az erdélyi hadak fenyegető fellépése végkép elrontaná az ügyek békés fordulatát, s egyelőre megakadályozta azt, hogy a hajdúság ez évben a fegyverét letegye. Az alkudozások ugyanis csakhamar megszakadtak, s a hajdúk dandárai mindinkább előbbre nyomultak decz. közepén. Mátyás főherczeg, a dolgok újabb fordulatáról értesülvén, decz. 23-án kimerítő tudósítást küldött a királynak, melyben a helyzet veszélyességét leplezetlenül föltárta. Elmondá egyszersmind, hogy a hajdúk már Fülek körül tesznek foglalásokat, s hogy állítólag ismét király-választáson törik fejöket, sőt most már véglegesen N.-Szombat és Pozsony között akarnak letelepedni.²⁾

Az 1607-ik év eltelt a nélkül, hogy a hajdúk kibékítése sikerült volna. Miután Forgács kir. biztos Homonnait Rudolf császár és magyar király nevében a hajdúk megbékéltetésére felkérte volt, az erdélyi fejedelem, a magyarországi rendek és a hajdúk e célra kirendelt békebizottsága Inancs nevű faluban gyült össze újabb alkudozásra, hol a béke ügyét 1607. decz. 29-től 1608. jan. 1-ig tárgyalták. A tárgyalásokat Homonnai vezette s a hajdúknak legelőször is előadá, hogy a király sérelmeiket orvosolni hajlandó levén, a fegyvert tegyék le. A hajdúk erre kivánalmaikat 33 pontba foglalva terjesztették elő, mely pontokban a bécsi béke ellenére szenvedett sérelmeket sorolták fel. Előadták ezekben, hogy ők a királyt szolgálni nem akarják, mert az sokszor hite ellen cselekedett, aztán meg nem is magyar és bálványozó. Forgács

¹⁾ Báthory levele Rákóczyhoz. T. Tár. 1867. 150.

²⁾ Mátyás fhg levele. Brüsseli okmtr. III. 245—246.

Zsigmondot és Dóczy Andrást, mint királyi biztosokat, Kassán nem türik; fejedelmökké pedig Homonnai legyen. E kivánalmakra az erdélyi és magyarországi követek nem késtek kijelenteni, hogy a mi a közdolgokat illeti, ezek megváltoztatására nem ezen értekezlet van hivatva, hanem az országgyűlés. A mi pedig saját apróbb sérelmeiket illeti, azok orvoslását bizton várhatják. Végleges megállapodás ekként létre nem jöhetvén, egyelőre 50-napi fegyverszünet kötöttet s kimondatott, hogy a hajdúk a Szerencs és Pakta közötti téreken, valamint a Debreczentől Bajomig terjedő vidéken telepedjenek meg.¹⁾

Ekközben, január hó második felében összeült a pozsonyi országgyűlés, mely, a többi közt, a hajdúk lecsendesítésének ügyét is tárgyalás alá vette. Mátyás főherczeg a korona elnyerésére nézve a hajdúk megnyugtatót fontos tényezőnek tekinté, s mindenképen azon volt, hogy a bécsi béke pontjainak biztosítása által azokat részére nyerje. A rendeket könnyű szerrel megnyervén, bizonyosnak látszott, hogy a hajdúság támogatását előbb-utóbb ki fogja nyerhetni. A rendek, Mátyás főherczegét hűségükről biztosítván, a Rudolf császár és király elleni hadmenet megindíthatása czéljából a pozsonyi gyűlés febr. 25-én feloszlattatott s a hajdúsághoz követek küldettek, oly hirrel, hogy Mátyás főherczeg jogaikat s szatmári és szabolcsi birtokaikat biztosítván, fogjanak mellette fegyvert. A hajdúság azonban egyelőre nem sok hajlamot mutatott a csatlakozásra, s márcz. hóban újra megkezdé féktelen kalandjait. Illésházy most a budai basához fordult, kérvén őt, vetné közbe tekintélyét a béke helyreállítására. Mert a hajdúk nemcsak békére nem hajlanak, hanem az év elején kötött fegyverszünetet sem tartják be, nem maradnak veszteg, „hanem — ugymond Illésházy ápr. 2-án kelt levelében — a nemes em-

¹⁾ Sármasághi levele Szamosközyhez. T. Tár. 1879. 34—35.

bereknek házára mennek, megölik őket, minden marháját elveszik és még feleségét is, kastiljukat, házaikat és barmokat, lovakat elveszik, kenyereket, borokat az sok részegség miatt eltékozzolják és most immár sokkal nagyobb dúlást, fosztást mivelnek, hogy sem mint azelőtt.“ Kéri tehát Illésházy a basát, parancsolna reájok, hogy hagyjanak föl a barangolással s szálljanak meg azon tiszántúli falvakban, melyeket nekik Bocskay kijelölt.¹⁾

Ali budai basa, Illésházy felszólítására, megmutatandó, mennyire barátja a békének, legott elküldé embereit a hajdúkhöz, s megparancsolá, hogy a Tiszán mindazok átköltözzenek, a kik a felső részek dúlására e folyót átlépni merészelték. A hajdúk a basa erélyes fellépésére szót fogadtak, a folyón átköltöztek s a nyugalom egyelőre helyreállt. Ali basa ápr. 12-én kelt levelével tudatá ezt Illésházyval, s egyszerűsmind kijelenté, hogy a hajdúk, további intézkedések bekövetkeztéig békétlenkedni nem fognak.²⁾ Egyidejűleg Ali basa intézkedésével, Illésházy közvetlen a hajdúkkal is alkudozásba lépett, s Érsekújváron márcz. végén kiadott oklevele által őket mindinkább megnyugtanni iparkodott. Illésházy, Thurzó és Prayner János báró győri parancsnok aláírásával adatott ki ez oklevél s abban, valószínűleg Mátyás főherczeg megegyeztével, a következők mondattak ki: a hajdúk által elkövetett bűnök sem nyiltan, sem titokban büntettetni nem fognak; a mit nekik Bocskay adott, mindaz biztosittatik; a tiszántúli birtokokba való beigtatással a kassai kir. biztos bizatik meg.³⁾ De mig Illésházy a maga és a török részről iparkodék Mátyás főherczeg érdekében a hajdúkat lecsendesíteni, addig Báthory Gábor fejedelem szintén hajlandónak mutatkozott seregeit valahára a tiszai részekről visszavonni, s a hajdúkkal egyez-

¹⁾ Illésházy levele Alihoz. T. Tár. 1879. 74.

²⁾ Ali levele Illésházyhoz. T. Tár. 1879. 75.

³⁾ Közölve az oklevél Uj Magy. Muzeum. I. 321.

sége lépni. Nagy-Kálló városát biztosai által átadatta ápr. hóban a hajdúknak, s a Rákóczy alatti erdélyi csapatoknak kiadta a rendeletet a visszatérésre. Midőn azonban az erdélyi csapatok hazatértök közben Kállóhoz értek, a hajdúk egy hirtelen támadással szétverték őket s Rákóczyt foglyul ejtették Báthory erre Petneházy István jenei kapitányt küldé a hajdúkhöz Rákóczy kiszabadítása és a béke helyreállítása érdekében, s egyszersmind felkérte Illésházyt ápr. 26-án kelt levele által, hogy lépne közbe ez ügyben, nehogy újra polgárháboru támadjon. Minthogy pedig a felvidéki megyék még mindig nem mondtak le végleg azon tervökről, hogy a hajdúságot esetleg fegyveres erővel, kényszerítsék letelepülésre, felhivta arra is, hogy Mátyás főherczeg közbenjárásával eszközölje ki, miszerint a Kassa körül fegyverben álló felkelő nemesi had békén eloszolják.¹⁾

Illésházy annál inkább sietett az erdélyi fejedelem kívánságának megfelelni, mert a Mátyás főherczeg részére toborzott s Csehországba induló had egy részét szintén hajdúknak kellett képezniök. A hajdúk, az érsekujvári egyezmény folytán, legnagyobbrészt meg is békéltek és Mátyás főherczeg Pozsonyhoz gyülekező táborához mintegy 6000-en csatlakoztak. A hajdúság Bocskay Miklós vezérlete alatt vett részt a most következett csehországi táborozásban, mely május és június hónapokban folyt. Rudolf király, a jun. 18-iki egyezmény értelmében Mátyás főherczeg javára a trónról lemondván, a magyarországi hadak legott visszaindítottak, s a nyár elején már legnagyobbrészt szét is lettek bocsátva. Június hó közepén még csupán néhány kapitány alatt állott fegyverben a hajdúság, kik felett a fővezényletet Géczy András vitte.²⁾

Ez évi július hóban a felvidéki rendek Illésházy elnöklése alatt Kassán gyűlést tartván, a többi közt a hajdúk

¹⁾ Báthory levele Illésházyhoz. T. Tár. 1878. 880—881.

²⁾ Thurzó levele Illésházyhoz. T. Tár. 1878. 848.

ügyében jul. 24-én kimondatott, hogy: „A hajdúk, kik a Tiszán túl az ország keblében laknak, a jelen gyűlés határozata szerint a főkapitány hatósága alá tartoznak, ha pedig makacszkodnának és a főkapitány parancsainak ellenszegülnének, hatalmában áll azokat érdemök szerint megbüntetni.“¹⁾ Ez intézkedés első tényezővé vált arra nézve, hogy a hajdúság a szakadatlan féktelenkedéssel felhagyva, békésebb életmódra szorítottassék, s egyszersmind ez által lett alapja megvetve azon szilárd testületnek, mely, egy szabad kerületbe foglalva, századokon át, jó és bal viszonyok közt, egész korunkig fentartotta magát. Mert vajmi könnyen megtörténhetett volna, hogy azon zivataros időkben a hajdúság, zavargásai és ellenségeinek felingerlése által önmaga ássa meg sirját. A török és német hatalmakat, valamint az erdélyi fejedelmet mind más és más érdek vezérelte ezidétt, s a szakadatlan háboruk során a majd német, majd török részre hajló hajdúság folyton ki volt téve annak, hogy megsemmisítettessék. Egyedül a viszonyok kedvező alakulása, a hajdúk szívós természete s a külső befolyás okozta azt, hogy a hajdúság teljesen szét nem züllött, hanem a Bocskay által adott szabadalmak birtokában fentarhatta magát. Az 1608-ik évi csehországi táborozás után is — a fentebb érintett kassai végzés daczára — egy részök még folyton nyugtalanzkodott, s aug. 10-én Dóczy István tudatá Illésházyval, hogy a debreczenvidéki hajdúk még mindig a törökkel czimborálnak, hadjáratokon török fejöket és kapitányaikkal Budához vonulni készülnek.²⁾ Illésházy, hogy újabb zavaroknak elejét vegye, felszólítá most a budai basát, lépne közbe, s a békétlenkedőket utasítaná nyugalomra. Ali budai basa ezidétt Konstantinápolyban időzvé, Bekir bég helytartó járt el ezen ügyben, s egyszersmind értesíté

1) Tudomány Tár. 1841. évf. IX. 131.

2) Dóczy levele Illésházyhoz. Tör.-magy.-kori Tört. Eml. III. 84.

Illésházyt is, hogy a hajdúkra ráparancsolt, úgy, a mint ő kívánta.¹⁾

Az ez év (1608.) őszén Pozsonyban megnyílt országgyűlés elvégre teljesítendő volt a hajdúk ama kívánalmát, hogy Bocskay intézkedései megerősítsenek. A rendek, a bécsi béke pontjait törvénybe ez alkalommal igtatván, a hajdúk részére ott biztosított szabadalmak és birtokok minden időre szentesítették. Azonban egyidejűleg ezen intézkedéssel, jónak látták a rendek oly törvényt is alkotni, mely a még mindig garázdálkodó hajdúság gonoszságainak véget vessen. E célból alkottatott az ezen évi XX. törvenyczikk, melyben kimondatik, hogy: „a kóbor és szabad hajdúk, kik a népet és a nemességet pusztítják s károsítják, a nádor által mindenfelé érdemök szerint fenyítettessenek“.²⁾

Míg az országgyűlés a hajdúk megnyugtatótását a szabadalmak törvénybe igtatása által kieszközölte, addig Mátyás főherczeg, még mielőtt ugyanezen országgyűlés által királylyá választatott volna, érintkezésbe lépett a hajdúkkal az iránt, hogy a Báthory által átengedett N.-Kállót kellő kárpótlás mellett átadják, valószínűleg azért, hogy ez erősségből a netán ismét békétlenkedni akaró hajdúk némileg fékentartók legyenek. N.-Kálló iránt az egyezkedés még (1608.) szept. elején megkezdődött, s szept. 2-án a hajdúknak és az erdélyi fejedelemnek Imrefi János és Daróczi Ferencz nevű követei abban állapodtak meg, hogy Kállóért a hajdúk Nádudvart vállalják át, de csak oly feltétel alatt, ha ott a fejedelem nekik kastélyt épít, abba őrséget és löszereket helyez s annak kapitányává mindenkor hajdút nevez ki. Továbbá a fejedelem adja Nádudvarhoz a csegei és kabai birtokokat, s az ott birtokos nemeseket másutt kárpótolja.

¹⁾ Bekir levele Illésházyhoz. Tör.-magy.-k. Tört. Emlék. III. 88.

²⁾ 1608. évi XX. t.-cz.

Csegén szintén építtessék község a hajdúság számára, s a Kabán birtokos gróf Bánfiak, szintén másutt nyerjenek megfelelő birtokot.¹⁾ Az erdélyi követek, bár ez átadási egyezségbe belenyugodtak, Kálló átadása sokáig huzódott, mert a magyar országgyűlés jóváhagyása is szükséges volt a csere megkötéséhez. A pozsonyi országgyűlésen Sennyei Miklós és Kornis Zsigmond erdélyi követek nem is mulasztották el a csere jóváhagyását sürgetni, s miután a jóváhagyás megtörtént, a csere csakhamar érvényre emelkedett, a hajdúk kiköltöztek Kállóból s elfoglalták Nádudvart a szomszédos területekkel.²⁾ E békés hajlam mutatja, hogy a hajdúk az 1608. év őszén, még mielőtt az országgyűlés ügyüket tárgyalás alá vehette volna, a körülményekhez képest eléggé mérsékelten viselték magukat, elannyira, hogy az egykoru hivatalos jelentésnek igaza volt akkor, a midőn azt tudatá Mátyás főherczeggel, miszerint: „a hajdúk most a legnagyobb nyugalomban vannak“.³⁾

Az 1608. évi törvényhozás a hajdúk szabadalmait végérvényesen biztosítván, a nyugtalanság- és a garázdálkodásnak vége szakadt. Csupán egyes, kisebb-nagyobb csapatok üzhették még ez évben őseik megszokott mesterségét, a szabadon való portyázást és rablást, s ezek ellen a következő 1609. évi törvényhozás újabb intézkedések megtételét látta szükségesnek. A pozsonyi országgyűlésen hozott törvények XIX-ik czikke ismét a kóbor hajdúkkal foglalkozik, s némi változtatással az előző évi törvényt ujitja fel. Kimondatott ugyanis, hogy az előző évi országgyűlésnek ide vonatkozó rendelkezése azon hozzáadással ujittatik meg, hogy Magyarországbán általában a nádor, a fő- és alispánok, valamint az ország főkapitánya a hajdúkat, valamint azokat, a kik ezeket tartják, rejtegetik és támogatják, ha a szükség úgy kívánná, még a megyei fel-

¹⁾ Az egyezség közölve van. Tört. Tár. 1880. 321—322.

²⁾ Sennyei M. követjelentése. Tört. Tár. 1880. 323.

³⁾ Mágócsi egykoru jelentése. Tör.-magy.-kori Tört. Eml. III. 90.

kelő seregek és a vidéken levő sorkatonaság segélyével is üldözhetőek, s ha elfogják, a törvény rendje szerint kivégeztetni bírassák. Végül kimondatott az is, hogy Szlavoniában ugyanezen joggal a bán ruháztatik fel.¹⁾

A következő 1610-ik év ismét nehéz mozgalmakat hozott a csak imént lecsendesült hajdúkra. Mintha megirigyelte volna tőlük a sors azon egyévi nyugalmát, most ismét a tett mezejére szólította őket. A hajdúság nagy része Rákóczy Zsigmondnak 1608-ban történt lemondása és Báthory Gábornak fejedelemmé választása óta az erdélyi fejedelemezhez hajlott, s miután 1610. márcz. hó közepén Homonnai Bálint is meghalt szabadalmaik fenntartását és megőrzését az irántuk kiváló hajlammal viseltető Báthorytól várták. A bizalom, melylyel Báthory iránt viseltettek, csakhamar újabb mozgalmakba sodorta őket, mert, a midőn a fejedelem a nyár elején fegyvert fogott, a hajdúságot is felülésre szólította, s azok engedelemkedtek is. A hajdúk újabb felkelése rémületbe ejtő a felvidéket, s mint az egykorú krónista följegyzé: „a hajdúságtól igen megijedének az emberek és Kassába igen költöznek, futnak.“²⁾ A kassai gyűlésen a felvidéki rendek aug. 4-én (1609.) a nádor elnöklete alatt tanácsosnak látták a viszonyok ily állása folytán Báthory Gábor ellen a hadbaszállást kimondani; mielőtt azonban a táborozás megkezdett volna, a rendek ugyanazon napon kelt levelök által megintették a szabolcsmegyei felkelt hajdúságot. Értésükre esett, — ugymondának a rendek — hogy a hajdúk egyrésze hamis hírek folytán felkelt, holott az ő jogaikat senki sérteni nem akarja, sőt a rendek azt sem bánják, ha egyrészők a magyar király, más részők pedig az erdélyi fejedelem fennhatóságát ismerik el. Attól korántse féljenek tehát, hogy a

¹⁾ 1609. évi XIX. t.-cz.

²⁾ Sepsí Laczkó Máté Krónikája, i. h. III. 126.

boldogult Illésházy nádor által megerősített szabadalmaik csorbíttatni fognának. Csenedesedjenek le tehát, „kit ha kegyelmetek — mondja tovább a levél — megcselekszik, mi is minden ótalommal, segítséggel, jóakarattal leszünk kegyelmetekhez és az kegyelmetek maradékához is, sőt király urunk öfelsége, palatinusunk önagyága minden szabadságtokat ujonan megerősíti, az mint a többinek is megerősítették.“¹⁾ Hogy a hajdúk hajlottak-e ezen intelemre, adatok hiányában nem tudhatni, de a béke aug. 15-én Báthory Gábor és Thurzó nádor között létre jöven, úgy a rendek, mint a hajdúk fegyverkezése egyelőre félbenmaradt.

A Kassán most létrejött békesség a hajdúk nagy részére fájdalmasan hatott, sőt Nagy András fővezért árulónak tekintették, mert közreműködött e békében, mely részben az erdélyi fejedelem, részben pedig a magyar király szigorának játszotta ki őket. Az e feletti elkeseredés a hajdúk azon részénél, mely a békét egyáltalán — legalább ily alakban — nem öhajtotta, oly mérvet öltött, hogy a kapitányok egy része ismét a törökbe helyezte minden bizalmát. Aug. hó közepén Murad basa és szerdárhoz egy kérelmet nyújtottak be ezek, melyben a béke helyreálltát tudatják, s kérik a basát, hogy, miután nekik a településre biztos helyök nincs, venné őket kegyes pártfogásába s engedné át nekik a Szolnok körüli elpusztult falvak területeit, minden adó- és dézsma-kötelezettség nélkül. Igérték viszont a hajdúk, hogy ez adomány fejében mindenkor kötelességükül ismerendik a szultánt lovas és gyalog hadaikkal támogatni.²⁾ Nem lehet tudni, mily választ nyertek a hajdúk e kérelemre, tény azonban, hogy a hajdúk nyugtalanúsága s kalandszomja mindinkább fokozódott. Innen magyarázható az is, hogy egyes hajdúcsapatok ismét átlépték

¹⁾ A kassai rendek levele. T. Tár. 1880. 326—327.

²⁾ Rozsnyai Dávid: Tört. Maradványai. Mon. H. Hist. VIII. 46.

a Tiszát, s a kassai egyezmény daczára egyre dúlták a felvidéket, sőt olykor az ország határain túl is hordozták pusztító fegyvereiket. Ezidétt ugyanis Lengyelországban a trón ellen Stadniczky herceg pártot ütvén, az ősz elején (1609.) hadszerzés végett hazánkba jött, s itt egy 1500 főnyi hajdúcsapatot fogadott szolgálatába. A hajdúk roppant pusztítások között be is nyomultak szept. hó elején Fabricius Péter, Fabricius Albert, Pólai Pál és Prémes Gáspár vezetése alatt ¹⁾ a lengyel földre, de miután nem sokkal utóbb Stadniczky herceg elfogatott s pártütésért életével lakolt, a vezető nélkül maradt csapatok tetemes zsákmány összeharcsolása mellett tértek vissza hazájokba. És ámbár az egykoru író szavai szerint a hajdúk „Magyarország hire nélkül és az ország törvénye ellen cselekedének“, ²⁾ mindazáltal nem értesülünk arról, hogy a kóbor csapatok korlátozására bármily intézkedés is tétetett volna.

A lengyelországi kalandozás után csakhamar Erdélyben nyílt tér a hajdúknak újabb szereplésre. Báthory Gábor fejedelem a moldvai vajda ellen ez év őszének közepén hadat akarván indítani, mindenek előtt a hajdúság segélyét vette igénybe. Nemcsak a megyéket s a székelyeket szolítá hadba, „sőt a külső hadakat és az egész hajdúságot sem mulatá (el) hosszú ideig, hanem mivel mind a két részen levő hajdúság akkor Báthory fejedelemtől hallgat vala, először is azokat mind felültetvén, beindulának Erdélybe.“ ³⁾ Báthory nov. 18-án a szebeni gyűlésre menvén, erdélyi és a Nagy András alatti hajdúcsapatái kíséretében voltak, s az ügyek elintézése után a Bárczaságra ment, majd pedig a töröcsvári szoroson át decz. hóban Moldva pusztítására küldte hadait. Moldvát a hajdú

¹⁾ G. Böjthini: De. reb. gest. Gabr. Bethlen. Engel: Mon. Ungr. 271.

²⁾ Sárospataki krónika. T. Tár. IV. köt. 73. és Sepsi Laczkó Máté Krónikája i. h. III. 126.

³⁾ Mikó Fer.: Hist. Mon. Hung. Hist. VII. 191.

és erdélyi csapatok mindaddig szakadatlanul dúlták, míg nem Kendi István lengyel segélylyel nem jött a vajda segélyére, s míg a porta fenyegető levelét nem vette Báthory. A szultán fenyegetése bírta rá őt, hogy a tél beálltával hadait Moldvától visszavonja, s úgy a hajdúságot, mint az erdélyi csapatokat téli szállásokra szétbocsátva, nyugalomra térjen.¹⁾

Báthory, ingatag politikájával újabb háboruk bekövetkezésre adott okot. A következő (1611.) év tavaszán Radul moldvai vajda, a szenvedett sérelmeket megtorlandó, Erdélybe tört, mire Báthory a hajdúkat Nagy András alatt május közepén ismét fegyverbe szólította. Nem sokára ez után egyik levelében tudatá Bécsben időző követeivel, névszerint Vesselényi István- és Fráter Istvánal, hogy hada egyre növekszik, s hogy a hajdúk, kiket az eperjesi végzés elkeserített, Nagy András alatt 6000 főnyi sereggel szintén fegyvert fogtak, s részére álltak.²⁾ Május hó 20-án a hajdúság már Kolozsvárnál állott, s miután Báthory hada a segélyére érkezett török és egyéb csapatokkal kellőleg megerősödött, jun. 2-án indult Nagy András a moldvai vajda s Kendi István egyesített hadai ellen. A hajdúknak azonban Báthory most nem nagy hasznát vette, mert Nagy Andrással meghasonlásba jövén, a hajdúk jun. 23-án már beszüntették szolgálataikat s Kolozsvárra tértek vissza, honnan Nagy-Gyalu felé ment, hogy 21 zászlóaljnyi seregét Magyarországra vezesse.³⁾

Míg ezek Erdélyben történtek, a Kassán összegyűlt felvidéki rendek a hajdúk ellen, kikről még nem tudták, hogy a fejedelemmel meghasonlásba jövén, immár visszatérőben vannak, fegyveres fellépésre határozták el magukat. Forgács Zsigmond kassai főkapitány vezérlete alatt ki is szálltak a magyarországi hadak a hajdúk ellen, de midőn éppen távozni

¹⁾ U. o. VII. 191—19 és Segesvári B.: Krónikája i. h. IV., 175.

²⁾ Báthory levele a bécsi követekhez. T. Tár. 1880. 329.

³⁾ Segesvári B.: Krónikája, i. h. IV. 176—177.

készülnek, jun. 28-án, Kassán nagy vihar támad, mi roszt ómen gyanánt vétetvén, teljesen lehangolta a nemességet. Ennek daczára, sikerült a tábort a Tiszán átköltöztetni, s a további előrenyomulásra is előkészületek tétettek már, midőn, állítólag hirtelen nagy szomjuság szállta meg a hadakat, nyomban pedig sáska-seregek özönlöttek el a tábort, mire a fegyelem teljesen felbomlott. Forgács, hadaiban nem bizván, s a hajdúk visszaváltéról is értesülvén, legott egyezkedésbe ereszkedett Nagy Andrással és sikerült is őt, 10,000 hajdúval együtt a király részére átpartoltatni. Jul. 6-án Nagy András csatlakozott Forgács hadaival, s most együttesen indultak Erdélybe, Báthory ellen.¹⁾

Báthory ekközben Radul vajda ellen nem nagy szerencsével harczolt, sőt általa egyizben keményen meg is veretett. Forgács és Nagy András hadai aug. elején már Kolozsvárnál álltak, honnan Forgács Thurzót küldte a hadak egy részével Radul és Kendi hadai elé. Maga Forgács ezután Gyulafehérváron át Szebenhez ment, hol Radullal csatlakozott.²⁾ Báthory, a veszélyt látván, míg egy részt török segélyért Temesvárra küldött, addig Nagy András iparkodott ismét részére nyerni, a mi sikerült is. Aug. közepén a hajdúk már Báthoryhoz álltak, s a Forgács támogatására besiető magyarországi hadakat, melyeknek vezetői Pálfi János, Bosnyák Tamás és Forgács Miklós valának, Diószegnél hirtelen megtámadták és szétverték.³⁾ Nagy András ez után, aug. 31-én, Kolozsvárt hódoltatta meg, honnan szept. 2-án Szeben felé távozott hajdúival. A hajdúság e menete roppant pusztítás kíséretében történt, s a vetésekben és szállókban a népnek nagy veszteséget okozott. Szept. 14-én a hajdúk Medgyest verték fel, majd pedig Szebenből üzték ki a város népét. Végre, hosszas pusztítás

¹⁾ Sepsí Laczkó Máté Krónikája, i. h. III. 127.

²⁾ Mikó Ferencz.: Hist., . h. VII. 201.

³⁾ Sepsí Laczkó M. krónikája, i. h. III. 128.

után, okt. 1-én tért vissza hadaival Kolozsvárra Nagy András, hol Sennyei Miklóst okt. 2-án lefejezteté.¹⁾

Ez alatt a Tisza vidékén kint maradt hajdúk is újabb kalandozásokhoz fogtak. Ezek, csoportokká alakulva nemcsak ismét dúlni kezdték a vidéket, hanem, egy sereggel a Tiszán átkelve, Tokaj megvételeire indultak. A nádor ez alatt, a Kassán tartott újabb értekezleten, a nemesség felkelését kieszközölvén, a felvidéki hadak szept. 8-án Ladánynál eléje kerültek a hajdúknak, s őket derekasan elverték. Szept. 13-án ismét újabb csatározások folytak, s a hajdúk Böszörménynél győzelmet is arattak, mely ütközetben a felkelő nemesi had egyik jeles vezére, Győri János pápai kapitány is elesett. Október hóban a bihari és szabolcsi részeken mindinkább több sikerrel küzdöttek a hajdúk, s okt. 16-án már Kállót is erősen fenyegették, úgy, hogy a vár védői, Bosnyák és Forgács Miklós a nádortól kértek sürgősen segílyt. Okt. 17-én a nádor megindult Kassáról a megyék és a felkelő nemesek hadaival, s Tokajig nyomult a hajdúk felé, honnan Széchy Tamást küldé egy haddal Kálló fölmentésére okt. végén. A hajdúság azonban a nádor által N.-Kállóba küldött élelmet, ágyukat és lőszert utközben mégis lefoglalta.²⁾

Míg a nádor és hadai Tokaj körül táboroztak, Báthory, Nagy Andrással együtt, okt. 26-án Erdélyből Váradra tért, hogy ott a nádorral a békéről alkudozzék.³⁾ Miután pedig a felvidéki rendek, valamint a hajdúk maguk is beleuntak a folytonos csatározásba, s főleg, mivel a nádor seregében levő nemesség nov. 2-án a béke iránti óhaját írásban is előterjesztette, a béke bekövetkezése csakhamar várható volt. Forgács hadai Erdélyből, miután ott nagyobb sikereket kivívni nem bírt, az egykoru krónista szerint lehangolva, „trombitálás és dalolás nélkül“

¹⁾ Segesvári B. krónikája, IV. i. h. III. 177—178.

²⁾ Sepsí Laczkó Máté krónikája, i. h. III. 128—129.

³⁾ Segesvári B. krónikája, i. h. IV. 178.

vonult be nov. 19-én Kassára. Decz. 30-án végre meg lőn pecsételve a béke az erdélyi fejedelemmel és a hajdúkkal. Báthory az egyezkedéseknél a hajdúk érdekeit sem mellőzte, s most a béke 2-ik pontjában ezek bizonyos kedvezményekben is részesültek. Kimondatott ugyanis, hogy ő felsége a király a jobbágyok és parasztok gyanánt itt-ott letartott hajdúkat kiadassa, továbbá „ő magukat és a régi hajdúságot a tél mulván mindjárt a maga ditiójában szállítja és telepíti, és ott is ugy constituálja, hogy soha miattok semmi háborúság ne legyen.“¹⁾

A Tokajban létrejött egyezmény jó hatással volt a következő 1612-ik évre. A hajdúság kérései és igényei teljesülve lőnek, s így a nyugalom ez év elején ismét helyreállt. Sajnos azonban, a Báthory Gábor és Bethlen Gábor között kitört mozgalmak nemcsak Erdélyt borították csakhamar lángba, hanem Magyarország tiszántúli vidékeit is, s azzal együtt a hajdúkat is magukkal sodorták. Báthory ingatag magatartása elvégre is Bethlen fellépését idézte elő, ki török segélylyel most már egyenesen Erdély fejedelmi székére törekedett. Báthory, a fenyegető veszély láttára ismét a hajdúkhöz fordult, s ezek Nagy András főkapitány vezérlete alatt újból fegyvert fogtak. A hajdúk megfenyítésére Bethlen kérelme folytán csakhamar egy nagyobb török sereg küldetett, mely a Maros és Körös vidékén át pusztítva rontott a bihari és szabolcsi részekre, s főleg Kálló vidékét dúlta. Majd pedig magát a kállói várat vették a törökök ostrom alá, de a várat be nem vehetvén, s főleg, miután a törökök ellen Egri István vezérlete alatt királyi seregek érkeztek, sőt egy csatában 600 törököt le is vágta, az ozmán had visszavonult. Nagy András, hajdúival most Bajon várába vette

¹⁾ Sepsí Laczkó Máté krónikája, i. h. III. 133—134. és Sárospataki krónikája, i. h. 75.

magát, de a szabolcsi felkelő nemesség által onnan kiűzetvén, ismét a törökökhöz pártolt, s hajdúival Szolnok körül ütött táborn, honnan a bihari és szabolcsi részeket időközönként raboltatá.¹⁾

Mire azonban a nyár bekövetkezett, Nagy András hajdúival ismét Báthory mellett találjuk. Nem maradtak fenn részletes tudósítások, mily okok birták rá Nagy András a Báthoryhoz való átpártolásra, de kétségtelen, hogy a hajdúság a fejedelem iránt soha sem viseltetett rossz indulattal, sőt azt, mint jótevőjét és pártfogóját ismerte. A hajdúság általában többet bízott a XVII-ik század elején az erdélyi fejedelmekben, mint a magyar királyban, mert jól tudta, hogy a szultán a fejedelmeket támogatja. Nagy András csakhamar megbékült tehát Báthoryval, s neki szolgálatait újból felajánlotta. Aug. hóban a hajdúk Nagy András vezetése alatt Báthoryval együtt a Bárczaságon táboroztak Bethlen hadai ellen, midőn egyszerre egy tragikus esemény zavarta meg a fejedelem s a hajdúk között csak imént létrejött egyetértést. Nagy András működéséről és terveiről nem maradtak fenn kimerítő adatok, s így csak sejteni lehet, hogy „latorsága“, melyet az egykorú krónisták emlegetnek, abban állhatott, hogy Báthory közelebbi végleges bukását sejtve, titkon Bethlen részére hajlott. Báthory Nagynak árulási szándékáról titokban értesült, s aug. 25-én, állítólag a nyílt táborban sajátkezüleg ütötte őt le lováról, mások szerint pedig egy lakoma alkalmával ölte meg.²⁾

Bármiként legyen is a dolog, tény, hogy Nagy András halála nagy befolyással volt a hajdúkra. Nagy András, Bocskay halála óta állandóan főkapitánya és vezetője volt a szabad hajdúknak, s bár ingadozó magatartása által sok veszélynek tette ki népét, mindazáltal nevezetes szerepet

¹⁾ Gasp. Böjthini: De rebus gestis Gabr. Bethlen, i. h. 315—316.

²⁾ Sárospataki krónika, i. h. 79. Pethő Gergely: Magy. krónikája (1660. kiadás) 118. l. Sepsi Laczkó M.: Krónikája, i. h. III. 136. l.

játszott a Bocskay halála után bekövetkezett zivataros korszakban. Halála után a hajdúság nem nagyon lelkesült többé Báthory ügye iránt, s mint az egykoru adatok mutatják, emberei szept. hóban (1612.) már nagy számban szökdöstek Báthory táborából Magyarországra.¹⁾ Nagy András megöletése után a hajdúság lassankint teljesen elidegenedett Báthorytól, s hogy Bethlen Gábor a következő évben Erdély fejedelmi székére ülhetett, ezt a török segílyen kívül leginkább a hajdúság támogatásának köszönhette. Báthory bukásával s Bethlen trónraléptével 1613-ban a hajdúságra nézve is új korszak nyílt, oly korszak, melyben egy részt a béke áldásait teljesebben élvezhették, más részt pedig, akkor, a midőn a felhangzó hadikürt táborba szólítá őket, nem a rabló kalandozás, hanem a politikai és lelkiismereti szabadság érdekében küzdöttek.

Még mielőtt ez évben Bethlen és Báthory között a döntő harc kitört volna, a Pozsonyban febr. hó folyamán tartott országgyűlés a hajdúk ügyét ismét fölleleveníté. A kóbor hajdúk az ország egyes részein még mindig garázdálkodtak, s ezek megfenyítésére újabb intézkedések váltak szükségessé. Minthogy pedig a hajdúság e garázda része jobbára egyes urak és várparancsnokok szolgálatában állt, ezuttal az ily kóbor hajdúk támogatói és tartói ellen fordított a törvény szigora. Kimondatott ugyanis a most alkotott XXII-ik törvényczikkben, hogy mindazok, a kik a garázda hajdúkat támogatják vagy tartják s nekik menedéket nyújtanak, nota infidelitatisba esnek s mint honárulók büntettetnek.²⁾

A Báthory és Bethlen között ez év nyarán kitört küzdelemben a hajdúknak tevékeny szerep jutott. Mind Báthory, mind pedig Bethlen seregeiben tetemes számmal vettek részt,

¹⁾ Zeidler bécsi követ jelentése. Tört. Tár. 1879. 355.

²⁾ 1613. évi XXII. t.-cz.

s egy egykorú jelentés szerint aug. 13-án Báthory hada már 10,000 emberből állt, melyben közel 3000 főnyi hajdúság volt.¹⁾ Midőn pedig Bethlen hadai aug. hó végén a vaskapui szoroson át Erdélyre indultak, azokban 12,000 hajdú viselt fegyvert a török és egyéb magyarországi seregeken kívül.²⁾ Bethlen Ogli basa segélyével Báthory hadait mindenütt háttérbe szorítván, a hajdúk azon része is az ő részére pártolt át, mely eddig a bukófélben levő fejedelemhez szított. Az egykoru tudósítások szerint decz. elején Bocskay egykori hivei: Géczy, Rhédey és Szilasi hajdú vezérek mind Bethlen részére álltak, s csakhamar az egész hajdúság az új fejedelemnek hódolt.³⁾

A hajdúságnak Bethlen részére való átpartolása félelmet és aggodalmat keltett a bécsi udvar körében. A török segélylyel Erdély trónjára jutott protestans fejedelmet nem jó szemmel nézték az osztrák intéző körök, s most, midőn a hajdúság is hozzá csatlakozott, Bethlen mindinkább félelme-
sebb ellenfél színében tűnt föl. Az államügyek élén Bécsben ez időtt Khlesl bibornokérsek állott, a ki midőn II. Mátyás király az 1614. év tavaszán a regensburgi birodalmi gyűlésre távozott, az udvarral egyetemben, a hajdúk ellen fondorlatokat szőtt. Khlesl bibornok és társai nem kevesebbet tűztek ki czélul, mint azt, hogy a hajdúságot, minden mozgalomnak és támadásnak e buzgó támogatóit, megtörje, s az erdélyi fejedelemre nézve hasznavehetetlenné tegye. Minthogy pedig a hajdúság ellen nyílt háborut indítani nem lehetett, a fondorlatok számai akként szövettek, hogy a hajdúság ellen a magyarországi rendeket s a törököt izgassák fel, s a nemeség vagy a török által semmisíttessék meg.

1) Földvári jelentése. Tört. Tár. 1879. 360.

2) Sármasághi levele Thurzóhoz. U. o. 362.

3) Zerotin követjelentése. Tört. Tár. 1879. 368.

A hajdúk egy része ez időt Rácz Nagy Balázs vezetése alatt császári szolgálatban állott s Komárom környékén táborozott; ezt szemelte ki tehát Khlesl bibornok arra, hogy a hajdúság ellen a végveszélyt felidézze. Forgács Zsigmond kir. biztos által tehát parancsot adtak a Komárom melletti hajdúságnak, hogy onnan a Tisza vidékére, Szolnok felé távozzék, bizton remélvén, hogy hajdúság ezen útjában mind a megyéknek, mind pedig a törököknek tetemes károkat fog okozni, s így azokat maga ellen fogja ingerelni. Nagy Balázs hadai körülbelül meg is feleltek -- tudtukon kívül -- a hozzájuk fűzött várakozásnak, mert nemcsak utközben garázdálkodtak, hanem, mihelyt Szolnok alá értek, a vidék összes marháját elrabolták.¹⁾

A garázdálkodó hajdúság megjelenése a felső vármegyéket meglehetősen izgatottságba hozván, Forgács Zsigmond kir. biztos, a Bécsből nyert utasítás szerint most már érkezettnek látta az időt arra, hogy a felvidéki rendeket a hajdúk ellen fegyverbe állítsa s felültesse. A Kassára e czélből okt. hó elején (1614.) összehívott rendeknek Forgács nem is késett javaslatát előterjeszteni az iránt, hogy a hajdúság megszabolása és megtörése végett a nemesség fegyvert fogjon. Előadta egyszersmind, hogy a hajdúság eltörlése annál inkább kívánatos, mert ez által nem csak dúlásaiknak vetnek véget, hanem, mivel ha leverik, jobbágyaikká is tehetik őket. Ez által a nemesség elegendő számu szolgát és parasztot nyer belőlük, s így vége lesz annak a visszás állapotnak is, hogy, mint eddig gyakran történt, a nemesség régi jobbágyai a legnagyobb munkaidőben a hajdúkhöz szökdősnek.²⁾ A rendek azonban, titkon értesülvén arról, hogy az udvar a hajdúság eltörlése s leigázása által Bethlen és a protestans egyházi

¹⁾ Sárospataki Krónika, i. h. 85. l.

²⁾ Sárospataki Krón., i. h. 81. l. és Sepsí Laczkó Krón., i. h. III. 145.

érdekek ellen tör, nem mutatkoztak hajlandónak a különben is veszélyes harcra, s a felkelést kerekén megtagadták. Khlesl bibornok terve tehát a felvidéki rendek ébersége következtében dugába dőlt, és pedig annál inkább, mert a török sem látszott hajlandónak legkevésbé a hajdúk elleni föllépésre.¹⁾

Az erőszakos tervek füstbementével az udvari körök ismét békésebb húrokat kezdtek pengetni, s most már azon voltak, hogy a hajdúság minél nagyobb részét a király szolgálatába édesgessék. Ez év őszén a hajdúk egy része, Nagy Lukács és Nagy Lőrincz vezérek alatt a Tiszán túl Máramarosban tanyázott, s ezek felfogadása s átpártoltatása végett Homonnai György zombori kapitány Kendi Istvánt küldé. Kendi e hajdúságot felkeresvén, nemsokára részletes tudósítást küldött azokról Homonnainak, melyben tudatá, hogy a hajdúk a császár és király hivei, de, miután a tiszántúliakkal összeköttetésben állnak, félő, hogy Bethlenhez csatlakoznak. Most csak 2000-en vannak, de számuk esetleg 8000-re is felszaporodhatik. Igen lelkesek, s hadnagyaik kijelentették, hogy a király által Erdélyben megerősítendő fejedelemért készek élni és halni.²⁾ Homonnai nem is késett e hirre a hajdúkat a király hűségére ujlag megnyerni, s bár hiteles tudósítások nem maradtak fenn, kétségtelen, hogy a felső Tisza vidékén szállítá őket táborba.

A következő 1615-ik évben újabb veszély fenyegette a hajdúságot. Az egykoru és közelkoru írók megegyeznek azon körülmény elismerésében, hogy a tizenöt éves török háboru, s Bocskay kora alatt a hajdúság óriási mérvben fölszaporodott. Voltak hajdúk nemcsak a tiszántúli részeken, hanem feles számmal tartattak — főleg a bécsi béke óta — a vég-

¹⁾ U. o.

²⁾ Kendi levele Homonnaihoz. Tört. Tár. 1880. 456.

vidéki várakban, melyekből a német őrség, éppen a bécsi egyezmény értelmében távozni kényszerült. E végvidéki s királyi szolgálatban álló hajdúság épp úgy, mint a más vidékeken lakók, a törököket is egyaránt dulta, sőt egy részök, úgy látszik, kizárólag a török vidékek rablásából tengette életét. Éppen nem csoda tehát, hogy e tájban már nemcsak a németek, hanem a törökök is egyaránt megsokalták a hajdúk magaviseletét, s most már ők is vesztökre törtek. Ez évben a gyakori pusztítások, a háboruk szünetelése daczára, ismétlődtek, s így a porta, azon alkalmat, hogy a bécsi udvar a béke felujítását óhajtá, arra használta fel, hogy II. Mátyás királyt a hajdúság lefegyverzésére szorítsa. A bécsi irányadó körök a hajdúság lefegyverzését, az előző évben ez irányban tett lépések megghiúsulása daczára, hasznos és célra-vezető eszmének tekintették, mert jól tudták, hogy ha a hajdúk szabadalmi fenntartatnak, bármely alkalommal készek az erdélyi fejedelemnek táborát 15 — 20,000 fegyveressel növelni. Kétségtelen volt tehát, hogy mihelyt a török részről ez ügyben indítvány tétetik, az jó viszhangra fog Bécsben találni, s a kormány sietni fog azt magáévá tenni.

A porta utasítása folytán Achmed török követ a béke felujítása tárgyában 1615. évi szept. hó 15-én járt Prágában a királynál, s ott a többi közt kijelenté, hogy a szultán a béke fenntartása érdekében kívánja, miszerint a királyi végvárakból a hajdúság elbocsáttassék, egyáltalában minden hajdú lefegyvereztessék és földmivelésre szorítottassék.¹⁾ A portának ezen kívánalmaiból világos, hogy a törökök a hajdúságot egyszerüen ki akarták törülni a német-magyar birodalom hadászati tényezői sorából, s azt óhajták, hogy fegyvereiket az ekeszarvával fölcserélve, legyenek békés alattvalók. II. Mátyás király szívesen egyezett e tervbe, s készségesen

¹⁾ Sárospataki krónika, i. h. 86—87. l.

irta alá a pontozatokat, melyek alapján a béke megszilárdult, mert a hajdúk lefegyverzése és leigázása eredetileg a bécsi kormány eszméje volt. A béke tehát a törökkel ismét létrejött, s most már annak végrehajtására került a sor.

E célból Forgács Zsigmond kassai főkapitány, felsőbb utasításra okt. hó közepén Kassára összehívta ismét a felvidéki rendeket, hogy úgy, mint az előző évben, újlag megkísérelje a hajdúk lefegyverzésének eszméjét a nemeséggel megkedveltetni, s az erre szükséges fegyveres erőt előteremtteni. Forgács a gyűlést okt. 18-án megnyitván, hosszas beszédben előadta, hogy a király a törökökkel a békét felújította. A béke szükségességének taglalása után kiterjeszkedett azon feltételekre is, melyekhez a béke megszilárdulása lett kötve, s kijelenté, hogy a szultán a békét csak úgy hajlandó fentartani, ha ő felsége a király a hajdúkra nézve lényeges intézkedéseket tesz. Kivántatik mindenekelőtt, hogy a hajdúság a végvidéki várakból kiküszöböltessék, s helyökbe ismét német őrség rakassék. Kivántatik továbbá, hogy a hajdúk kezében levő tiszántúli palánkok szintén elvétessenek, a hajdúk a fegyverviseléstől tartózkodjanak, s a békés földmivelő életre térjenek át. Végül megkívánja a békeegyezmény azt is, hogy a töröknek, mint engedelmes jobbágyok, meghódoljanak.¹⁾

Forgács előterjesztése annál rosszabb hatást szült, mert a hajdúság, jelenlevő követői által éppen azt iparkodott sürgetni, hogy ők is az országos rendek sorába vétessenek fel, s az ügyek intézésében ezentúl részök legyen. Alig végezte tehát beszédét a főkapitány, midőn hangos tiltakozást kellett hallania. Az összegyűlt rendek sorában akadtak egyesek, kik nem haboztak gúnyosan köszöneteket nyilvánítani Forgácsnak, mint kir. biztosnak, azért, hogy itt e nagy gyűlésben

¹⁾ Sepsi Laczkó Máté krónikája, i. h. III. 146.

leplezetlenül feltárta a bécsi kormány azon terveit, melyek eddig titokban koholtattak, s melyekről a rendek eddig csak homályos sejtélemmel bírtak. Majd pedig egy szívvvel s lélekkel tiltakoztak a békepontok ellen, s Thurzó nádorhoz azoknak megváltoztatása végett egy küldöttség élén Kátai Jánost indították utnak. Hogy továbbá a hajdúk iránti jó indulatuknak nyílt jelét adják, a gyűlés további folyamán őket egyhangulag a rendek sorába igtatták.¹⁾

Hogy a kassai gyűlés által kiküldött követség miként járt a nádornál, adatok hiányában bizonytalan, de a körülmény, hogy a hajdúk lefegyverzése általánosságban nem teljesült, mutatja, miszerint a felvidéki rendek tiltakozása nem maradt eredménytelen. A végekből azonban a hajdúság lassankint el lőn távolítva, s hogy a béke megszilárduljon, a bécsi kormány mindazt megtette, a mi az adott viszonyok szerint tehetségében állott.

A következő 1616-ik év a hajdúk újabb mozgalmaival köszöntött be. A hajdúk mintegy érezték az ellenök az előző években szőtt cselek meghiusultának jó hatását, s újból a szabadosság, a rakonczátlanokodás terére léptek. Mióta az ellenök irányult tervekről s azok meghiusultáról értesültek, s mióta a végvárakból elbocsáttattak, azóta a német kormánytól teljesen elidegenedtek, s legnagyobb részt Bethlen Gáborhoz hajoltak. Maga Rhédey Ferencz is, a nagyváradi hajdú vezér, Bethlen hive volt, s urának, a fejedelemnek érdekeit iparkodott mindenben előmozditani. A hajdúk egy része azonban szabadon kóborolt a bihari részeken, és sem a király, sem az erdélyi fejedelem tekintélyét el nem ismerve rabolta a vidéket. Az általok indított mozgalom annál félelmesebb volt, mert már az év elején lépett fel Homonnai György az erdélyi fejedelemségre irányuló terveivel. Homonnait két

¹⁾ Sepsí Laczkó M. krónikája, i. h. III. 147.

hatalom, a német és török támogatta s biztatta Bethlen ellen, kire II. Mátyás kormánya, vallása, a szultán pedig némely várak, mint Lippa és Jenő át nem adása miatt egyaránt neheztelt. Bethlen tehát, a mint a bihari hajdúk felkeléséről értesült, febr. 24-én kelt levelében meghagyta Rhédey Ferencz váradi kapitánynak, hogy, ha eme zavargó hajdúk hozzá meg nem térnének, ne tőrje tovább féktelenkedéseiket, hanem küldje rájuk a megye és a többi hajdúság hadait Csomaközi hajdúvezér alatt, s mint ellenséggel bánjanak velök. Életöket azonban, ha lehet, kiméijék, s ha tehetik, fogják el őket, mert Váradon hasznukat vehetik. Nem mulasztá el megjegyezni a fejedelem azt sem, hogy Rhédeyt arra figyelmeztesse, miszerint e kóbor hajdúk lecsendesítése által mind a törökök, mind pedig a szomszédos megyék jóakarátát nyerik ki, Homonnait pedig meg fogják ijeszteni. A fejedelem a szigorú fellépést annál inkább szükségesnek látta, mert a bihari hajdúk között éppen ezidétt jártak Homonnai emberei, Fekete Péter és Borbély Miklós, kik a hajdúság megnyerésére lettek küldve. Meghagyta tehát azt is Rhédeynek, hogy e két embert nyomoztassa s fogassa el.¹⁾

Homonnait, mint említők, mind a török, mind pedig Mátyás király pártfogolta, s hogy a Bethlen részére hajló hajdúság valahogy újabb mozgalmat ne kezdjen, ez év tavaszán Pázmány Péter a király által a felvidékre küldetett, oly utasításokkal, hogy a rendek kedélyeit megnyugtadni törekedjék; beszélje meg az ügyek állását Thurzó nádor-, Forgács kassai főkapitány- és Dóczi Endre szathmári hajdúkapitánynyal, valamint Homonnai Györggyel. A hajdúk kapitányait pedig, kik netalán Bethlen izgató levelei következtében ellenséges fellépésre hajlandók, szorgalmasan intse és győzze meg, hogy a király soha sem szándékozott az

¹⁾ Bethlen levele Rhédeyhez. Tört. Tár. 1880. 711— 712.

ország szabadsága vagy a hajdúk kiváltságai ellen bármit is cselekedni vagy megengedni. Intse tehát őket, hogy maradjanak a királynak jó alattvalói, s a pártosok izgató felhívásait utasítsák vissza.¹⁾

Homonnai ügye május hó elején egészen jól állt, mert nemcsak a török és német hatalmak támogatták, hanem a hajdúk jó részét is sikerült terveinek megnyernie. Thurzó nádor május 9-én tudatá a királylyal, hogy Homonnai most már határozottan célja felé tör, s a hajdúkat nagy részt pártjára állítá, még pedig azokat a hajdúkat, kik legharczvágyóbbak, s kiket felkelésre birni igen könnyű, lecsendesíteni pedig a legbajosabb dolog.²⁾ Lippa és Jenő őrsége Bethlentől nyíltan Homonnaihoz pártolt át, és pedig, úgy látszik, egyenesen azért, mert tudomásuk volt Bethlen azon kötelezettségéről, mely szerint e várak a törököknek lettek volna átadandók. A jení és lippai őrség levelével kereste föl Homonnait, s nyíltan kimondotta, hogy ne engedje őket s a várakat a törökök kezére, mert ők az ő hivei.³⁾ Bethlen ez átpártolás hallatára Kolozsvár köré kezdé gyűjteni hadait, Rhédeyt pedig megbízta, hogy a tiszai részeken gyűjtse a hajdúságot. Egyidejűleg a hadi készületekkel, az egri török is kimozdult, s hogy Homonnai érdekében valamit tegyen, a hajdúkat kezdé dúlni, s másfélszáz barmot hajtott el a püspökladányi határból, mely a kabai és szoboszlói hajdúk tulajdonát képezte.⁴⁾

Lónyai András kállói kapitány, a napirenden levő mozgalmak daczára sem volt tájékozva a dolgok iránt. Homonnai május hó közepén a hajdúk gyűjtésével foglalkozott, s minthogy Lónyai nem tudta, valjon Homonnai törekvései a király által pártoltatnak-e vagy sem, a Homonnai részére gyülekező hajdú-

¹⁾ Pázmánynak utasítása, közölve Frankl V.: Pázmány Péter és kora. I. 202.

²⁾ Thurzó levele a királyhoz. T. Tár. 1881. 403.

³⁾ Lónyai András levele Thurzóhoz. U. o. 405.

⁴⁾ Lónyai idézett levele.

ságot, a hol csak tehette, szétüzte. Homonnai felkérte tehát, hogy ő, mint királyi kapitány, őt, mint szintén a király emberét a hadgyűjtésben ne gátolja, s hajdúit ne üldözze. Lónyai erre május 20-án kelt levelében megkereste a nádort, s kérte, informálja őt arról, hogy ő felsége mily szándékkal van Homonnai iránt, s ebből kifolyólag mily magatartást kövessen irányában.¹⁾ Részben maguk a hajdúk sem tudták, mit tevék legyenek Homonnaival szemben, s ugyane tájban Fekete Péter szoboszlói hajdú kapitány is az iránt fordult a nádorhoz, irná meg, hajoljon-e Homonnai részére; mert erre őt már nagyon sollicitálják ő felsége nevével.²⁾

Míg Homonnai a német és török segélybe bizva, a hadgyűjtéssel foglalkozott, az alatt Bethlennek sikerült a törökkel megbékélni. Ali budai basa, ki Homonnait még imént erősen pártolta, a porta egyenes intésére, máj. 26-án már oly értelemben írt Homonnainak, hogy ha ő az erdélyi fejedelem ellen fegyvert fogna, úgy hadait ellene legott megindítja.³⁾ Azon hirre, hogy a török kész Bethlent támogatni, az ország rendeinek egy része félelembé esett, s maga a kassai főkapitány, Forgács Zsigmond is kétségét fejezte ki Thurzó nádor előtt az iránt, hogy Homonnai tervei sikerülhessenek és az általa indított mozgalom eredményre vezessen. Máj. 27-én kelt levelében arra kérte tehát a nádort, írna a királynak, hogy a Homonnai által szított mozgalom oszlattatnék el. Vessen véget, ugymond, a király e mozgalomnak, mert, ha a török Bethlen segélyére jó, Bocskay kora fog felujulni. A végházakban ugyanis majdnem semmi őrség sincs, s csak a hajdúk egy csekély része őrzi az országot Bethlen ellen.⁴⁾

¹⁾ Lónyai levele Thurzóhoz. T. Tár. 1881. 406.

²⁾ Fekete levele a nádorhoz. U. o. 407.

³⁾ Ali basa levele, közli Frankl V., i. m. I. 196.

⁴⁾ Forgács levele a nádorhoz. T. Tár. 1881. 411.

A hajdúság, a hirre, hogy a török immár Bethlent pártolja, mind tömegesebben csatlakozott a fejedelemez, főlegmiután — az egykoru adatok szerint — minden lovas hajdúnak 5, a gyalogosoknak pedig 3 frt bért ígért és adott. A toborzás mindjárt gyorsabban haladt előre; egészen új századok szerveztettek, melyek élére Bethlen most Elek András és Nagy Jakab lovas kapitányokat állította.¹⁾ A fejedelem, hogy Homonnaitól a hajdúságot elvonja, reábirta a budai basát is, hogy a hajdúkat ünnepélyesen megintse. Ali basa június 4-én (1616.) kelt levelében meg is kereste a hajdúkat, s miután biztosítá őket jóakarataról, intette őket, hogy ne támogassák Homonnait, ki hir szerint két császár ellen támadt, hanem Rhédey Ferenczre, Bethlen emberére, hallgassanak s őt segítsék. „Azért Rédei mellé menjetek — írta a basa — és mellette minden segítséggel legyetek; és ti kegyelmetek valami szükséges kellemetes legyen, engemet bizvást találjatok meg felőle, nekem adván értésemre és Isten segítségéből minden kívánságtokat helyére állítom.“²⁾

Homonnai hajdúi azonban ezen intelem daczára mindinkább nyugtalankodtak, s minthogy a török komolyan Bethlen részére állott, maga II. Mátyás király is elfordult lassankint Homonnaitól, mert attól tartott, hogy a török Bethlen mellett fegyvert fog, s az ország ismét lángba borul. Minthogy pedig Homonnai hivei e viszonyok ily állása daczára mind egyre gyülekeztek s a fegyvert letenni hajlandók nem valának, Ali basa jónak látta, Bethlen kérésére hajolva, haddal indulni meg Budáról Szolnokhoz, azon nyílt szándékkal, hogy a hajdúságot fegyverrel kényszeritse hódolásra. A törökök megjelenése után a hajdúk, kik eddig békén éltek lakhelyeiken, szintén tömegesen fogtak fegyvert, mire Thurzó nádor, hogy

¹⁾ Egri István levele Abafihoz. Tört. Tár. 1881. 414.

²⁾ Ali basa levele. Tört. Tár. 1881. 417—418.

a komoly összeütközést elkerülje, június 20-án kelt levelében nyugalomra intette őket. Értesült, — úgy monda a nádor — hogy felültek, s örvend azon, hogy jó hazafiaknak mutatják magukat; de, minthogy minden felsőbb parancs nélkül szálltak táborba, nem helyeselheti eljárásukat, még pedig annál kevésbé, mert könnyen megtörténhetik, hogy a török ennek folytán meg fogja törni a békét, s be fog rontani ő felsége tartományaiba. Kéri tehát, ne tegyenek semmit, a király minden kérésöket teljesíteni fogja, csak ne békétlenkedjenek. Homonnaitól se tarsanak, mert ő reá is ráparancsolt ő felsége, hogy oszlassa el hadát; oszoljanak tehát szét ők is, és ne vonják a török haragját magukra.¹⁾

Thurzó nádor két nappal később, június 22-én, Ali basát kereste föl levelével, tudatván vele, hogy ő felsége a király már ráirt a hajdúkra és Homonnaira is, hogy a fegyvert letegyék. Kérte egyszersmind a basát, parancsoljon hadainak nehogy az ellenségeskedés újból elkezdődjék.²⁾

Ali basa július 1-én szolnoki táborából tudatá Forgács Zsigmond kassai főkapitánynyal, hogy miután Homonnai és Radul moldovai vajda Bethlen ellen eddig az ellenségeskedéseket meg nem kezdték, s talán a hajdúk is lecsendesülnek, kész maga is haza vonulni.³⁾ Ugyanezen értelemben irt Ali basa másnap (jul. 2.) Thurzó nádornak, s kérte, hagyná meg a hajdúk kapitányainak, hogy a mely falvak eddig a töröknek hódoltak és adóztak, azokat ne tartsák vissza, hanem engedjék, hogy ezután Szolnokra bevihessék az adót.⁴⁾ Thurzó nem mulasztá el a basát értesíteni, hogy a hajdúk lecsendesítésére már minden meg van téve, s hogy az adózásra nézve

¹⁾ Turzó levele a hajdúkhöz. T. Tár. 1881. 421.

²⁾ Thurzó levele Alihoz. U. o.

³⁾ Ali levele Forgácshoz. Tört. Tár. 1881. 424.

⁴⁾ Ali levele Thurzóhoz. U. o. 427.

ellenvetése nincsen.¹⁾ Homonnai jul. hó elején végre kijelenté Forgács főkapitánynak, hogy kész fegyverét letenni s erre vonatkozólag reversális levelet is adott. Forgács tehát tudatá jul. 4-én a nádorral, hogy a felkelő hadakat addig eloszlatni nem fogja, míg Homonnai szavát nem teljesíti s le nem száll.²⁾

Mínthogy Homonnai hadainak eloszlatásával mindegyre késett, a nyári hónapok alatt Ali basa még mindig Szolnok körül táborozott. Végre, aug. 8-án Khlesl bibornok is illedelmes levéllel keresvén meg a basát, ez — főleg miután Homonnai lengyel földre tért — visszaindítá hadait Budára. Alig köszöntött be azonban az ősz, midőn Homonnai ujult erővel lépett a küzdőterre. Okt. hó elején a hajdúk Sármasághi és Gombos András vezérlete alatt tetemes számmal álltak szolgálatába. Forgács kassai főkapitány erről értesülvén, felsőbb utasításra legott felszólilá a felvidéki rendeket, hogy miután: „holmi zavargó, ügyefogyott és prédára igyekező hajdúk merték volna összegyűjteni magukat mintegy két ezerig és akarnának indítani valamit szegény hazánknak romlására és veszedelmére . . .“, ugyanazért a rendek okt. végeig személyesen üljenek fel, s legyenek készen az indulásra.³⁾ E rendelettel egyidejűleg a nádor is kiadta a parancsot a hajdúk leveretésére, s e célból legott meghagyatott Tokaj, Szathmár, Ecsed és Kálló kapitányainak, hogy a hajdúkat fegyveres erővel oszlassák szét.⁴⁾ Egyszermind Simonyi György küldetett ki a hajdúk elleni hadművelet végrehajtására, ki Rhédeyvel egyetértve N.-Váradból ki is ment egy sereggel a Homonnai párti hajdúk ellen, de

¹⁾ Thurzó levele Alihoz. U. o. 427—428.

²⁾ Forgács levele Thurzóhoz. Tört. Tár. 1881. 429.

³⁾ Forgács levele, közölve Franklnál, i. m. I. 249.

⁴⁾ A nádor rendelete, közölve U. o. I. 250.

Gombos András hadai által Tarcsánál megveretvén, elfogott és Szathmárba vitetett, hol sebeiben el is halt.¹⁾

Gombos András hajdú vezér, mint Homonnai György híve, irt a nádornak e tájban, tudatván felkelésének okait, felemlítvén azok között azt is, hogy Bethlen Lippát és Jenőt a töröknek átadta, s hogy N.-Váradot is, az egész vidékkel együtt átadni készül.²⁾ A nádor azonban nem vehette számba Gombos nyilatkozatát, s legott ráparancsolt, hogy a fegyvert letegye. „Nem kegyelmetekre bízott az ország oltalmazása — írta szemrehányólag Thurzó — Jenő és Várad dolgában sem szükség, hogy ti fáradjatok . . . azért mindjárt leszálljatok és csendességben legyetek.“³⁾ Gombos, e parancsoló levél daczára, híve maradt Homonnainak, s miután hadait Sármasághi és Józsika hajdúival egyesíté, 3500 főnyi sereggel Erdély felé indult.

A hajdúk egy része nov. elején Tokaj körül gyülekezett, s minthogy a nádornak az ecsedi hadnagykok által nov. 2-án küldött tudósítás szerint mindinkább fenyegetőleg léptek fel, a tokaji őrség szolgálatát fel is ajánlotta Thurzó előtt a hajdúk szétverésére.⁴⁾ A nádor, békés uton akarván őket elosztatni, egy újabb levele által békére intette a hajdúkat, mire azok egy része Forgács kassai főkapitánynak hűséget fogadott. Egy részök azonban ismét Bethlen vagy Homonnai pártjára állt. Így Nagy Márton polgári, Nagy György nánási, Szűcs György bőszőrményi, Szabó Gergely szoboszlói és Biró Gáspár hadházi kapitányok Bethlen Gábort, Gombos András, Mocsonyi György, Nagy András, Fekete Mihály,

1) Dóczy levele Thurzóhoz. Tört. Tár. 1881. 445.

2) Gombos levele a nádorhoz, Franklnál i. m. I. 251.

3) Thurzó levele Gomboshoz. Franklnál i. m. I. 251.

4) Közölve Franklnál i. m. I. 252.

Kun András, Török Bálint és Nagy Endre pedig Homonnait vallotta urának.¹⁾

Nov. hó első felében (1616.) Gombos András és társai Homonnai érdekében csakugyan Erdélyre törtek, nov. 14-én már Deést is felégették, mire Bethlen ellenök némi hadat küldött. Gombos hajdúi azonban Deésnél előbbre nem nyomulhattak, mert nov. 20-án Török István és Deli Száva alatt reájok ütven a fejedelem hadai, egy véres csatában a hajdúságot leverik, s az egyik hajdú vezért, a híres Sármasághit is elfogják. Gombos csak serege romjaival menekülhetett, s társa, Sármasághi előbb Kolozsvárt, utóbb pedig Szamosujvárbán záratott el.²⁾ A temesvári basa, még mielőtt Bethlen hadainak győzelméről értesült volna, Bethlen előzetes kérelmére Dóczy András szathmári hajdú kapitányhoz fordult az iránt, hogy a Gombos alatt levő hajdúságot verné szét. Tudatá egyszersmind a basa Dóczyval, hogy ha kívánságát nem teljesitené, ő ki fog szállni egy sereggel Gyulától, s fel fogja dúlatni az összes hajdúvárosokat.³⁾ Dóczy e levélre meglehetősen későn, nov. 28-án felelt, s tudatá mentegetődzőleg a basával, hogy azok a hajdúk Gombos alatt nem az ő vidékéről valók, hanem jobbra lippaiak és erdélyiek, s Erdélybe nem az ő biztatására törtek. Egyébiránt már kijelentették, hogy el fognak oszolni, tehát ne fenyegetődzék a basa, mert így is rendben lesz nemsokára minden.⁴⁾

Bethlen a deési győzelem után nem elégedett meg azzal, hogy a hajdúság Erdélyből kiment, hanem elhatározta, hogy Homonnait és hiveit saját területükön fogja felkeresni s békére szorítani. E célból hadait összeszedvén, nov. 28-án Tasnád-

¹⁾ Egykoru tudósítás. Franklnál i. m. I. 252.

²⁾ Segesvári B. krónikája, i. h. IV. 185. és Sepsi Laczkó Máté krónikája i. h. III. 165.

³⁾ A temesvári basa levele. Tört. Tár. 1881. 448.

⁴⁾ Dóczy levele a basához. Tört. Tár. 1881. 449.

hoz szállt ki hadával, honnan decz. hó 2-án Csehihez ment s azt el is foglalta. Forgács kassai főkapitány, Bethlen támadásáról értesülvén, legott a felvidék rendeit iparkodott a zempléni gyűlésen újlag felkelésre birni; miután pedig ez nem sikerült, a nádorhoz fordult tanácsért, valjon Bethlennel szemben mily állást foglaljon. Bethlen ez alatt győzelmesen haladt előre, s decz. 12-én (1616.) már Debreczennél állt 12,000 főnyi hadával, honnan azon követelésekkel küldé embereit Forgácshoz, hogy, ha a békét megzavartatni nem óhajtja, ugy Homonnait és annak két hajdúvezérét, Eszterházi Miklóst és Kendi Istvánt a támasztott zavarok miatt érdemök szerint büntesse, Kányai András kállói és Dóczy Endre szathmári hajdú kapitányokat pedig állásaiktól fosztassa meg és száműzze.¹⁾

De bár a békealkudozások legott megkezdettek, Thurzó nádornak decz. 20-ika körül történt halála folytán az egyezés mindinkább huzódott, s így Bethlen Debreczenben időzött mindaddig, míg kívánatainak teljesítése meg nem ígértetett, s a béke jan. hóban (1617.) meg nem lön kötve, mire hadaival visszaindult Erdélybe, az előle elmenekült hajdúság pedig tömegesen költözött vissza telepeire.²⁾ Bethlen visszatérése megnyugtató a rendeket, s a Homonnai részén volt hajdúság is megtért lassankint. Az ekként helyreállott békét azonban a törökök zavarták meg február hóban. Az ujonan kinevezett egri basa, hadait febr. 5-ike táján a vidékre kiküldvén, ezek a palkonyai hajdúk rablására vetemedtek, mig egy másik sereg az ónodi vidéket dúlta. A hajdúk, nem türhetvén a török dúlásait, csakhamar fegyverbe álltak, s egy csatában az ozmánokat megvervén, Egerbe futni kényszeríték.³⁾ A

¹⁾ Sepsí Laczkó Máté krónikája, i. h. III. 167.

²⁾ Segesvári B. krónikája, i. h. IV. 185.

³⁾ Sepsí Laczkó Bálint krónikája, i. h. III. 168.

törökök garázdálkodásának ekként vége szakadt, s minthogy Homonnai a nyáron át a szereplés szinteréről távol maradt, a hajdúk további szerepléséről ez év őszeig mit sem hallunk.

Homonnai azonban, bár a szereplés szinteréről Bethlen fellépése folytán leszorítottatott, nem hagyott fel törekvéseivel, s a nyár utolján ismét a hajdúk között iparkodott pártfeleket szerezni. Minthogy azonban leghivebb emberét, Gombos Andrást, valószínűleg éppen azért, mivel ismét Homonnai érdekében izgatott, a törökök okt. hóban elfogták, az újabb mozgalom egyelőre nagyobb mérvet nem ölthetett. A hajdúk különben is belátták immár, hogy sorsuk nem Homonnai sorsával van összefüzdve, s hogy ügyeik jövődő állása a német és a török közt éppen ezen időben folyó békealkudozásoktól van függővé téve. Mint a török az előző években, úgy most a bécsi kormány kívánta azt leginkább, hogy a hajdúk a kezökben levő erősségeket és palánkokat kiadják vagy lerontsák, mert ebben az állandó béke biztosítékát látták. A szept. hóban megindult újabb békealkudozások alkalmakor Zeidler bécsi szász követ által irt egyik jelentésből kitűnik, hogy a bécsi körök a béke megkötését két oknál fogva remélték leginkább, nevezetesen: mert egyrészt a szultán a perzsiai háborúval volt elfoglalva, s másrészt, mert valószínűnek látszott, hogy a hajdúk palánkjaiknak átadására és lerontására hajlandóknak mutatkoznak.¹⁾ A békesség a zsitvatoroki u. n. harmadik egyezményben nov. hó elején csakugyan létre is jött, melyben újólag hangsúlyoztatott, hogy a hajdúk a fegyverviseléstől tartózkodjanak s erősségeik lerontassanak.²⁾

Miután a béke mind Bethlennel, mind pedig a szultánnal létrejött, a bécsi kormány egyik legfőbb gondja a

¹⁾ Zeidler követjelentése. Tört. Tár. 1879. 369.

²⁾ Sepsi Laczkó M. krónikája, i. h. III. 170.

a hajdúság ügyének végleges elrendezése volt. Kutatni kellett az eszközöket, melyek által el lehet vala érni, hogy a hajdúk végre békén maradnának, s a hadviseléssel fölhagyva, mint földmivelők vagy iparosok laknának a Bocskay által számukra kijelölt s a bécsi béke által biztosított területen. A bécsi kormány a hajdúk ügyének elrendezését a kassai főgenerálisra bizta, a ki Rhédey Ferencz bihari főispán, valamint Bethlen Gábor fejedelem segélyével iparkodott feladatának megfelelni. Az eljárás nem volt könnyű, mert a hajdúk idő folytán mindinkább kiterjeszkedtek, a szomszédos vármegyékben is letelepedtek, s a Bocskay által nekik adott birtokokat meghatározni alig lehetett többé. Ez ügyben Forgács kassai főkapitány Bethlenhez fordult, de Bethlen sem tehetett egyebet, mint hogy tudatta Rhédey bihari főispánnal, hogy a hajdúk birtokainak megállapítására nézve legjobb lenne a nagyvezértől kérni valami levelet, hogy mutatná ő ki, ha ugyan egyáltalán ki tudná mutatni, melyek azok a birtokok, miket Bocskay a hajdúknak adott s adómenteseknek nyilvánított. Egyébiránt figyelmeztette a fejedelem Rhédeyt arra is, hogy ez ügyben kellő felvilágosítást talán az a Nánási István adhatna, a kít a korábbi időben Nagy András hajdú vezér Budára járatott, s a ki talán tudna arról, hogy a török adott-e a hajdúknak oly levelet, melyben Bocskay adományai elsoroltattak és megerősítettek. Ha ily levél egyáltalában létezik, ugy ezt másoltassa le Rhédey, s küldje el a kassai generálisnak.¹⁾ Ekként sikerült valamiként elintézni ez ügyet, s így sikerült hosszas fáradozás után a rendek és a megyék közreműködése mellett a hajdúk területét meghatározni, s őket abban megerősíteni. A dolog azonban sokkal nehezebben ment, semhogy azt maga a megbizott kassai generális elintézhette volna, s így történt, hogy a hajdúk ügyét az

¹⁾ Bethlen levele Rhédeyhez febr. 24-ről. Tör.-magy.-kori Tört. Emlékek. III. 198—199.

éppen ez év (1618.) tavaszán összegyűlt pozsonyi országgyűlés vette kezébe. Hosszas és beható tanácskozások után végre kimondatott az ezen évi 73-ik törvényczikkben, hogy a hajdúk, kik Magyarország felső részein laknak, ugyanazon vármegyékbe kebeleztessenek, melyekben élnek és a megyei igazságszolgáltatás- és közigazgatásnak épp úgy alá legyenek rendelve, mint a többi nemesek.¹⁾ E törvény érintetlenül hagyta a hajdúk tiszántúli szabad területét, miből bizonyos, hogy annak szabadalmi épségben hagyattak. A 73. törvényczikk a hajdúk szabad kalandozásának volt hivatva véget vetni, minthogy a különböző vármegyékbe (Bocskay halála óta) átköltözött s ott megtelepült hajdúság a vármegye fennhatóságát elismerni eddig nem volt hajlandó, s az ország bármely részén a Bocskaytól nyert szabadalmaira hivatkozott, s ha mozgalom támadt, ők voltak az elsők, kik az ellenségeskedést megkezdték. A törvény ezen intézkedése azonban arra kényszeríté őket, hogy vagy szabad kerületökbe költözzenek, vagy pedig a vármegyék rendei sorába olvadjanak.

A hajdúk ügye ez évben (1618.) véglegezve azonban nem lön, s főleg, miután a harminczéves háború lángjai ekkor már magasan lobogtak, a csak imént trónralépett II. Ferdinánd király kezdeményezésére a következő 1619-ik év márcz. havában Nagy-Károlyba egy értekezlet hivatott össze, melyen Bethlen és az e célra kiküldött királyi biztosok a hajdúk ügyét véglegezni iparkodtak. A király részéről Dóczy Endre vezette az itteni értekezletet, mely márcz. 26-án rekesztett be és pedig oly megegyezéssel, hogy a törvény intézkedései végrehajtassanak, s az 1615. évi nagyszombati egyezmény szerint a nemeseknek a hajdúk területére időközben átszökött jobbágysági kiadassanak.²⁾

¹⁾ 1618. évi 73. t.-cz.

²⁾ A biztosok végzése. Tört. Tár. IV. köt. 188. l.

A junius hóban összeült országgyűlés, a vallási háborúk hatása alatt a hajdúk ügyének rendezését újra kezébe vette, s jul. 9 én Liptai Imrét küldé a portára egy hosszabb utasítással, melynek 6-ik pontja a hajdúk ügyére nézve a következőket foglalta magában: „Igen serio kelleték az orátort a palánkoknak eligazítása felől informálni, mivel hogy a palánkoknak ez mostani állapotban való megmaradásával erősödik meg a békesség, azoknak penig állapotjuk így vagyon: Hogy mikor a hajdúság Bocskay pártja volt, elsőbben lött a hajdúságnak leszállítása, azután a békességnek tractálása és elvégezése. A hajdúságot penig Bocskay fejedelem különben le nem szállithatta, hanem Kállót kellett nekik adni a többi városokkal együtt, kikben mostan laknak, úgy mint Szoboszlót, Hatházat, Nánást, Dorogot, Vámos Perczet, Polgárt, Kabát, Palkonyát és Kisfaludot, a kik akkor pusztatelekek voltak; minthogy pedig Kállótól az erősségből csatáztanak és nyugtalankodtanak és a bécsi végezés szerint is, a Kállai familiának meg kellett adni Kállót, mert jó igazságok volt hozzá. Báthory Gábor succedálván az erdélyi fejedelemségben, úgy adta Beszermént, ki ecsedi jóság volt, a hajdúságnak Kállóért. Ezeknek azért leszállítása előbb lött a Sytvatorokon való végezésnél. Azért nem azokról vagyon a palánkokról a pacificatióban emlékezet, hanem de arcibus finitimis et fortalitiis de novo extruendis. Hogy penig ne hódoljanak, hanem szabadosak legyenek, Nagy András végezte volt el Ali basával, a törökök is reáfelelvén neki: hogy ha Nádudvart, ki in modum fortalitii volt csinálva, elvonatja Nagy András, tehát a többi hajdú városok békével helyben maradhatnak, kit elhánytatott Nagy András de facto.“¹⁾ E történelmi előzmények előrebocsátása után kijelentik az utasítás további folyamán a rendek, hogy a hajdúkat birto-

¹⁾ Liptai utasítása. Sepsi Laczkónál i. h. III. 207.

kaikban háborgatni egyáltalában nem volna most már helyén s miután a Bocskay által adományozott jogok birtokában őket a magyar király is megerősítette, hagyja meg a szultán is a hajdúkat azon állapotban, a melyben vannak.¹⁾

II. Ferdinánd király a hajdúk szabadalmait főleg azért kívánta fenntartani, mivel azoknak karjára a vallásháboru alatt előreláthatólag nagy szüksége leendett. Ezért iparkodott a szultánt is rábírni, hogy a hajdúk ügyének véglegzése elé akadályokat ne gördítsen, s ezért ösztönte a rendeket is az ügy békés megoldására. A harmincz éves háboru kitörésének köszönhetően egyedül a hajdúk, hogy a bécsi kormány megszűnt irányukban továbbra is ellenszenvvel viseltetni, s hogy most már éppen onnan részesültek pártolásban, honnan azelőtt folyton veszedelmökre kovácsolt tervek származtak. A viszonyok ekkor már nagyot változtak; a cseh lázadás mindinkább veszélyes háboruvá nőtte ki magát, s II. Ferdinánd magyarországi alattvalóira is rászorult. Jun. hóban már a pozsonyi országgyűlésen az ország általános felkelése hozatott szóba, s miután ezt a csehek ügyének népszerűsége miatt kivinni nem lehetett, egyes kapitányok zsoldos csapatok toborzására nyertek felhatalmazást. Dóczy András, a régi hajdúvezér ugyanekkor azzal bizatott meg, hogy a hajdúságot ültesse fel, s vezesse ő felsége táborába. A hajdúkhöz intézett fölhívása azonban nem talált visszhangra, mert a hajdúk így feleltek neki: „Mi semmiképen az ország hire nélkül fel nem ülhetünk, mert ha felülnék is azt mondaná fölülünk az ország: lám elfogyott immár a sok prédájok és csak a prédálás kedvéért költ föl a hajdúság.“²⁾

Dóczy megütközéssel vette a hajdúk e nemes önézretre valló nyilatkozatát, s azután fenyegetéssel iparkodott őket

¹⁾ U. o. III. 208.

²⁾ Sepsi Laczkó Máté krónikája, i. h. III. 210.

felkelésre birni; midőn pedig ez sem használt, cselhez folyamodott. Behívatta magához Szathmárba Szűcs György böszörményi, valamint még egypár más helységbeli hajdú kapitányt, s miután megvendégelte és állítólag leitatta őket, aláírata velök egy okmányt, melynek tartalma a többi közt az egykoru tudósítás szerint az volt: „hogya az egész hajdúság notába esett ő fölsége a császár ellen és azért leszen nekik gratiával, hogy mellette felüljenek és a csehekre menjenek.“¹⁾ Dóczy ez okmányt azután körözteté a többi hajdú kapitányok között, hogy irnák szintén alá, de azok nem csak alá nem irták, hanem hangos tiltakozások közt kijelentették, hogy ők mit sem vétettek soha a király ellen; ha pedig mégis bünösöknek tartatnak, állítsák őket törvény elé. A hajdúk Dóczy terveinek dugába dölte után aug. hó közepén (1619.) Böszörményben gyűlést tartottak a szomszédos vármegyék küldötteivel tanácskozáván „az ország megmaradásáról“. A megyék meghagyták követeiknek, hogy ha — mint hire járt, — Dóczy e gyűlésen megjelenék, vonják kérdőre, mily jogon s mily oknál fogva izgatja a hajdúságot a csehek elleni felülésre. Dóczy azonban a gyűlésen nem jelent meg, s így, miután a segélyadás kérdése, valamint a hajdúk felülése kárhuzatosnak mondatott ki, a gyűlés augusztus hó 16-ika táján oszlott szét.²⁾

*

A hajdúk viszontagságainak vázolásában itt elérkeztünk azon ponthoz, a meddig a szabad hajdúságnak, mint fegyveres testületnek szereplése terjed; vagyis eljutottunk azon újabb mozgalmak kezdetéhez, melyek Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek a protestantismus érdekében vívott harcainhoz képeznek bevezetést. A szabad hajdúk legkorkorlátlanabb s leg-

¹⁾ U. o. III. 210—211.

²⁾ Sepsi Laczkó Máté krónikája. i. h. III. 211.

érdekesebb tettei ezen az 1619. év közepéig, vagyis Bethlen felléptéig terjedő korszakot töltik be, s a mi az ezen év utáni időszak eseményeit illeti, azok nem többé a szabad hajdúk viszontagságaira vonatkoznak, hanem az épp ezidétt megszilárdult hajdúkerület történetét képezik. A hajdúk, mint egyetlen kerület korlátai közé nem zárt fegyveres testület, szorosán véve csak Bocskay koráig léteztek, mert e nagy fejedelem vetette meg alapját a szabad hajdú kerületnek. Minthogy azonban a Bocskay halálát és a bécsi békét követő zavarok a hajdúk szabad kerületét mindjárt megszilárdulni nem engedék, a Bocskay halálától 1619-ig terjedő korszakot a hajdúkerület megalakulási és megszilárdulási korának tekinthetjük. A harmincz éves háboru kitörése végre megadta a rugót arra, hogy a bécsi kormány maga is a hajdúk szabad kerületének megszilárdulását mozdítsa elő, s így a kerület végleges megalakulása a szultán, az erdélyi fejedelem és a magyar király kölcsönös megállapodásának műve volt.

A hajdúk azonban, természetesen az 1619-ik évet követő időszakban sem szüntek meg hazai történetünkben fontos tényezőként szerepelni, sőt, mint tudjuk, Bethlen Gábor és I. Rákóczy György szabadságküzdelseiben épp úgy tevékeny részt vettek, mint minden azután következő országos mozgalomban. E szereplésöknek figyelemmel való kísérése alól azonban e helyütt felmentve érezzük magunkat, s a tollat itt a hajdúkerület történetírójának adjuk át.

TARTALOM.

	Lap.
I. A hajdúk eredete és szereplése Bocskay kora előtt . . .	7—42.
II. A hajdúk Bocskay korában	43—68.
III. A hajdúk viszontagságai Bocskay halálától 1619-ig . . .	69—115.

